771.

IV. L. 132 B

29, 609/B

WAARNEMINGEN

OMTRENT DE

ZENUWKOORTSEN

EN DERZELVER

KOMPLICATIEN.

WAARNEMINGEN

ONTRENT DE

ZENUWKOORTSEN

EN DERZELVER

KOMPLICATIEN.

WAARNEMINGEN

OMTRENT DE

ZENUWKOORTSEN

EN DERZELVER

KOMPLICATIEN,

DOOR

CHRIST. WILH. HUFELAND;

VOOR HENEN DOCTOR EN HOOGLEERAAR IN DE GENEESKUNDE TE JENA, THANS LIJFARTS VAN DEN KONING VAN PRUISSEN TE BERLIJN.

Uit het Hoogduitsch vertaald,

DOOR

A. NUMAN,

DOCTOR IN DE GENEESKUNDE OP HET HOGEZAND.

Met eene Voorrede

VAN

E. J. THOMASSEN à THUESSINK,

DOCTOR EN HOOGLEERAAR IN DE GENEESKUNDE, ENZ. ENZ. TE GRONINGEN.

TWEEDE VERBETERDE DRUK.

Te GRONINGEN en te AMSTERDAM, bij
H. EEKHOFF Hz. en L. VAN ES.
1809.

Koninklijke Bibliotheek te 's Hage.

's-Gravenhage K. B.

WELLCOME
HISTORICAL
MEDICAL
LIBRARY

VOORREDE.

Het ſtukje, het welk thans vertaald in het licht verſchijnt, is, reeds verſcheidene jaren geleden, eerst in het Journal der Practiſchen Heilkunde *en daarna ook afzonderlijk gedrukt, door den waarlijk grooten* HUFELAND *uitgegeven. Daar nu dit* Journal *vrij algemeen gelezen wordt, zal ook dit ſtuk vooral de opmerkzaamheid van nadenkende geneesheeren, in ons vaderland, tot zich getrokken en ook hier en daar veel nut geſticht hebben. Daar echter alle geneeskundigen het Hoogduitsch niet verſtaan, en er zoo veel, ook in het geneeskundige vak, uit die taal vertaald en uitgegeven wordt, had ik reeds lang verwacht, dat dit ſtuk ook een' vertaler zoude gevonden hebben. — In deze hoop zoo lang te leur geſteld zijnde, heb ik den Heer* NUMAN *aangeraden, dit niet zeer gemakkelijk werk op zich te nemen; en ik vleije mij, dat hij zich van dezen taak ook zeer wel gekweten en, met de meeste getrouwheid en zorgvuldigheid, des ſchrijvers gedachten uitgedrukt heeft.*

Wat het ſtuk zelf betreft, oordeel ik niet, dat dit van mijne zijde eenige aanbeveling zal noodig hebben; de ſchrijver is, ook in ons geheele vaderland, bekend voor een' man, die, door zijne uitmuntende talenten en gematigde denkwijze, de achting en het vertrouwen van ieder hoogachter der geneeskunde verdiend heeft.

Offchoon dit werkje zekere geneeskundige kennis veronderſtelt, en van bloote empiriſche praktizijns niet overal zal verſtaan worden, denk ik echter, dat men, zoo wel aan jeugdige, als zelfs aan geöefende geneeskundigen, geen' geringen dienst zal bewijzen, wanneer men hun, niet alleen de bloote lezing, maar ook het herhaald beſtuderen van dit boekje, aanbevelt.

Ik voor mij wil gaarne bekennen, dat ik, in geene taal, eenig ſtuk gelezen heb, het welk ik hier mede in beknoptheid en klaarheid durf vergelijken, en dat ik, door de ondervinding vooral, de nuttigheid van hetzelve heb leeren waarderen.——

Ik beken gaarne, dat HUXHAM, CULLEN, REIL *en vele anderen, waar onder wij ook met regt onzen verdienſtelijken* MICHEL *mogen tellen, ons de zoo zeer algemeen wordende zenuwkoortſen hebben leeren kennen en onderſcheiden,—dan, wanneer wij daar mede onzen ſchrijver vergelijken, dan blijkt het al ras, dat niemand zoo zeer, met zoo vele naauwkeurigheid en onpartijdigheid, vrij van alle ſijſteemzucht, de zoo moeijelijke komplicatien en wijzigingen dezer ziekten heeft behandeld, als onze ſchrijver; en het is vooral in dit opzigt, dat ik dit ſtuk aan ieder geneesheer, tot naauwkeurig onderzoek en navolging, durf aanraden.*

Die

Dit neemt intusschen niet weg, dat men hier of daar eene aanmerking, vooral omtrent het meer bepaald gebruik van sommige genees-middelen, zoude kunnen maken; en het was ook eerst mijn voornemen, om dit in een voorberigt werkstellig te maken, was de schrijver zelf mij daar in niet voorgekomen. Toen dit stuk bijna was afgedrukt, kwam mij in handen, de voortreffelijke verhandeling, over de zenuwkoortsen, welke onder het leger in Oost-Pruisen, gedurende den voorgaanden winter geheerscht hebben. *In dit stuk heeft de schrijver, niet alleen zeer duidelijk en breedvoerig gehandeld over verschillende toevallen, welke hem in deze Epidemie zijn voorgekomen, en welke wij ook dikwijls ontwaard hebben; maar ook vooral meer bepaald gesproken, van het regt gebruik der voornaamste middelen en de bepalingen, onder welke dezelve behooren te worden aangewend; zoo dat ik daar bijkans niets zoude weten bij te voegen. Het is daarom ons voornemen, als dit stuk de goedkeuring onzer landgenooten wegdraagt, hetzelve onmiddelijk te laten volgen.*

Ik moet hier alleen nog bijvoegen, dat het bijna ondoenlijk was, om alle uitdrukkingen, welke in Duitschland algemeen zijn aangenomen, duidelijk te vertalen, en dat men daarom niet geheel van germanismen is kunnen vrij blijven, wilde men niet den geheelen zin veranderen, of duister worden.

E. J. THOMASSEN à THUESSINK.

Groningen

den 5 Maart 1808.

VOORREDE

VOOR DEN

TWEEDEN DRUK.

De goedkeuring, waar mede het werkje van den voortreffelijken Pruisſischen Geheimraad en Lijfarts HUFELAND, *door onze Landgenooten is verëerd, heeft mijne verwachting overtroffen. —— In weinige weken waren alle exemplaren verkocht, en de ſteeds voortdurende navraag naar hetzelve heeft den Drukker bewogen, om het te herdrukken, terwijl de Heer* NUMAN *wederom de moeite op zich nam, om het op' nieuw na te zien, en hier en daar van fouten te zuiveren en te verbeteren.*

Het zal niet noodig zijn, dat ik hier iets meer ter aanprijzing van dit ſtukje zegge. —— Het verheugt mij zeer, dat dit zoo nuttig werkje in zoo vele handen gekomen is, en ik zal mij verblijden, dat het ook vervolgens vele lezers zal vinden, en daardoor de kennis en juiste behandeling der Zenuwkoortſen, ook in ons land, meer en meer zal bevorderd worden.

Ofſchoon de Heer NUMAN *reeds de aangekondigde vertaling van het, met dit werkje zoo zeer zamenhangend, ſtukje,* over de zenuwkoortſen, welin Pruisſen in 1806 en 1807 geheerscht hebben, *van den zelfden ſchrijver, had afgewerkt, zijn wij, door een*

een' anderen Vertaler, van de moeite der uitgave bevrijd geworden. Ik was voornemens, daar bij eenige aanmerkingen over ſommige, door den ſchrijver aangeprezene, middelen, in deze ziekten, te voegen, dan, daar mij deze gelegenheid benomen is, zal ik in een ander werk, het welk ik hoop binnen kort uit te geven, mij nader omtrent den aard en de behandeling van onze Zenuwkoortſen verklaren en, hetgeen mijne ondervinding mij daaromtrent geleerd heeft, opgeven.

E. J. THOMASSEN à THUESSINK.

Groningen

den 30 *November* 1809.

VOOR-

Voorrede van den Schrijver.

Met het uitgeven van deze bladen heb ik de volgende oogmerken:

Voor eerst, om de werkzaamheden en den aard van ons Clinisch Instituut, omtrent de behandeling der zenuwkoorts in de laatste jaren, aan den dag te leggen.

Ten tweeden, om vele, niet genoeg geöefende geneesheeren, juiste denkbeelden en grondregels van behandeling dezer gewigtige, thans zoo algemeene ziekte, of veel meer, heerschende ziekte-gesteldheid, mede te deelen.

Maar in het bijzonder, om de gewigtige leer der Komplicatien dezer ziekte, welke, door de Browniaansche aanschouwing van zaken, thans geheel en al ontsteld, ja uit vele hoofden geheel verdrongen is, door de ondervinding te staven, en derzelver invloed op de genees-wijze, praktisch aan te toonen.

Ik stoor er mij geheel niet aan, of mijne grondstellingen en regelen in een of ander heerschend leer-

stel-

ſtelſel paſſen; dit weet ik nogtans, dat zij in het leerſtelſel der Natuur paſſen, en dat ik niets geſchreven heb, het welk ik niet door herhaalde ondervinding bewaarheid bevonden heb. Ik kan daarom ſtaat maken op de goedkeuring van hen, die zich, deze ter neder geſtelde zaken, aan het ziekbed ten nutte maken en dezelven beproeven zullen; en dit is mij genoeg.

INHOUD.

Bladzijde.

Inleiding. 1—16.

I. Behandeling der Zenuwkoorts. . . 16.

II. Behandeling der Toevallen. . . . 46.

III. Behandeling der Komplicatien. . . 59.

1. De Rheumatiſche of Katharrale Komplicatie. . . . 60.

2. De Gastriſche Komplicatie. . 63.

3. De Ontſtekingachtige Komplicatie. 122.

4. De Rotachtige Komplicatie. . 153.

Ziekte-gevallen. . . . . 157.

De heerſchende ziekte-geſteldheid was in de laatſte jaren, ook bij ons, zoo als bijna overal, van een' zenuwachtigen, of, indien men zich van het nieuwe woord bedienen wil, van *asthenifchen* aard. Dezelve vertoonde zich wel het meest in de hevige ziekten, maar nogtans ook in de ſlepende, welke er verſchillend door gewijzigd wierden.

Derzelver oorzaak was grootendeels gelegen in den dampkring, in de ſchielijke wisſelingen (*) van het meer vochtige dan drooge weder,

A in

(*) Deze ſchielijke afwisſeling was vooral in het vorige winter zoo buitengewoon, dat ik mij eenen dag herinnere, (den 19 Dec.), waarop de Thermometer op 12 graden onder het vriespunt, (Reaum.), en de Barometer op 27 graden 13 linien ſtond; en den volgenden morgen ſtond de Thermometer op 12 graden boven het vriespunt, terwijl de Barometer op 27 duimen gezonken was:

in de aanhoudende weste en zuid-wesſte winden en in den lagen ſtand der Barometer, (welke, naar mijne ondervinding, even zoo zeker een zenuwachtig (*asthenifch*) ziekte-karakter te weeg brengt, als de ooste en noord-ooste wind eene ontſtekingachtige (*steniſche*) ziekte-geſteldheid veroorzaakt) en vooral in het gemis eener behoorlijk aanhoudende, zuivere en drooge winterkoude. Men mag toch beſpiegelingen maken zoo veel men wil, wij noordelijke volken moeten tegenswoordig, eens in het jaar, een' gezetten tijd van drooge koude hebben, zal de voorgeſchiktheid tot ſlapheid, zenuw-zwakheid, verſlijming, wormen, ophooping van gal en zinkingen, welke in onze luchtſtreek, bij vochtige, laauwe, of veranderlijke jaargetijden, zoo gemakkelijk ontſtaat, weggenomen worden. En het

---

was: dus, binnen 24 uren, een onderſcheid van 24 graden in warmte, en van bijna een duim in de drukking der lucht. Zulk eene ſnelle verandering werkt ten hoogſten nadeelig en verzwakkend op het zenuwgeſtel, op de huid, de longen en het hoofd, en brengt de ongelijkſte verdeelingen der vochten en gevaarlijke ophoopingen derzelven te weeg; van daar ook, dat beſtendig, op zulke tijden, beroerten en ſtikzinkingen het allermeest voorkomen, zoo als ook bij ons het geval was.

het is nu reeds twee jaren, dat ons geene zuivere winter-koude te beurt viel. Hierbij komen misschien nog andere chemische gebreken des dampkrings, gebrek aan zuurstof, aan elektrieke stof, gebrekkige vermenging der lucht-beſtanddeelen enz., die misschien ook, uit het ontbreken van een' behoorlijken en gezetten vorsttijd hunnen oorsprong hebben, en welke wij zeker tot nog toe, uit gebrek aan genoegzaam gevoelige schei- en werktuigkundige maatstaven en herken-middelen, niet in staat zijn van te kunnen kennen (*analijseeren*). Het menschelijk ligchaam alleen is het hier toe geschikte herken-middel, de beste Eudiometer. Hetzelve neemt zeer gemakkelijk, door de gesteldheid des dampkrings, in zijne prikkelbare en gevoelige werktuigen, eene bijzondere stemming en werkingswijze aan, die wij dan, omdat zij algemeen is, algemeen heerschende gesteldheid (*Epidemische Conſtitutie*) noemen. Zulk een fijn bederf en scheikundige ongesteldheid der lucht kunnen somwijlen lang, ja verscheidene jaren, voortduren, indien niet eene aanmerkelijke omwenteling in den dampkring eene verandering te weeg brengt; en zoo laat het zich begrijpen, hoe een zoodanig algemeen epidemisch karakter der zieke natuur, somtijds jaren lang, heerschende, of staande blijven kan, welke SIJDENHAM en STOLL, zeer te regt, staande

geſteldheid (*Conſtitutio ſtationaria*) noemden. (*)

Men kan niet ontkennen, dat de epidemische geſteldheid mede haren oorſprong verſchuldigd zij aan den ſlechten toeſtand dier dingen, welke tot

(*) Het ſtaande ziekte-karakter, het welk zich verſcheidene jaren onderhouden en als dan in een ander overgaan kan, is voorzeker een der merkwaardigſte verſchijnſelen der bewerktuigde natuur, en kan volſtrekt alleen worden afgeleid uit den dampkring en uit eene gebrekkige geſteldheid van denzelven, die dit karakter onderhoudt. Ja wij zien, dat de dampkring zelf aan zulk eene gebrekkige geſteldheid ziek wezen kan, die zich verſcheidene jaren door onderhoudt. Er volgen ſomwijlen eenige jaren op elkanderen, die volſtrekt het karakter van vochtigheid, of van koude, of van onbeſtendigheid dragen, en dan kunnen er weder gezette jaren verſchijnen, welke zich door warmte, of droogte, of beſtendigheid onderſcheiden. Bij deze ſtaande geſteldheid, kunnen wij onmogelijk de oorzaak zoeken in de zigtbare veranderingen en inwerkingen des dampkrings, want zij onderhoudt zich door alle jaargetijden en derzelver merkbare veranderingen door. Veel meer moeten wij hier zekere ſcheikundige naſporing (*analiſe*) ontvlieden, daar zij, in weêrwil van de veranderingen der jaargetijden, voort-

tot den leefregel behooren, wanneer die algemeen gebrekkig gesteld is, inzonderheid het voedsel, de zielsgesteldheid, de kleeding, en leefwijze en beroepsbezigheid. En ook deze oorzaak was

voortduren: ja het is zeer mogelijk, dat, bij staande ziekten, de ziekten der bewerktuigde natuur en de ziekte des dampkrings, uitwerksels zijn van eene en dezelfde oorzaak, of invloed. Eene menigte van ondervindingen bewijzen, dat het bewerktuigde ligchaam in het naauwst verband staat met de fijnere veranderingen des dampkrings. De naden van aanzienlijke wonden, exteroogen en fontanellen worden pijnlijk; die aan de jicht lijdt, gevoelt ziekelijke gewaarwordingen, wanneer het weder veranderen zal: het ligchaam gevoelt dikwijls de fijnere veranderingen des dampkrings verscheidene dagen te voren, eer nog de merkbare veranderingen ontstaan; ja het gevoelt dezelve in beslotene, warme en drooge vertrekken, ja zelfs in het bed, met één woord, in eenen toestand, waar de merkbare eigenschappen van temperatuur, van vochtigheid enz., geheel anders gesteld zijn, dan in de vrije lucht.

Bijzonder merkwaardig is voor mij altijd geweest, de overeenstemming der verandering van den Barometer, met de verandering der organische natuur. Zoodra als die gewaarwordingen in het levend ligchaam ontstaan, vertoonen er zich ook veranderingen in den stand des Baro-

me-

thans medewerkende. De oorlog bevat, als het ware, in zich, alle ſchadelijke magten, welke in ſtaat zijn, eene algemeene zenuwachtige of *asthenifche* geſteldheid van het menschdom te veroorzaken.

Hier

---

meters; voor dat nog eene merkbare verandering van het weder daar is. Ook behoort hier toe de gewigtige omſtandigheid, dat een aanhoudende lage Barometer-ſtand, altijd van eene meer zenuwachtige geſteldheid der bewerktuigde natuur, en een aanhoudende hooger ſtand van denzelven, integendeel, van eene meer ontſtekingachtige geſtelheid vergezeld wordt.

Hierop nu is ook de gewigtige praktiſche gevolgtrekking gegrond, dat er even zoo wel heerſchende geneeswijzen zijn moeten, en dat ten minſten de geneeswijze even zoo wel haar ſtaand grond-karakter hebben moet, als de algemeene ziekte-geſteldheid; en dat wij bij gevolg genoodzaakt zijn, een' tijd lang, ja eene reeks van jaren door, meer ontſteking-werende (*antiphlagiſtiſch*), dan een tijd lang meer prikkelende en verſterkende en op een' anderen tijd meer *gaſtriſch* te werk te gaan. Hij, die uit dit wisſelend karakter der Geneeskunde, derzelver onvolmaaktheid zoude willen afleiden, zou zeer verre dwalen. Veel meer bewijst zulks, dat zij zich in alle opzigten naar de behoefte der natuur weet te ſchikken Even zoo onbillijk is het, dan men dit bijzondere geneesheeren, zoo als bijv. den

groo-

Hier vereenigen zich: algemeene treurige zielsgeſteldheid, vrees, angst, ſchrik en kommer, algemeen gebrek of bedorven voedſel, opeenpakking van menſchen in legers, woningen en ziekenhuizen, en de daaruit voortvloeijende bederving der lucht en ontwikkeling van beſmettende ſtoffen. Het wierd daarom van ouds voor eene algemeen erkende waarheid gehouden, dat oorlog, hongersnood en pest onafſcheidelijke gezellen waren, en ook ditmaal, helaas! wierd deze waarheid wederom bevestigd.

In onze ſtreken, in bijna geheel Duitschland, ja in een groot gedeelte der naburige landen, was nu, ſedert twee jaren, een zenuwachtig ziekte-karakter de ſtaande of heerſchende geſteldheid.

De voornaamſte ziekten, welke ſedert den

---

grooten STOLL wedervaren is, ten laste legt. Hij, die eene reeks van jaren aanhoudend gepraktiſeerd heeft, zal dit gewis hebben opgemerkt, dat hij op ſommige tijden deze, op andere weer die geneeswijze, geſchikter bevonden en algemeen aangewend zal hebben.

Dit mogen vooral die jonge geneesheren hooren, welke thans zoo gaarne aanſtonds op hunne eerſte ondervinding een leerſtelſel bouwen, en bijv. de geheele Geneeskunde, naar de thans ſtaande zenuwachtige geſteldheid beoordeelen.

herfst van 1796 voorkwamen, en meer of minder in deze algemeene geſteldheid deelden, waren: hevige en ſlepende zenuwkoortſen, gastriſche, vooral ſlijm- en wormkoortſen, verkoudheden en rheumatismen, roos, keel-ontſtekingen, pleurisſen, aamborſtigheid, jicht, oogziekten, huiduitſlag, zoo wel hevige als langdurige, — pokken, die alleen ſporadisch heerſchten. Algemeener waren de valſche pokken, kinkhoest, hijpochondrie, hijsterie, ſtuipachtige ziekten, (zelfs de St. Vitus dans, die anders in onze ſtreken zeldzaam is), verlammingen. De persloop vertoonde zich niet dan zeer zelden in dezen herfst, offchoon zij in eenige aangrenzende oorden ſterk heerschte.

De zenuwkoorts bleef nogtans de hoofdziekte, en daar dezelve zich door eenige bijzonderheden onderſcheidde en nog beſtendig voortduurt, verdient zij eene meer naauwkeurige overweging.

Ik veronderſtel, het algemeen kenſchetſend onderſcheid der zenuwkoorts bekend te zijn, en verwijze des aangaande naar HUXHAM, (*Opera, editio Reichel*), welke dezelve het eerst beſchreven heeft, en wiens ſchildering nog altijd een meesterſtuk blijft. SELLE, *Pijretologia.* — FRANK, *Epitome.* — VOGEL, *Praktiſches Handbuch.*

Dezelve kwam zelden op eenmaal aan, maar ver-

verſcheidene dagen gingen er voorboden vooraf, welke beſtonden in vermoeidheid, verdrietelijkheid, zwaarte in het hoofd, veelvuldige huivering, gebrek aan eetlust, aangezetten pols, onrustigen ſlaap enz. Zeer dikwijls vertoonden zich in het eerst alle teekenen eener zinkingskoorts, welke in zenuwkoorts overging. Ook maakten ſomwijlen andere koorts-ſoorten, als gastriſche, ja zelfs ontſtekingachtige, het begin uit, die echter weldra in ware zenuwkoorts overgingen. De overgang, of het ware zenuwachtige karakter verraadde zich: door de nuttelooſheid van die geneesmiddelen, welke in het begin tegen het, in den eerſten opſlag, ware, of ſlechts ſchijnende karakter der ziekte, wierden aangewend, — door de ſchadelijke werkingen van alle ontlastende middelen, — door de toenemende toevallen van het hoofd en van het zenuwgeſtel, — door den geſtadig ſneller en kleiner wordenden pols en de toenemende zwakheid der ſpieren.

De kenmerkende toevallen der zenuwkoorts begonnen vervolgens meer en meer toetenemen, welke men alle tot de drie volgende hoofdzaken van onderkenning der zenuwkoorts brengen kon:

1. Aandoening van de algemeene gewaarwordingsplaats (*ſenſorium*) van het zenuwgeſtel en van alle de verrigtingen, welke daarvan onmiddelijk afhangen.

2. Tegen elkander inloopende of ſtrijdige toevallen.

3. Veranderlijkheid der hoofd-toevallen, als van den pols, der ademhaling, der pis en der huid-afſcheiding.

De voornaamſte waren: een zeer zachte, kleine, ſnelle, ongelijke, ſomwijlen echter bijna natuurlijke pols, veelvuldig huiveren, ſomwijlen alleen eene prikkelende, of de huid zamen-trekkende gewaarwording, hartnekkige huid-kramp, ſomwijlen plaatſelijk zweet, ongelijke warmte der onderſcheidene deelen, vliegende hitte, bij ſommige aanhoudende, droogе, brandende hitte, bij anderen een onverdragelijk gevoel van hitte, bij eene uitwendig naauwelijks voelbare warmte, bij de ſterkſte hitte en droogte der tong geene dorst, peeshuppeling, opſpringing, ontroering, algemeene beving, trekkingen, krampachtig lagchen en weenen, hoofdpijn, bedwelming, ſuizen der ooren, ijlen, ſomtijds terſtond van het begin af, het welk meestijds zacht, maar ook ſomwijlen razend was, krampen in de borst, ſteken in de zijde. Zelden vertoonden er zich petechien of gierstuitſlag; ook eenige malen kwamen er blaren, met een waterachtig vocht gevuld, ten voorſchijn; inzonderheid die merkwaardige ſtrijdigheid tusſchen de geſteldheid van den pols en de overige toevallen,

wel-

welke hier namelijk in de omgekeerde reden ſtond met de ziekte-toevallen, en daar door terſtond den aard der ziekte (zwakheid) te kennen gaf. Hoe kleiner namelijk en zwakker de pols wierd, des te ſterker vermeerderden de hitte, het ijlen, de plaatſelijke pijnen en alle aandoeningen; hoe meer zich de pols verhief, ſterker wierd, des te meer namen de hitte en de overige verſchijnſelen der ziekte af. Dit zelfde had plaats met de geneesmiddelen. Al het geen prikkelend en verſterkend werkte, verminderde de hitte, de ſnelheid van den pols en de andere toevallen der ziekte. Dit was, wel is waar, niet altijd zoo kennelijk in het begin der ziekte, wanneer er nog krachten overig waren, het ontdekte zich nogtans al meer en meer, naar mate zij door de ziekte meer uitgeput wierden, en bij een' hoogen trap der ziekte, was de wijn werkelijk een verkoelend en bedarend middel

Bij dit alles kon men dikwijls de twee hoofdvormen der zenuwkoots, verhoogde en verminderde gevoeligheid, duidelijk onderſcheiden, en dit was van een' gewigtigen invloed op de behandeling. Evenwel had dit niet altijd plaats, en dikwijls beſtond de geheele gebrekkige werking des zenuwgeſtels, in eene veranderde werkingswijze van hetzelve (*anomaliſche actie*). Ja ſom-

ſomwijlen wisſelden beide geſteldheden, de verhoogde en verminderde gevoeligheid, in hetzelfde ligchaam met elkanderen af, zonder dat men uitwendige oorzaken voor deze verandering ontdekken kon.

Het geen deze Epidemie bijzonder eigen was, waren katarrhale en rheumatiſche toevallen, die deels de ziekte vooraf gingen, deels dezelve vergezelden, — pijn door de leden, niezen, pijn in de keel, en vooral een zeer lastige hoest, die meerendeels droog en krampachtig was, en met de zenuwkoorts zich verhief en weder afliet, maar ook ligt pleuritiſche pijnen en longontſtekingen veroorzaakte.

Gastriſche toevallen waren niet algemeen, ten minsten niet wezenlijk met dezelve verbonden, en waren, indien zij aanwezig waren, dikwijls alleen ſijmtomatisch, als gevolgen van de door de zenuwkoorts ontſtelde gastriſche en galafſcheidingen Ja ik zag voorbeelden, waarin de ſpijsvertering zoo weinig aangedaan was, dat de lijders, de geheele ziekte door, tamelijken eetlust behielden en het voedſel goed verteerden. Echter gebeurde het in enkele gevallen, dat zij eene wezenlijke komplicatie uitmaakten, of veelmeer, dat de oorſpronkelijke koorts gastrisch was, en eerst in het vervolg een zenuwachtig karakter had aangenomen, vermits alleen

ont-

ontlastingen der maag en ingewanden een einde aan de ziekte maakten. Algemeener evenwel was de komplicatie van wormen. Deze maakte de zenuwkoors merkelijk heviger en de geneeswijze meer zamengefteld.

De aanhoudendheid der koorts was in 't algemeen langer, dan ik immer heb waargenomen, ja zij kon tot 6 ja 8 weken voortduren, zonder dat de hevige toevallen veel verminderden. En dikwijls ontftonden dan nog verschillende kwade gevolgen, als ftofverplaatfingen, langdurige zwakheid en dergelijken. Inzonderheid was de groote fnelheid der pols merkwaardig, die dikwijls de lijders nog verfcheidene maanden na de ziekte eigen bleef, en het welk duidelijk ten bewijze verftrekte, dat de, door de ziekte veroorzaakte, ziekelijke prikkelbaarheid van het hart en flagadergeftel, niettegenftaande de algemeene beterfchap, als het ware, als plaatfelijke ziekte nog overgebleven was, iets, het welk men nog algemeener bij het zenuwgeftel aantreft

De voorzegging was, zoo als in alle zenuwkoortfen, ten eenemaal twijfelachtig. Er konden hik, opzetting des buiks, meteorismus, tusfchenpoozende, ongeregelde, naauwelijks voelbare pols, zwijming, pluizen, belette doorflikking, onwillekeurige ontlasting der pis, van den afgang en dergelijke anders doodelijke teekenen aanwezig

zijn.

zijn, zonder dat zij den dood aanduidden; en somwijlen kon het uiterlijk aanzien zeer dragelijk schijnen, terwijl nogtans de dood eensklaps volgde.

De scheidingen waren op gelijke wijze zeer onbepaald; somwijlen was bij de beterschap, noch in opzigt tot den tijd, noch tot de ontlasting, iets waartenemen, het welk men scheidend noemen kon, waarbij echter ook de herstelling merendeels onvolkomen en moeijelijk was. Somwijlen, integendeel, wierden duidelijk scheidende dagen en ontlastingen waargenomen, scheidend zweet en pis; echter waren de onvolkomene krisen (verplaatsingen) veel algemeener, inzonderheid sprouw, gierstuitslag, bloedzweren, etter-gezwellen, en ook eenige reizen blaasachtig uitslag. Twee malen zag ik een' scheidenden loop. Op den hoogsten trap der ziekte verscheen een stinkende loop, en met iedere ontlasting verhief zich de pols en gevoelde de lijder zich sterker en vlugger. Hierbij merkte ik het volgende op: hoe meer de koorts zuivere zenuwkoorts was, des te minder ontwaarde men kritische verschijnselen en afscheidingen; maar hoe meer er eene stoffelijke (het zij rheumatische of gastrische) komplicatie aanwezig was, des te zekerder kon men daar op staat maken, en des te meer waren zij tot de herstelling noodzakelijk. Eens ver-

toon-

toonde zich eene wezenlijk zigtbare Hijppocratiſche kriſis. Eene vrouw, welke reeds drie weken aan eene beſtendig verergerende zenuwkoorts ziek was, verviel, ongeveer op den 21ſten dag, (want bepaald kon men dit niet weten, dewijl het begin der koorts niet naauwkeurig kon bepaald worden), in zulk een' toeſtand, dat men niet anders dan den nabij zijnden dood verwachten kon. Aanhoudende, zachte ijling, een uitermaten kleine, ſnelle pols, (140 tot 160 ſlagen in eene minuut) pluizen, onwillekeurige afgang, vermoeidheid, zoo dat zij zich niet bewegen kon, ſtegen des avonds tot zulk eene hoogte, dat men in den nacht haar einde verwachtte. Dan in den zelfden nacht ſcheidde hare ziekte. Met verwondering zagen wij den volgenden morgen de ergſte toevallen verdwenen; den pols en de kragten opgebeurd; de huid, die tot hiertoe altijd droog was geweest, gelijkmatig warm en vochtig; de pis, die altijd bleek en helder was geweest, troebel en van een roodachtig zetſel voorzien; en te gelijk vertoonden er zich op de huid waterblazen van verſchillende grootte, waar bij in het vervolg nog ſprouw kwam. Van dezen nacht af aan begon hare beterſchap, die wel langzaam, maar echter binnen drie weken, volkomen volgde. Wie is in ſtaat, om ons zulk eene daadzaak, volgens de Browniaan-

ſche

ſche prikkel-theorie te verklaren, alwaar, bij den doodelijken trap van indirecte zwakheid, zonder eenen nieuwen alvermogenden prikkel, (die hier in 't geheel niet beſtond), geene hulp of redding is? En wie erkent hier niet eene inwendige, zelf werkzame natuurkracht, die zich bij eenen hopeloozen toeſtand, onder zekere omſtandigheden, vermannen en de geheele ziekte eene andere gedaante, zoo wel als de ten gronde gaande bewerktuiging een nieuw leven, geven kan?

Bij de genezing had men op drie zaken te letten.

1. Op de behandeling der zenuwkoorts voor en op zich zelve.
2. Op de behandeling der toevallen.
3. Op de behandeling der komplicatien.

1. *Behandeling der Zenuwkoorts.*

Het eerst moest de grondoorzaak, of naaste oorzaak der ziekte behandeld en weggenomen worden. Deze nu beſtond in zwakheid en ongeregelde werkingswijze van het geheele zenuwgeſtel. Deze vorderde het gebruik van *prikkelende*, *verſterkende*, behoorlijk *voedende*, maar ook *krampſtillende* en *bedarende* middelen.

Hierbij echter gingen wij niet empirisch te werk,

werk, maar hielden het oog, bij derzelver aanwending, op de volgende omſtandigheden.

Eenige der leven opwekkende middelen konden en moesten bij iederen lijder, zonder uitzondering, aangewend worden. Hiertoe behoorden het beſtendig genot eener zuivere, dikwijls vernieuwde, drooge lucht. Het ontbrak ons aan de gelegenheid, anders ben ik overtuigd, dat ook de kunstige bijmenging van zuurſtof, of gedephlogistizeerde lucht, hier uitermate nuttig zoude geweest zijn. Voorts, matige warmte en het dikwijls wasſchen des geheelen ligchaams, vooral der ledematen, met warm water, waar bij zeep, wijn, brandewijn, ook wel een weinig gekamferde brandewijn, gemengd waren. Dit diende niet alleen tot ontſpanning der huidkramp, maar ook tot algemeene opbeuring der krachten, in welk laatſte opzigt nogtans, de hoeveelheid der bijgevoegde prikkelende middelen, naar den verſchillenden graad der zwakheid moest worden bepaald.

Met opzigt tot de overige middelen, had men zorgvuldig het oog te houden op de twee verſchillende geſteldheden der zwakheid, of dezelve, namelijk, met verhoogde, of verminderde prikkelbaarheid gepaard ging. Dit evenwel kon men geenszins uit de voorafgegane oorzaken opmaken, maar alleen uit de aanwezig zijnde

toevallen, en uit voorzigtig genomene proeven. Bemerkte men bijv., dat alle de gewone prikkels, welke of op het levensbeginsel, of op de zintuigen, of op de ziel haren invloed hebben, eene zeer snelle en sterke uitwerking hadden, dat de pols snel en zeer veranderlijk was, dat wijn en andere prikkelende middelen de toevallen verergerden, den pols en de ademhaling sneller maakten, en het ijlen vermeerderden, zoo was hier de zwakheid met verhoogde prikkelbaarheid verbonden. Ontbrak dit alles, lag de lijder onverschillig, gevoelloos, of geheel slaperig voor zich henen; maakte niets, zelfs niet de voor hem belangrijkste denkbeelden, of voorwerpen, eenigen indruk op denzelven; bragt de wijn geene de minste verandering in den pols te weeg, dan was het zwakheid met verminderde prikkelbaarheid.

In het eerste geval moesten de zachtste prikkelende middelen, in het laatste, in tegendeel, de krachtigste en vlugtigste aangewend worden, en men kon hier bij de giften volstrekt niet algemeen bepalen. Men moest in het laatste geval zoo lang — zoo wel wat betreft de hoeveelheid der prikkelende middelen, als in de uitkiezing van steeds sterker prikkelende — op klimmen, tot dat men bemerkte, dat de pols eene gunstige verandering onderging, (dat de te langzame,

zame levendiger, de te ſnelle en ongeregelde, meer bedaard en ſterker, de kleine, voller en krachtiger wierd), dat het ijlen, de geneigdheid tot ſlapen, de krampachtige toevallen verminderden, waartoe ſomwijlen eene buitengewone hoeveelheid van prikkelende middelen vereiſcht wierd, zoo dat in een geval niet eerder beterſchap volgde, dan na dat, binnen 24 uren, twee ponden goeden Rijn wijn, twee oncen koortsbast, een ſcrupel kamfer, even zoo veel moſchus, dertig droppels laudanum, en nog daarenboven prikkelende mosterdpappen, aangewend wierden. Het geval is te belangrijk, om hetzelve hier niet omſtandig te beſchrijven.

„ Ik wierd bij eenen lijder geroepen, die van natuur een zwak mensch was, en die, reeds ſedert verſcheidene dagen, aan eene zware zenuwkoorts ziek was, zonder iets te gebruiken. Ik vond hem in eene kleine, met damp vervulde en daarenboven verbazend verhitte kamer, in een met gordijnen behangen bed, het welk hem beſtendig in den ſtinkenden damp zijner eigene uitwaſeming hield. Hij lag ten uiterſten afgemat daar neder, zijn matte blik was beſtendig op het zelfde voorwerp gerigt, hij had ſlechts zeer weinige bewustheid en ijlde in zich zelven. De pols was uitermate klein, ſloeg 150 malen in eene minuut, ja ſomwijlen nog ſneller, zoo dat men

denzelven naauwelijks tellen kon; alle zijne leden beefden, de pezen trokken, de adem was angſtig, dikwijls trillende, dan zuchtende; hij was met een olieachtig, kwalijk riekend zweet overdekt, en de tong, die hij niet dan met moeite uitſteken kon, was zwartachtig bruin en geborſten. Alles duidde den hoogſten graad eener boosaardige zenuwkoors aan, en men kon met zekerheid vooruitzien, dat hij in dezen toeſtand, ten hoogſten, nog tweemaal vierentwintig uren leven kon. Alles kwam in dit geval daar op aan, om de zoo zeer gezonkene krachten ſchielijk op te beuren, maar daarenboven, de uitwendige hitte en de hem omringende, bedorvene lucht te verwijderen, welke ongetwijfeld aan deze verergering een groot aandeel hadden. Ik liet terſtond de vederbedden en bedgordijnen wegnemen, en alle de venſters openen, zoo dat de lucht beſtendig koel en zuiver bleef. Daarenboven ſchreef ik de volgende verbinding van de krachtigſte en vlugtigſte prikkelende middelen voor.

℞. *Pulv. rad. Serp. Virg.* ℥ ß.
—— *cort. chin.* ʒ i.
Inf. vin. rhenan. optim. lb i ß.
* *adde Camphorae* ∋ i. *in Liq. anod. m. H. q. s.*
Solut. Mosch. orient. *gr.* xv.
Laud. Liq. Sijd. *gtt.* xxx.
Sijr. cort. aur. ℥ ii.

M. D. S.

S. Alle twee uren een half tot een geheel kopje.

Ik liet alle vier uren eene klisteer van Kina met *valeriana* zetten, en even zoo dikwijls de ledematen met gekamferde brandewijn en wijn wasschen, en mosterdpappen aan de kuiten leggen. Om de colliquatie en het zweet te matigen en de vezel meer zamenhang te geven, wierd het zuur elixer van HALLER, dagelijks tot eene drachma, onder het drinken toegediend. —— Bewondering waardig was de uitwerking van deze vereenigde middelen. Reeds den volgenden dag, vond ik den zoo snellen en uitermaten kleinen pols, op 90 slagen in eene minuut terug gebragt en aanmerkelijk opgebeurd; het hoofd vrijer, zoo dat de lijder mij kende en niet meer ijlde, het sidderen en trekken der pezen opgehouden, de huid natuurlijk warm, met eene kritische uitwaseming overdekt, de tong vochtiger en zuiverder. De middelen wierden alle voortgezet, doch hoe meer de lijder in krachten toenam, des te meer wierden de giften der sterk prikkelende geneesmiddelen verminderd en daarentegen de vaste prikkelende middelen (*stimulantia tonica*) vermeerderd; en op deze wijze was de lijder, na een tijdverloop van 8 dagen, volkomen buiten gevaar, terwijl hij 8 dagen te voren nog een kind des doods geweest was."

In het tweede geval (*), (zwakheid met verminderde prikkelbaarheid), moest integendeel den zachtſten graad van prikkel aangewend worden; en hier was dikwijls de juiste bepaling der gift, en nog meer de uitkiezing der middelen, nog bezwaarlijker, dewijl hier dikwijls nog eene bijzondere *idioſijncraſie* mede vergezeld ging, welke niet alleen den ſterkeren trap van prikkeling, maar ook de ſoortelijke eigenſchappen van een aantal middelen niet verdroeg. Hier zoude eene gift, als de evengenoemde, den zieken, door de hevige wederwerking, die zij zoude verwekt hebben, gedood hebben; men moest dus zoo lang de hoeveelheid der middelen verminderen, en ook gedurig anderen van zachteren aard aanwenden, als men van de gegevene middelen nog eene te ſterke ongeregeldheid der pols, vermeerderd ijlen, vermeerderde zenuwgevoeligheid, toeneming der trekkingen, der hitte, der colliquative ontlastingen, beſpeurde.

Het

(*) Het komt mij voor, dat hier moet ſtaan: *in het eerſte geval*, (*zwakheid met vermeerderde of verhoogde prikkelbaarheid*), het welk met de voorafgaande ſtelling van den Heer HUFELAND op pag. 18 meer overeenkomt, en insgelijks uit het vervolg moet worden opgemaakt; nu is er eene volſtrekte tegenſtrijdigheid, die uit het volgende niet kan vereffend worden. DE VERTALER.

Het kenmerk, dat men het juiste punt en het regte middel getroffen had, beſtond daarin, dat men de zoo evengenoemde toevallen niet bemerkte; dat de pols nader aan hare gezonde geſteldheid kwam en zich verhief, zonder te ſnel of te hard te worden; dat de colliquative ontlastingen ophielden, de groote gevoeligheid en bewegelijkheid der zenuwen, inzonderheid der ziel (het ijlen), verminderden; —— met één woord, dat er zich meer rust, maar met geſterkte kracht, vertoonde. Tuſschen deze twee uiterſten nu, den hoogſten trap der verhoogde prikkelbaarheid en onvatbaarheid voor prikkeling (*ſtupor*), waren verſchillende tuſschengraden, die even zoo vele wijzingen en tuſschengraden der prikkelende geneeswijze noodzakelijk maakten, welke men evenwel naar dezelfde grondregels en verſchijnſelen bepalen kon. Had men op deze wijze de geneeswijze begonnen, dat is, den eerſten aanſtoot tot eene meer krachtdadige en regelmatiger werkzaamheid van het zenuwgeſtel gegeven, zoo moest men op denzelfden voet voortvaren, alleen met dat onderſcheid, dat men bij dezulken, bij wien men met de zwakkere prikkels had moeten beginnen, dezelven in dezelfde evenredigheid vermeerderde, tot dat zij niet meer wilden werken, en de verſterkte kracht, de te groote vatbaarheid voor

prikkeling verloor; daar men, in tegendeel, alwaar men, van wegens ongevoeligheid, met de ſterkſte prikkels had moeten beginnen, dezelven in dezelfde evenredigheid verminderde, als de met de toenemende kracht vermeerderde vatbaarheid voor prikkeling, derzelver werking te hevig maakte, en even daarom, door zwakkere prikkels, dezelfde werking onderhouden worden kon. Waren nu de krachten door deze geneeswijze reeds meer opgewekt, en de prikkelbaarheid nader aan den trap van hare natuurlijke werking gekomen, om de vaste, meer zamentrekkende verſterkings-middelen te kunnen verdragen, dan moesten deze er bijgevoegd worden, om de genezing te bevestigen en te voltooijen.

De middelen, ter vervulling dezer oogmerken, behoorden vooreerst en hoofdzakelijk in de *vlugtige prikkelende middelen*, bekend onder de namen van *excitantia*, *stimulantia*, *analeptica*, waarbij echter derzelver ſoortelijke of qualitative verſcheidenheid, zeer wel in het oog gehouden moest worden. Men kon de verſchillende prikkelende werking op tweevoudige wijze verkrijgen, of door het onderſcheid der gitten, of door het onderſcheid der intenſieve prikkelende kracht van het middel zelf. Zoo kon bijv. hetzelfde middel, in zekere dubbele gift, eene zes dubbele prikkeling te weeg brengen, en als dan een middel, dat in-

intenſief zes maal ſterker was, gelijk zijn, zoo als, in tegendeel, dit zes maal ſterker middel, wanneer het maar tot een zesde gedeelte van eene bepaalde gift of eenheid gegeven wierd, aan het vorig intenſief zwakker middel in werking gelijk was. Dit echter gold niet ten aanzien van alle middelen; want er zijn middelen, welke eene zoo bijzondere intenſieve prikkelende kracht bezitten, dat zelfs de kleinste gift altijd nog een' ſterkeren indruk maakt, dan een intenſief zwakker middel in de ſterkſte gift; zoo bijv. kon de kleinste gift heulſap, of brandewijn, niet volkomen gelijk geſteld worden met den *ſpiritus Mindereri* en dergelijke zachte prikkelende middelen. Een hoofdonderſcheid dezer intenſieve kracht is ook vooral daar in gelegen, dat ſommige den omloop der vochten meer, ſommige minder, of in het geheel niet aanzetten, en bijgevolg, onafhankelijk van de zenuw prikkelende kracht, meer of minder verhitten. Ook kon zelfs de individuele verſcheidenheid en gevoeligheid des voorwerps, aan ſommige middelen meer, aan anderen minder prikkelende kracht geven. Er wierd dus tot eene methodiſche behandeling volſtrekt vereiſcht, de middelen naar deze verſchillende graden te rangſchikken, en ik wil hier, volgens deze opklimmende orde, de voornaamste noemen, welke

wij gebruiken, terwijl ik met de zwakſten zal beginnen.

Spirit. Mindereri, *Rad. Valerianae*, *Rad. Senegae*, (*) *Vin. Antim. Huxh.*, *Flor. Zinci*, *Spir. Nitri dulcis*, *Flor Cham. vulg. et roman.*, *Herb. menth. crisp. et piper.*, *Rad. Angelic.*, *Rad. Caryoph.*, *Flor. et Rad. Arnicae*, *Rad. Calami Arom*, *Rad. Serpent. Virg.*, *Aſa ſœtida*, *Castoreum*, *Siliqua Vanillae*, *Vinum*, *Liquor anod. Hoffm.*, *Liquor C. C.*, door verzadiging, niet door overhaling, bereid, *Sal Succi-*

(*) Eenige, inzonderheid de Weener Schrijvers, gebruiken altijd den naam *Polygala*. Dit geeft echter verwarring, dewijl deze alleen de geſlachtsnaam is, en wij nog eene andere ſoort, de *Polygala amara* gebruiken, die in werking wezenlijk van de *Polygala Senega* verſchilt, daar deze eene meer oplosſende, minder prikkelende en geheel geene toniſch verſterkende kracht bezit, weshalve men haar zelfs, in het tweede tijdperk van ontſtekingachtige koortſen, vooral bij borstontſtekingen, met zoo veel voordeel gebruikt, alwaar de *Polygala amara* nadeelig is. Ik noem daarom de eene altijd *Senega* en de andere *Polygala amara*. Voor het overige moet ik nog herinneren, dat de *Senega* daar bij uitnemendheid te pas kwam, waar de borst aangedaan was, en de huid en pis-afſcheidingen verſtopt waren.

cini, *Ol. Cajeputi*, *Camphora*, *Moschus*, *Alcali Volatile*, *Opium*, *Naphtha Vitrioli*, *Alcohol Vini*, *Phöshorus*.

Ten voorbeelde wil ik slechts twee voorschriften, eene van de zwakste en eene van de sterkste soort, mededeelen. In geval dus, alwaar, uit hoofde van te groote gevoeligheid, alleen de zachtste trap van prikkeling kon worden aangewend, bedienden wij ons gewoonlijk van het volgende middel.

℞. *Puly. rad. Valer. Sylvestr.* ʒii.
—— —— *Senegae* ʒi.
Ebulliant cum aq. Fontan. ℥vi.
Col. adde Spir. minder. ℥ß.
Vini antim. Huxh. gtt. lx.
Syr. cort. aur. ℥i.
m. d.

S. Om de twee uren twee lepels vol te nemen.

Dit middel was dikwijls alleen voldoende, om de volkomene genezing te bewerken. Waren echter, van wegens de uiterste ongevoeligheid, de sterkste prikkels noodzakelijk, dan wierd bijv. de volgende form aangewend.

℞. *Puly. cort. chinae optim.* ℥i.
—— *rad. Serpentariae* ℥ß.
—— *rad. Arnicae* ʒiii.
Inf. vino rhenan. seu gallic. generos. ℔ii.

Ad-

Adde Camphorae ℈i. *in Liq. anod. ſolutae.*
Moſchi orientali ℈i.
Laud. Liq. Syd. gtt. xxx.
m. d.

S. Alle twee uren, of om het uur, een kopje vol, niet doorgezijgd, te nemen.

Ook wierden er nog wel, indien dit niet ſterk genoeg was, 60 of 80 druppels van de *Tinct. Chinae* WHYTT., of *Naphtha*, bij iedere doſis bijgevoegd. De vanille wierd, in twee gevallen, met ongemeen veel voordeel, alle twee uren van vier tot acht greinen, aangewend, daar reeds andere ſterkere prikkels niets meer uitwerkten. De wijn bleef nogtans altijd een der hoofdmiddelen, het welk dikwijls door geen ander kon vervangen worden.

Het uitwendig gebruik dezer middelen was van zeer groote waarde, deels in zulke gevallen, alwaar men niet ſterk durfde prikkelen, of waar de maag en de borst al te gevoelig waren, zoo als dit bij kinderen niet zelden plaats vond; deels in zulke, alwaar men het inwendig gebruik nog verſterken en de opwekkende kracht tot op het hoogſte drijven moest. In het eerſte geval, deden herhaald wasſchen met een warm mengſel van water, wijn, zeep en geurige kruiden, of voetbaden, of ook een geheel laauw bad van laauw water met melk, of met een wei-

nig

nig wijn, of geurige kruiden gemengd, eene uitnemende uitwerking, en ik weet verſcheidene middelen, welke bijna alleen door zulke zacht verſterkende baden zijn herſteld geworden, die tevens het voordeel hadden van de huid te openen en optewekken, —— eene omſtandigheid, die voor de herſtelling van het grootſte aanbelang was. Bij zeer gevoelige en uitgeputte voorwerpen, kan ik de werking der laauwe melkbaden, van $\frac{2}{3}$ water en $\frac{1}{3}$ melk, niet genoeg roemen.

Wierden, in tegendeel, ſterker prikkelende midden gevorderd, zoo wierd, met het inwendig gebruik, ook de uitwendige aanwending der krachtigſte prikkelende middelen verbonden, waar toe ik brenge, het herhaalde wasſchen met wijn en gekamferde brandewijn met een afkookſel van mosterd, ook wel met bijvoeging van tinctuur van ſpaanſche vliegen, de gedurige omwikkeling der ledematen met hierin natgemaakte doeken, omſlagen om den buik van *Herb. menth. piper.*, *Rad. Calam. Arom.*, *Flor. Chamon. roman.*, *Lavendul.* met wijn gekookt, baden met *ſpiritus vini Camphoratus* en dergelijken aangezet.

Hiertoe behoort ook de aanwending der rood makende middelen, mosterdpappen en ſpaanſche vliegen. Deze waren van onberekenbare waarde, en overtroffen niet alleen dikwijls alle andere prikkelende middelen in het opwekken

der krachten, wanneer deze door niets anders konden worden opgebeurd, maar hadden tevens nog het groote voordeel, om plaatselijke toevallen, op het schielijkst, door tegen prikkeling, afteleiden en te verdrijven, (waarover ik beneden meer zal zeggen). Was het oogmerk, dezelve als prikkelende middelen te gebruiken, dan wierden zij op de gevoeligste plaatsen, bijv. aan de kuiten, aan de eene zijde der dije, aan de voetzolen, op de maag en ruggegraad gelegd, en afgenomen, voor dat zij blaren getrokken hadden, en dikwijls herhaald, zoo dat bij verscheidene lijders, en in een zeer gevaarlijk tijdstip der ziekte, bij aanhoudendheid, 6 tot 8 dagen lang, dagelijks nieuwe aangelegd wierden. Was, in tegendeel, het oogmerk van derzelver aanwending, om een plaatselijk ongemak weg te nemen, zoo moesten dezelve zoo na aan het zieke deel worden aangelegd, als mogelijk was.

Ook was de aanwending dezer middelen in klisteren van groote nuttigheid, deels in gevallen, waar eigenzin des lijders, of eene bijzondere gevoeligheid der maag, of *Idiosijncraſie* het inwendig gebruik niet veroorloofden, deels, om de algemeene somme der prikkelende werkingen nog te vermeerderen. Het komt in de daad dikwijls bij uitslek veel aan op de plaats, waar op men de prikkeling aanbrengt, en men ver-

ge-

gete toch niet, dat het gewoon inwendig gebruik der middelen toch in de daad ook niet anders is, dan de plaatselijke aanwending van het middel op een punt van het ligchaam, de maag, welke daar door voorzeker een groot voorregt verkrijgt, dat zij zeer vatbaar is voor prikkeling en het middenpunt der gewigtigste medegevoeligheid der zenuwen uitmaakt. Maar bij zenuwziekten en zenuwkoortsen, waar zoo ligt plaatselijke zwakheden en verlammingen ontstaan, kan het gebeuren, dat juist de maag, plaatselijk, in een' minder gevoeligen toestand, in eene soort van *torpor*, veranderd wordt, en het gevolg daarvan is, dat de op haar aangewende, dat is, inwendig genomene middelen, weinig of niet uitwerken. Hier behoeven wij slechts eene andere plaats ter prikkeling te verkiezen, die nog meer vatbaarheid voor prikkeling bezit, en de middelen werken terstond voortreffelijk. Voorzeker is, naast de maag, het onderste gedeelte van de darmbuis, tot dit oogmerk, de voornaamste plaats, en daar door de aanwending der middelen in klisteren, dikwijls oneindig werkzamer, dan door dezelven in te nemen, gelijk mij de ondervinding daar van in veelvuldige gevallen overtuigd heeft. Alleen moeten dan de middelen zoo gekozen en gemengd worden, dat zij niet, uit hoofde van te sterke plaatselijke prikkeling, te schielijk we-

der afgaaan, het welk men daar door verkrijgen zal, wanneer men zulke middelen verkiest, welke niet te hevig prikkelen; eene kleine hoeveelheid op een maal (4 of 6 oncen), maar dikwijls (alle 4 uren), aanwendt, en flijmachtige, of ook verdoovende middelen daar bij voegt. Zeer geschikt waren hiertoe: de *Rad. Valerian.*, *Arnicae*, *Angelic.* (2 drachmen tot eene klisteer), *Cort. Chinae* (3 of 4 drachmen), *Herb. Rutae*, *Menthae crisp.*, *Flor. Chamom.*, eenige lepels wijn, *Moschus*, *Camphora* (4 greinen), *Semin. Sinap.* (1 drachma), daarbij gevoegd *Sem. Lini* of *Rad. Altheæ*, eijerdoren, en bij grootere prikelbaarheid, *Extr. Hyosc.* of *Nuc. Vomic.* (2 tot 4 greinen), *Laud. Liq.* (4 tot 6 greinen).

Eene tweede klasse van middelen, welke tot deze aanwijzing behoorden, waren de tonische versterkende middelen.

Hiertoe brenge ik alle zulken, welke niet slechts eene voorbijgaande prikkeling, (zoo als bij de boven gemelde vlugtige prikkelende), maar eene duurzame verhooging der kracht, niet enkel vermeerdering der kracht-uitting, maar van het kracht-vermogen bewerkten, welke bij gevolg, na het ophouden der werking, geen ophouden der versterkte kracht-uitting, of, het geen bij de vlugtige prikkelende middelen het

ge-

gewone geval is, zelfs vermeerderde zwakheid (*debilitas indirecta*) ten gevolge hebben, maar waar bij de vermeerderde kracht, ook na het gebruik van het middel, blijft voortduren, omdat door hetzelve niet enkel de werking, maar ook het werkings-vermogen vermeerderd is.

De ondervinding leert ons, dat deze werking bij de vaste, of tonifche verfterkende middelen, en bij de voedfelen gevonden wordt, en het onderfcheid tusfchen deze en de vlugtige prikkelende middelen moet daarin gefteld worden, dat zij niet, zoo als deze laatften, enkel de opwekking (*erregung*, uitting der kracht) vermeerderen, maar aan de bewerktuigde ftof iets wezenlijks mededeelen, (*) het moge nu beftaan in eene verbeterde fcheikundige vermenging, of werktuiglijke geftaldheid van dezelve, waar door hare levens-vatbaarheid en werkings-vermogen verhoogd en levens geregeld wordt: want het is merkwaardig, dat deze middelen ook levens de

C ei-

(*) Bij de voedfelen is dit wel aan geene twijfeling onderhevig; maar uit de overeenkomst der verfterkende werking laat het zich vermoeden, dat ook bij de tonifche verfterkende middelen, hier of daar iets, maar eene fijnere ftof, in ons overgaat en aan onze zelfftandigheid wordt mede-gedeeld.

eigenſchap bezitten, om de anomaliſche of ongeregelde wederwerking en ziekelijke prikkelbaarheid, welke een gevolg der zwakheid zijn, te verminderen en tot hare natuurlijke geſteldheid terug te brengen.

De voornaamſte middelen, welke tot deze klasſe behooren, zijn, behalve de voedſelen, zulken, welke eene zamentrekkende, of bittere ſtof, of beide te gelijk bevatten. Van de bittere: de *Quaſſia*, *Rad. Gentian. Rubr.*, *Herb. Triſol. fibr.*, *Marrub.*, *Cent. minor.*, *Abſinth.*, *Myrrha*, *Rad. Columbæ*. Van de zamentrekkende: de minerale zuren, bijzonder het zwavelzuur, de Aluin, *Vitriol. Martis*, *Vitriol. album*, *Terra japonica*, *Gumm. Kino*, *Rad. Biſtort.*, *Tormentilla*, *Ijzer*, de koude. Van de gemengde, (de zamentrekkend-bittere): *Cortex peruvianus*, en die inlandſche middelen, welke deszelfs plaats kunnen vervangen, *Cort. Hippocaſt.*, *Fraxini*, *Salicis*, *Angusturae*, *Rad. Caryoph.*, *Fol. et Cort. Querc.*, *Cortex Cascarill.*, *Herb. Scordii*, *Salviae*, *Rutae*.

Wat nu betrof de aanwending dezer middelen, zoo moest daarbij het volgende in aanmerking genomen worden.

1. In het algemeen kwamen zij minder te pas in het begin, dan in het vervolg, of op het einde der koorts, alwaar zij altijd vereiſcht wierden,

den, om de, door de vlugtige prikkelende middelen, verbeterde ſtemming der krachten ſtandvastig te maken (*fixeren*) en de verſterking meer duurzaamheid en kracht te geven. Was in het begin de prikkelbaarheid al te zeer verhoogd, zoo veroorzaakten zij ligt te hevige en zamentrekkende prikkeling, toeſnoering der vaten en krampen; was, in tegendeel, de zwakheid met meer ongevoeligheid verbonden, zoo ontbrak het aan vlugtige prikkeling, die hier noodzakelijk was, om de eerſte gewaarwording in de half verlamde vezel op te wekken. In beide gevallen dus was het noodzakelijk, om eerst door de vlugtige prikkelende middelen, ook in het eerſte geval, door krampſtillende, die ſtemming van vatbaarheid voor prikkeling te weeg te brengen, welke er vereiſcht wierd, om deze middelen te kunnen verdragen. In zulke gevallen, in tegendeel, alwaar alleen zwakheid, zonder duidelijke teekenen der beide hoofd-gebreken der prikkelbaarheid, aanwezig was, kon men ook terſtond met het gebruik dezer toniſche middelen een begin maken.

2 Men kon evenwel ook in die gevallen, deze geneesmiddelen op de volgende wijze dikwijls verbeteren en dezelve geſchikter maken, om te worden aangewend. Ging er met de zwakheid ongevoeligheid gepaard, zoo verkoos

men zulke tonifche middelen, welke tevens een vlugtig of etherifch beginfel bevatteden, bijv. kina, *Cort. aur.*, *Scordium*, *Cascarill.*, *Arnica*, *Angustura*, *Caryophyllata*, en men wendde dezelven in zoodanige form aan, waar in voornamelijk de vlugtige en minder de vaste (bittere of zamentrekkende ftoffen) bevat waren: bijv. de koude afrekfels als de vlugtigfte, of ook de warme, welke reeds meer van de vaste deelen in zich bevatteden. Op deze wijze was de kina dikwijls werkzaam in een koud afrekfel, terwijl zij het in een afkookfel niet was. Ook was het gebruik dezer middelen in zelfftandigheid, wanneer anders de maag ferk genoeg was om de zelve te verteren, daar toe zeer gefchikt. Of ook vereenigde men, met de tonifche middelen, vlugtige prikkelende middelen, waardoor dezelve terftond werkzaam en, als het ware, levendiger wierden; bijv. wijn, *Liq. anod.*, Kamfer, *Serpentaria*, Brandewijn enz. Om deze redenen, waren dikwijls, in zulke gevallen, de geestige afrekfels ongelijk veel krachtiger, dan deze middelen afzonderlijk; bijv. de *Tinc. Chinæ* wijn.

Was, daarentegen, met de zwakheid de uiterfte gevoeligheid verbonden, zoo kon men de werking der tonifche middelen daardoor verbeteren, dat men, of de vlugtigfte en fijnfte bereidingen van dezelven verkoos, bijv. de koude afrekfels,

of

of dezelven met bedarende en verdoovende middelen vereenigde.

3. Waren er onverteerbare ſtoffen, of onzuiverheden in de maag en eerſte wegen aanwezig, dan bekwamen deze middelen nimmer goed, maar vooraf moesten, door braak- of andere ontlastende middelen, die ſtoffen uit den weg worden geruimd (*). Het blijft dus altijd waar, dat, bij eene ware gastriſche geſteldheid, deze middelen niet paſſen. Men wendt nogtans voor, dat men te *Weenen*, bij eene zeer vuil beſlagene tong, de kina met goed gevolg toedient. Dit ſtem ik zeer gaarne toe en heb lang voorhenen het

(*) Men begrijpe mij wel. Niet iedere beſlagene tong verbood de kina; maar veel meer was deeze bij de zenuwkoorts dikwijls eene aanwijzing tot dezelve. Ook niet ieder onzuivere ſtof in de eerſte wegen, (want vele konden zelfs door verſterkende middelen weggenomen worden), maar alleen zulke ſtoffen, welke door de krachten der maag niet verteerd konden worden, (zij mogten voor 't overige door overlading van buiten, of door eene inwendige oorzaak ontſtaan zijn), en wier langzame verarbeiding het ligchaam veel meer zoude hebben verzwakt en aangedaan, dan derzelvere ſchielijke ontlasting. Breedvoeriger heb ik mij hier omtrent, bij de derde aanwijzing, onder de gastriſche komplicatien, verklaard.

zelfde gedaan, eer men nog te *Weenen* daar aan dacht. Maar zij, die daaruit besluiten, dat het geheele denkbeeld van gastrische ongesteldheid daarom eene hersenschim zij, leggen daar door aan den dag, dat zij nog weinig ondervinding, of geene scherpe waarnemings-geest aan het ziekbed bezitten. Immers, beslagene tong en gastrische ongesteldheid, zijn twee verschillende zaken. De onzuiverheid der tong is niets anders, dan eene ziekelijke afscheiding der tong, (somwijlen ook wel, offchoon zelden, een beslag van dampen, die uit de maag of longen opstijgen), en kan derhalve door de verschillendste oorzaken, die de algemeene afscheidingen veranderen, bijv. door de koorts op zich zelve, reeds veroorzaakt worden, zonder dat de maag daar aan het geringste deel heeft. Ja de hoogste trap van koortsachtige zwakheid, de rotachtige gesteldheid, zoo wel als de tegen overgestelde, de ontstekingachtige gesteldheid, kan de tong onzuiver maken. In het eerste geval is het bruinachtige, dikwijls zwartachtige beslag, enkel een gevolg van het rottig bederf der vochten, en wijst op het dringendst een ruim gebruik der kina aan. Hier zouden ontlastingen der darmen den zieken dooden, en de kina zuivert in de daad dikwijls verwonderlijk schielijk de tong. Bij eene ontstekingachtige

ge-

geſteldheid is de tong zeer dikwijls met eene taaije, witte, ook wel geelachtige korst overdekt, zijnde enkel een voortbrengſel van de hier door zweetende *Lympha Coagulabilis*, en dit beſlag der tong heb ik meermalen, door ſalpeter en andere ontſteking werende middelen, weggenomen; ja ik herinner mij een geval, waar, in vier uren na eene ruime aderlating, de te voren dik beſlagene tong volkomen zuiver wierd. Dit, dunkt mij, zal voldoende zijn, om aan te toonen, dat ik niet tot die geneesheren behoore, die, bij iedere beſlagene tong, gastriſche onzuiverheden veronderſtellen, maar even zoo zeer moet ik bekennen, dat ik door veelvuldige ondervinding overtuigd ben geworden, dat daar, waar wezenlijke onverteerbare ſtoffen in de maag aanwezig waren, de kina en dergelijke toniſche verſterkende middelen niet goed bekwamen, maar drukking op de maag, benaauwdheid, maagkramp, verſtopping of loop, hoofdpijn, duizeling, vermeerdering van koorts en hitte veroorzaakten.

4. Was er eene katarrhale of rheumatiſche komplicatie aanwezig, dan kwamen deze toniſche verſterkende middelen ook minder te pas, dewijl hier ſcheidende ontlastingen van ſcherpe ſtoffen noodzakelijk waren, welke door deze middelen verhinderd wierden.

5. Ook kon eenig plaatselijk toeval derzelver gebruik verhinderen, inzonderheid eene ontstekingachtige prikkeling der werktuigen der ademhaling en der hersenen, waar van peripneumonische toevallen, ijlen, of slaapzucht de gevolgen waren. Ik zeg uitdrukkelijk, ontstekingachtige prikkelingen dezer werktuigen; want dikwijls waren die zelfde plaatselijke toevallen enkel gevolgen der zenuwachtige gesteldheid en der zwakheid, en dan weken zij voortreffelijk voor het gebruik der kina. Somtijds echter had het tegendeel plaats; de kina verergerde de gesteldheid, en naderhand bleek het, dat een paar bloedzuigers, of eenig ander plaatselijk ontsteking werend middel, bijv. koude omslagen, alles verhielpen. Hier hoor ik, dunkt mij op nieuw velen uitroepen: hoe is het mogelijk, dat, bij eene algemeene zenuwachtige gesteldheid, eene plaatselijke ontstekingachtige zijn kan? Dan, dat het mogelijk is, heb ik reeds in mijn Journal (4de band 2de stuk) bewezen, en dat het somwijlen wezenlijk plaats vindt, heeft ons de ondervinding in deze Epidemie op nieuw geleerd. Ook hier van meer bij de komplicatien.

6. Hoe grooter de zwakheid was, hoe meer en hoe langer er verzwakkende oorzaken voorafwaren gegaan, des te meer was het gebruik dezer middelen in de ruimste giften, en tevens

met

met vlugtige prikkelende middelen verbonden, aangewezen.

7. Insgelijks, wannneer er eene groote verflapping, of neiging der ſtof tot ontbinding, (het geen men gewoonlijk colliquative geſteldheid, rotting, noemt), mede vergezeld ging, dan waren de vaste verſterkende middelen de hoofdmiddelen. Hier waren de vlugtige prikkelende middelen dikwijls nadeelig, dewijl zij het colliquative zweeten en de bloedsontlastingen vermeerderden, en daardoor meer verzwakten, dan zij door hunne prikkeling verſterkten. Daarentegen werkten als dan het zwavelzuur, de aluin, *terra japonica*, koortsbast en dergelijken voortreffelijk.

8. Altijd was derzelver gebruik, tot het voleindigen der genezing en ook nog naderhand, aanteprijzen, deels, om de verſterking ſtandvastig te maken, deels, om de inſtortingen voor te komen, welke zeer ligt plaats hadden, bijaldien men de toniſche verſterkende middelen verwaarloosde.

De voedſelen ſtrekten tot het zelfde oogmerk, om eene duurzame verſterking te bewerken; echter konden zij ook, door bijvoeging van prikkelende dingen, tot vlugtige prikkelende middelen gemaakt worden. De hoofdzaak nogtans beſtond daarin, dat de maag ook geſchikt moest zijn om te verteren. Was zij te veel verzwakt,

of ontſteld, of onzuiver, en men noodigde den lijder tot het genieten van voedſel, zoo veroorzaakte men raauwe ſtoffen, die dan, als bijkomende prikkels, de koorts en zwakheid nog vermeerderden. Gelukkig waren bij velen de verterings-krachten, gelijk reeds gezegd is, zoo weinig aangedaan, dat zij, niettegenſtaande de hevigste koorts, echter nog dagelijks een weinig ſpijze nuttigen konden. Vleeschſoepen die niet vet waren, (het vleesch zelf was meestijds te zwaar om te verteren), eijerdoren in de ſoep opgelost, wortelen, ſaleb, ſago, rijst, cacau, waren de beste voedſelen.

Nog moet ik ten derden een woord zeggen over de krampſtillende en verdovende (*narcotiſche*) middelen, die tot deze aanwijzing behoorden. Ik verſta daar onder die middelen, welke eene ongeregelde *anomaliſche* werking van het zenuwgeſtel verbeteren, niet door het wegnemen der afgelegene oorzaken, als ſterkte, zwakheid, of ziekelijke prikkel, maar door eene onmiddelijke werking op de zenuwen zelve. Zij zijn tweevoudig.

1. De prikkelende middelen, welke het vermogen bezitten, om door een' ſoortelijken indruk of prikkel (tegenprikkel) eene ongeregelde werking van het zenuwgeſtel weg te nemen. Niet alle prikkelende middelen zijn krampſtillen-

lende middelen, want dan moesten het pokhout, de ſpaanſche vliegen, de aloë enz., zeer voortreffelijke krampſtillende middelen zijn. Ook is het niet de ſterkte der prikkelende kracht, welke dit bepaalt, want de zwakste prikkelende middelen overtreffen dikwijls, in krampſtillende kracht, de ſterkſten. Derzelver krampſtillende kracht is bijgevolg gelegen in een' ſoortelijken (*senſuelen*, *qualitativen*) indruk, welken zij op de gevoelige vezel maken, waardoor deze omgeſtemd wordt. En hier moet men een onderſcheid in het oog houden, het welk in de praktijk van groot gewigt is. Eenige dezer middelen prikkelen niet alleen de zenuwen, maar ook de ſlagaderen, vermeerderen bij gevolg den bloedsomloop en verhitten, bijv. *Valeriana*, *Moschus*, Kamfer, *Sal Succini*, *Liq. c. c.* enz. Deze kunnen dus tevens als opwekkende middelen gebruikt worden. Andere, daarentegen, prikkelen wel de zenuwen, zonder nogtans den bloedsomloop aantezetten, (verkoelende krampſtillende middelen), bijv. de zinkkalk, bismutkalk, de braakmiddelen in kleine giften, inzonderheid de *Ipecacuana*, in één woord, de walgings prikkel (*Ekelreiz*). Ook moet hier toe gebragt worden de werking der olie en der vette zelfſtandigheden, die het vermogen bezitten, om pijnen en krampen, zoo wel uit- als inwendig,

te

te ſtillen, zonder dat men dit aan eene verhoogde prikkeling toe kan ſchrijven, die in de daad de olie niet te weeg kan brengen. Zoo ook het laauwe water, zoo wel uitwendig als inwendig aangewend.

2. De verdoovende middelen of *narcotica*. Dat is te zeggen, zulke middelen, welke een bijzonder verdoovend (*narcotiek*) beginſel bevatten, waardoor zij in ſtaat zijn, de gevoeligheid der zenuwen, maar inzonderheid der ziel, te verminderen. Ook deze zijn met opzigt tot derzelver aanwending tweevoudig onderſcheiden. Of het verdoovend beginſel is met eene zelfſtandigheid, gewoonlijk eene harstachtige, verbonden, die tegelijk op het ſlagaderlijk geſtel verhittend werkt, (verhittende, opwekkende verdoovende middelen), bijv. het opium, waar van het harſtachtige gedeelte de verhittende, prikkelende kracht ſchijnt te onthouden; of er heeft geene zoodanige vereeniging plaats; hier is de werking alleen verdoovend, zonder eenigzins aan te zetten of te verhitten, bijv. het *Extr. Hyosc.*, *Nucis Vomicae*, *Cicutae*, *Stramonii*. De eerſte ſoorten kunnen tegelijk als opwekkende middelen gebruikt worden, de laatſte niet.

De aanwending van de beide ſoorten van krampſtillende middelen was van ongemeen veel gewigt, en wel in de volgende opzigten.

1. Om de krampen, ſtuipen, pijnen, het ijlen en andere ongeregeldheden des zenuwgeſtels weg te nemen, die dikwijls groot gevaar, ten minſten moeijelijkheid, veroorzaken konden.

2. Zelfs als radikaal geneesmiddel, om de krachten optebeuren en te regelen, waren dezelve van groote waarde. Want voor eerst waren toch alle krampen, trekkingen enz., als bovenmatige kracht-inſpanningen te beſchouwen, die verbazend uitputteden, en al het geen dezelven bedaarde, beſpaarde reeds daar door aan den zieken kracht. Insgelijks de ontlastingen (*profluvia*), welke dikwijls alleen ongeregelde prikkelingen waren, en door krampſtillende middelen het best wierden weggenomen. Hiertoe moet ik ook vooral de huidkramp rekenen. Zoo lang deze duurde, had er eene ſterkere drukking van bloed op het hart plaats, en daar door wierd meer kracht-inſpanning en uitputting veroorzaakt. Zoo dra door krampſtillende middelen de huid geopend was, gevoelde de zieke zich dikwijls terſtond vrijer en ſterker.

3. Maar vooral, om bij bovenmatige gevoeligheid de rust en het evenwigt der krachten en bewegingen mede te herſtellen, zonder welke toch geene ſcheiding (weder-herſtelling der gezondheid) mogelijk was; men moge zich dezelve als ſtoffelijk of onſtoffelijk (naar de ge-

wo

wone manier van uitdrukking) voorſtellen. Niet zelden echter was hier eene ziekelijke ſtof voorhanden, welke ontlast moest worden, zouden de ſcheiding en beterſchap volkomen zijn, (waarover meer bij de komplicatien, inzonderheid bij de rheumatiſche), en hier waren de krampſtillende middelen dikwijls de hoofdmiddelen tot de ſcheiding, dewijl zij de krampachtig geſlotene huid of piswegen openden, tot welk einde dan dikwijls volſtrekt geene prikkelende, maar de allerzachtſte, eenvoudige, bedarende krampſtillende middelen, bijv. *Extr. Hyosciam.*, *Rad. Ipecacuan.* in kleine giften, de beste waren.

4. Ook om de aanwending der middelen gemakkelijker te maken en te regelen. Was er bijv. groote gevoeligheid aanwezig, zoo werkten alle, zelfs de allerzachtſte verſterkende middelen, ſomwijlen even als de hevigſte prikkels en verwekten ongeregelde terugwerkingen, die derzelver gebruik meer ſchadelijk dan voordeelig maakten. In dit geval wierden de verſterkende middelen, door bijvoeging van middelen uit deze klaſſe, het best verbeterd; bijv. *Valeriana*, *Castoreum*, *Nux Vomica*, *Hyosciamus*, *Opium* met den koortsbast vereenigd.

II. *Behandeling der Toevallen.*

Het is wel eene hoofdregel eener verſtandige ge-

geneeskunde, om bij de behandeling, zoo weinig als mogelijk is, naar de toevallen of uitwerkingen der ziekte te zien, maar altijd op derzelver grond-karakter of oorzaak te letten. Immers, zoo dra deze is weggenomen, houden de toevallen en verschijnselen van zelve op. En deze algemeene regel moet te sterker bij de zenuwkoorts in het oog worden gehouden, vermits zich hier de toevallen meer vermenigvuldigen, dikwijls geheel tegen elkanderen schijnen in te loopen en tot zeer strijdige wijzen van behandeling aanleiding kunnen geven. Niettegenstaande dit alles, kwamen er gevallen voor, waar in zelfs de verstandige geneesheer genoodzaakt wierd, eene bijzondere behandeling tegen de toevallen te rigten, ja waar in zulks zelfs tot de hoofdgenezing wezenlijk noodzakelijk was. De gevallen waren de volgende.

1. Wanneer eenig toeval tot zulk een' trap van hevigheid steeg, dat het door de rusteloosheid en kracht-inspanningen, welke hetzelve veroorzaakte, eene uitputting van krachten ten gevolge had, en dus doende, de zoo noodige versterking geheel verhinderde, bijv. hevige pijn, slapeloosheid, trekkingen, ijlhoofdigheid enz. Hier maakte deze geneeswijze klaarblijkelijk een gedeelte der hoofdgenezing uit. Een enkel pijnstillend middel kon, in zoo verre, een waar versterkend middel zijn.

2.

2. Wanner het toeval beſtond in eene ontlasting, waar bij niets, het geen ſcheidend was, aanwezig was, het welk men deels uit derzelver eigenſchappen, (waarover de *ſemiotica* handelt), deels uit de gevolgen, (duidelijk toenemende zwakheid en verergering van alle de toevallen), erkennen kon. Zulke niet ſcheidende en tegennatuurlijke ontlastingen moesten geſtuit worden, en wel zoo veel te ſchielijker, als dezelve heviger waren. Hiertoe behoorden de bloedsontlastingen, de loop, de al te ſterke ontlasting der pis en van het zweet.

Evenwel moet ik hier iets aanmerken, het welk een voorzigtig geneesheer niet uit het oog moet verliezen. Namelijk, er konden ook bij de zenuwkoorts kritiſche affcheidingen plaats hebben, zoo als ik reeds boven heb aangetoond. De groote vraag nu was: hoe men de ſcheidende ontlastingen van de ſijmtomatische, zulke, welke men bevorderen moest, van andere, welke moesten worden tegengegaan, onderſcheiden kon. Het voorname teeken beſtond hier altijd in de uitwerking, welke de ontlasting op de geheele geſteldheid te weeg bragt, Wierd de pols, na dezelve, rustiger, ſterker, evenrediger, verhieven zich de krachten, verminderden zich de toevallen der ziekte, zoo was de onlasting ſcheidend, en moest niet ge-

ſtuit

fluit worden. Verergerde, in tegendeel, de ziekte en de krachteloosheid, dan was het dringend noodzakelijk, de ontlasting oogenblikkelijk tegen te gaan.

3. Indien het toeval de werking der hoofdgenezing hinderde, bijv. eene te groote prikkelbaarheid van de darmbuis, welke maakte, dat de zoo noodzakelijk verſterkende en opwekkende middelen braking en loop verwekten, bijgevolg niet verſterkten, maar veel meer verzwakten. Hier moest de ziekelijke prikkelbaarheid eerst weggenomen worden, om aan de verſterkende middelen toegang te verſchaffen. Insgelijks konden onzuiverheden der ingewanden, op zich zelven, enkel ſijntomatiſch zijn, en verdienden als dan geene bijzondere opmerking. Zij verhinderden evenwel de voeding en de werking der op de maag aangewende verſterkend middelen, en daardoor wierd derzelver ontlasting een gedeelte der hoofd-genezing.

4. Wanneer het toeval zulk een deel innam, het welk, van wegens dészelfs gewigt en noodzakelijkheid tot het leven, niet lang zulk eene aandoening verdragen kon, zonder dat het leven daarbij zelf in gevaar kwam; bijv. aandoening der borst, der herſenen, (hier kon eene enkele kramp, die in een uitwendig deel van het minſte aanbelang zonde geweest zijn, een zeer

gewigtig, ja een doodelijk toeval worden), of wanneer hetzelve van dien aard was, dat daar door het leven in gevaar kwam, als bijv. plaatselijk vuur; hetzelve kon aan een deel van weinig aangelegenheid ontstaan en evenwel voor het geheel eene oorzaak des doods worden.

Ik ga nu over tot de beschouwing der voornaamste toevallen, welke eene bijzondere opmerking verdienen.

1. *Colliquative ontlastingen*, zoo wel van bloed als van andere vochten.

De bloedsontlastingen wierden het best gestild door een sterk gebruik van zwavelzuur, van aluin, van ijzervitriool, van kina, van *terra japonica* enz., waar mede men de plaatselijke aanwending dezer middelen verbinden moest, indien de gesteldheid der plaats zulks toeliet, bijv. bij een' bloedigen loop, klisteren van arabische gom, aluin en kina. Voortreffelijk was de werking der aluin in gevallen van dezen aard. Evenwel was het somwijlen noodzakelijk, de al te sterke prikkelende eigenschappen van dit middel en van andere gelijk werkende zamentrekkende middelen, door bijvoeging van arabische gom, *Extr. Hyosciam.*, *Nux Vomica* en opium, te matigen en te regelen. Vermindering van warmte, welke, van wegens hare uitzettende kracht, de bloedstorting grootelijks bevorderde,

was

was daar bij altijd noodzakelijk, als ook ijs koude omslagen, of inspuitingen van het deel, waar uit de bloedvloeijing plaats had. De Petechien, welke, uit hoofde van haren aard, als uitstortingen van bloed alhier behooren, vorderden dezelfde behandeling.

De doorloop vereischte altijd eerst een naauwkeurig onderzoek, of hij wezenlijk nadeelig, dan of hij scheidend was, welken laatsten ik eenige malen, met duidelijke verligting des lijders, waarnam. In dit geval waren rhabarber en tamarinden de geschikste middelen; zij stopten de voordeelige ontlasting niet, en namen dezelve evenwel weg door de verwijdering der onzuivere stoffen, welke haar veroorzaakten. Ik liet hier mede de koortsbast en andere versterkende middelen, als ook versterkende klisteren met arabische gom of stijffel vermengd, verbinden. Was het evenwel duidelijk, dat de loop colliquatief en schadelijk was, het welk men uit de bijkomende zwakheid, uit de rotachtige gesteldheid der ontlaste stof, uit de opspanning des buiks (*meteorismus*), erkennen kon, dan was het noodzakelijk, dat dezelve onmiddelijk gestuit wierd, het welk het best geschiedde door het poeder van de *radix Arnicæ* met heulsap, zoo wel inwendig als in klisteren toegediend, en door het uitwendig gebruik van

aromatieke omslagen met wijn op den buik. Was dit alles nog niet voldoende, dan was de oorzaak hier van gelegen in de uiterste *atonie* en ongevoeligheid, of in eene te groote gevoeligheid der darmen.

In het eerste geval, waar bij ook gewoonlijk *meteorismus* aanwezig was, wierden de sterkste zamentrekkende en opwekkende versterkende middelen gevorderd, en hier ondervond ik, van de volgende vermenging, gewoonlijk den besten dienst.

℞. *Pulv. cort. Peruv.* ℥i.
Coq. c. aq. font. ℥xvi. *ad remant.* ℥viii.
Colat. adde Extr. terrae japon.
Alumin. Crud. ā ʒiß.
Mucil. gumm. arab. ℥ß.
Laud. Liq. Sydenh. gtt. xxx
Syr. cort. aur. ℥i
M. D.

S. Om de twee uren twee lepels vol te nemen.

Het zelfde mengsel wierd ook, in een' daartoe geschikten vorm, in klisteren aangewend, en daarenboven de geheele onderbuik met warme stovingen van *Spir. Matricalis*, *Saponat.*, *Camphor.* en *Laud. Liq. Syd.* bedekt. Bij groote zwakheid, moest, met deze middelen, een sterk gebruik des wijns en der sterkste prikkelende middelen verbonden worden.

In

In het tweede geval, was de zwakheid met eene zoo groote prikkelbaarheid der darmen verbonden, dat hier door alleen de hevigſte loop veroorzaakt wierd, en de krachtigſte verſterkende middelen, door hunne prikkeling, den afgang vermeerderden. Hier was eene eenvoudige, verzachtende behandeling de beſte geneeswijze; *mucilago gumm. arab.* met *Extr. nucis Vomic.* of heulſap verbonden, en alle twee uren klisteren van dit zelfde middel, deden het meeſte nut.

Het colliquatief zweet, het welk men, behalve aan toenemende verergering en het afnemen der krachten, daar aan kende, dat het zelve kleverig, olieachtig of waterachtig en ſtinkend, ook dikwijls met gierſtuitſlag verbonden was, vorderde voor eerst vermindering der warmte, (door de verkoeling der lucht, het afnemen van vederbedden enz.), wier ſterke graad dikwijls alleen oorzaak van dit nadeelig toeval was; — verder, de krachtigſte aanwending der zuren en zamentrekkende verſterkende middelen, (zoo als bij de bloedsontlastingen). Maar hier moet ik eene aanmerking, welke thans dikwijls over het hoofd wordt gezien, niet vergeten. Somwijlen ontſtond een hevig zweeten door de prikkeling van gastriſche onzuiverheden, en hier vermeerderden alle verſter-

kende middelen hetzelve, terwijl zuurachtige, openende middelen, vooral tamarinden en *Cremor Tartari*, hetzelve verminderden. Het zelfde had plaats omtrent den gierstuitflag en de Petechien, welke dikwijls alleen toevallen waren, welke dit zweeten vergezelden.

2. *Hevige Ijlhoofdigheid*, *Razernij*.

De verfchillende oorzaken veranderden hier zeer de zaak. Het ijlen was, of alleen het gevolg der uiterfte zwakheid met verminderde gevoeligheid, het welk men aan den kleinen, weeken en gezonken pols en aan het gebrek aan *reactie* op de aangewende prikkels, erkende. Hier was het ijlen flechts eene aanwijzing, om de opwekkende geneeswijze nog te verfterken, en het fterkst gebruik des wijns, der *ferpentaria*, der kamfer, der *naptha*, van mosterdpappen en fpaanfche vliegen, waren de eenigste geneesmiddelen der ijlhoofdigheid. In dezelfde evenredigheid, als zich de pols verhief, liet het ijlen af.

Of hetzelve was een gevolg der zenuw-zwakheid met vermeerderde gevoeligheid, eene ware krampachtige geftaldheid, het welk kennelijk was uit den kleinen, tevens harden en fomwijlen ongeregelden pols, als mede uit de andere aanwezig zijnde krampachtige toevallen, bijv. peeshuppeling, hik, beving enz., en uit

de

de grootere prikkelbaarheid, inzonderheid uit de verergering van het ijlen, op het gebruik van wijn en andere geestrijke prikkelende middelen. Hier waren geene middelen geſchikter ter bedaring der ijlhooſdigheid, dan *moschus* en *opium*, verkoelende omſlagen om het hooſd, laauwe voetbaden, als ook geheele baden. Ook deed het *Extr. Hyosciam.* hier voortreffelijke diensten.

Of ook ijlde de lijder met eenen wilden blik, met verhitte oogen, met een rood, opgezet aangezigt, met ſterk klopen der halsaderen,— was bij tusſchenpoozing ſlaapzuchtig en ſloeg met de hand naar het hooſd. Wijn en opwekkende middelen vermeerderden klaarblijkelijk het raaskallen. Zulks was een teeken van ontſtekingachtige geſteldheid der herſenen, en dan moest de ijlhooſdigheid overeenkomſtig dezelve behandeld worden. (Zie de ontſtekingachtige komplicatie).

Of eindelijk ijlde de lijder met afwisſelend blozen van het aangezigt, met beving der handen, der onderkaak en lippen, met eene beſtendige poging, om de plaats der maag aanteraken, waar bij ook dikwijls oprisping plaats had. Hier was de prikkeling eener gastriſche ſtof de oorzaak van het ijlen, en braakmiddelen, purgatien en klisteren waren de hooſdgeneesmiddelen van hetzelve.

3. *Krampen en Stuiptrekkingen.*

Hier toe behoorden beven, opſpringen der pezen, hik, braken, k lijk-pijnen, droppel-pis, verhinderde, of ook onwillekeurige ontlasting der pis, verlies der ſpraak, borst-beklemming, mond-klem, ja ſomwijlen epileptiſche toevallen en *tetanus*, flaauwten, benevens vele andere krampachtige toevallen, die ik voorbij ga.

Bij deze toevallen moest men, even als bij het ijlen, onderzoeken, of zij alleen het gevolg waren der uiterſte zwakheid, in welk geval zij alleen de hooſd-aanwijzing der geheele geneeswijze verſterkten, en door de ſterkſte prikkelende middelen, vooral door wijn, kamfer, mosterdpappen en opwekkende inwrijvingen, het best tegengegaan wierden; dan of zij het gevolg waren van eene vermeerderde gevoeligheid en algemeene krampachtige zenuwgeſteldheid, in welk laatſte geval, *moschus*, *opium* en laauwe voetbaden, boven andere middelen, nuttig waren, — dan of eindelijk eene prikkeling van gastriſche ſtoffen, inzonderheid van wormen, de opwekkende oorzaak was dezer toevallen, wanneer gastriſche, of wormverdrijvende middelen, in verbinding met de krampſtillende, moesten worden aangewend.

Bijzonder onaangenaam kon het krampachtig braken worden, daar hetzelve niet alleen den

lij-

lijder ongemeen afmattede, maar ook het geneesmiddel deed uitbraken en daar door de hoofd-genezing verhinderde. Ontstond hetzelve uit eene te groote gevoeligheid der maag, zoo was de braakstillende drank van RIVERIUS(*)

 met

(*) Dit middel, het welk ook in andere soortgelijke gevallen, tot het stillen van braking, dikwijls van uitstekende nuttigheid is, wordt op de volgende wijze gemakkelijk verkregen. Men neme een scrupel, of half drachma loogzoutige, koolstofzure potasch (*carbonas potassae alcalinus*), te voren onder den naam van *Sal Tartari*, *Sal Absinthii* in de Apotheken bekend; men vermenge het met een half once citroenzuur en neme het mengsel zoo spoedig mogelijk in, terwijl het nog opbruischt. Ook kan men het zout, met een weinig water vermengd, afzonderlijk innemen en vervolgens het citroenzuur terstond daar op gebruiken. De loogzoutige, koolstofzure *soda* en *magnesia*, als ook alle deze zouten, door het koolstofzuur tot den staat van volkomen onzijdige of middenzouten (*carbonates neutri*) gebragt, zijn tot dit oogmerk insgelijks zeer dienstig. Ook kan men zich, in plaats van citroenzuur, tot deze bewerking, van andere sloppe plantzuren, als byv. verdund azijn- of wijnsteenzuur, bedienen. Deze zuren, met de loogzouten, of de *magnesia*, eene nadere verwandschap hebbende, dan het kool-

met ruime giften van het *Extr. Hyosciami* en *Mucilag. Gumm. arabici*, ja indien de omstandigheid eene ontstekingachtige gesteldheid aannam,

koolstofzuur met dezelve heeft, vereenigen zich met dezelve, in de maag, tot citroenzure, azijnzure of wijnsteenzure zouten, naar het verschil van het aangewende zuur, terwijl daar bij het koolstofzuur, uit deszelfs vorige verbinding met de loogzouten, of aarde, vrij en uitgedreeven wordt, in welk zuur de braakstillende kracht van het geneesmiddel gelegen is. Hetzelve bezit de eigenschap, om, door zijne zachte en krampstillende kracht, de al te hevige en ongeregelde werking der spiervezelen der maag en ingewanden te doen bedaren en, door het wegnemen der krampachtige gesteldheid, de wormwijze beweging dezer ingewanden te regelen, als mede derzelver verstoppingen te openen.

De geneeskundige zuur-zoutachtige wateren, *Aquae acidulo-salinae*, hoedanige zijn de natuurlijke en door kunst gemaakte bron- of gezondheids wateren, schijnen grootendeels hunne krampstillende, bijzonder zacht openende kracht, aan het koolstofzuur, waar mede zij bezwangerd zijn, verschuldigd te zijn (*).

De

(*) Zie mijne *Dissertatio inauguralis, de carbonatum officinalium praecipuorum praeparandi methodo, natura, ac usu*, Pag. 72 *Gron. apud* H. Elkhoff H. Fil. 1802.

nam, waren eene olieachtige *emulsie* met *Extr. Hyosc.* en daarenboven uitwendig krampstillende zalven, omslagen en klisteren, de beste middelen. Somwijlen evenwel was, met deze gesteldheid, eene zoo groote zwakheid der maag verbonden, dat water en andere slappe dingen braking verwekten, terwijl, in tegendeel, wijn en de sterkste opwekkende middelen, *moschus*, *opium*, *serpentaria*, de braking deden bedaren. Hier bestond de genezing in de aanwending der opwekkende middelen.

III. *Behandeling der Komplicatien.*

Deze veroorzaakten de grootste zwarigheid en vorderden het naauwkeurigst oordeel van den geneesheer, vermits zij dikwijls slechts als schijnbare, maar ook dikwijls als wezenlijk verschillende gesteldheden, vereenigd waren, die zelfs met het hoofdkarakter der zenuwkoorts strijdig zijn konden. Ik zal dezelven hier om met bijzondere opmerkzaamheid behandelen.

1.

De vermogende kracht, waar mede somwijlen het hier de braking stilt, moet insgelijks voornamelijk aan het koolstofzuur, het welk, zoo als bekend is, in hetzelve in groote hoeveelheid aanwezig is en de eigenaardige smaak van hetzelve uitmaakt, toegeschreven worden.

DE VERTALER.

1. *Rheumatiſche of Katharrale Komplicatie.*

Deze was zeer algemeen, en had, zoo wel op het wezen der ziekte, als ook op dezelver behandeling, een' wezenlijken invloed. Men erkende haar aan de volgende omſtandigheden: dat de lijders gewoonlijk, voor het uitbarſten der zenuwkoorts, aan verſcheidene rheumatiſche en katharrale toevallen geleden hadden, dat er, bij de zenuwkoorts zelve, hoest, niezen, ſteken in de zijde, pijn door de leden, aanwezig waren, en dat de werktuigen der ademhaling zeer ſterk waren aangedaan, als ook, dat deze toevallen niet voor die middelen, welke alleen op de zenuwen werken, wilden wijken, maar de zoodanige vorderden, welke de afſcheiding van eene *ſereuſe* ſtof door de huid en nieren bewerken konden. De geneeswijze vorderde dus volſtrekt, dat men daar bij eene prikkelende ziekte-ſtof veronderſtelde, tot wier ontlasting, wel de algemeene onderſteuning der krachten, bijgevolg de algemeene behandeling der zenuwkoorts, zeer noodzakelijk, maar dikwijls niet voldoende was, dewijl daar toe, nog boven dien, zulke middelen gevorderd wierden, welke in 't bijzonder de afſcheiding der huid en der nieren bevorderden, of ook op nieuwe wegen ter afſcheiding werkten. Zoodanige middelen waren: *Rad. Senegae*, *Stipit. Dulcam.*, zwavel, *Anti-*

timonialia, *Extr. Hyosc.*, *Aconiti*, kamfer, heulfap, *Spir. Mindereri*, *Guajac.*, laauwe baden, maar vooral fpaanfche vliegen, en deze wel zoodanig aangewend, dat zij niet flechts als een prikkelend middel werkten, maar zoo, dat zij blaren trokken, en waar bij de veretteringe eenigen tijd onderhouden wierd.

Ik ben bij deze gelegenheid op nieuw overtuigd geworden, dat, bij de wezenlijke rheumatifche toevallen, zonder twijfel, eene *fereufe* en prikkelende ziekte-ftof aanwezig is, want niet eerder hielden de toevallen op, dan na dat er eene fcheidende uitwafeming der huid verfcheen, of dat er zich in de pis een zetfel vertoonde, of dat de fpaanfche vliegen eene ontlasting bewerkt hadden. In zulke gevallen, alwaar, noch door de huid, noch door de nieren, eenige fcheiding wilde ten voorfchijn komen, waren de fpaanfche vliegen de voornaamfte hulpmiddelen; zij dienden, indien men de ettering behoorlijk onderhield, tot plaatsvervangende middelen van deze ontlastingen door de natuurlijke wegen, en bewerkten de afcheiding der ziekte-ftof. Behalve andere voorbeelden, herinner ik hier flechts dat geen, het welk ik bij mijn eigen achtjarig kind waarnam, het welk reeds in de zesde week aan eene zeer hevige zenuwkoorts ziek was, waar bij de eerfte we-

wegen volkomen zuiver waren, maar eene voortdurende hoest met afwisselende borst-pijnen bewees, dat er nog eene rheumatische scherpte aanwezig was, welke, zoo wel door het zenuwgestel te prikkelen, de koorts, als door de plaatselijke prikkeling op de borst, de toevallen der longen onderhield. Men had vergeefs de krachtigste zenuw-middelen aangewend, zelfs verergerden de vaste versterkende middelen de toevallen, het welk mij altijd tot een hoofdbewijs verstrekte, dat er nog eene prikkelende ziekte-stof teruggebleven was. Zelfs baden en andere aangewezene middelen konden geene algemeene opening der huid en der nieren bewerken. De huid bleef droog en de pis helder en waterachtig. Men had reeds mosterdpappen en spaansche vliegen vergeefs, maar slechts als prikkelende middelen, aangewend. In dit gevaarlijk tijdstip legde ik aan den opperarm eene spaansche vlieg, liet dezelve eene blaar trekken en onderhield vervolgens de ettering, en naauwelijks had deze afleiding eenige dagen geduurd, of het hoesten, de moeijelijke ademhaling en de koorts verminderden, er volgde eene algemeene uitwaseming, de pis wierd troebel, en van dit oogenblik af aan begon de beterschap, welke vervolgens door versterkende en voedende middelen bevestigd wierd.

2. *Gastrische Komplicatie*

Hier onder versta ik die gesteldheid der zenuwkoorts, waar bij ziekelijke en vreemdaardige stoffen in de eerste wegen aanwezig waren, welke de ziekte verergerden, en alwaar dus de algemeene geneeswijze der zenuwkoorts alléén niet voldoende was, maar tevens de ontlasting dezer stoffen in het oog moest worden gehouden, om de genezing te kunnen volbrengen.

Gastrische onzuiverheden! hoor ik hier en daar uitroepen. —— Hoe kan nog een geneeskundige met gezond verstand daar van spreken? —— En zelfs bij eene zenuwkoorts, gastrische ontlastingen! —— dat gaat te verre; —— zulks loopt immers regelregt tegen elkanderen in. —— Ja mijne Heeren! dit alles schrikt mij niet af, om overeenkomstig mijne overtuiging te spreken en dit gewigtig onderwerp hier op nieuw wederom in overweging te nemen. Ik bid u, niet te willen vergeten, dat ik voor tien jaren, toen men algemeen nog aan het leerstelsel der ziekten, welke uit onzuiverheden der eerste wegen ontstaan (*gastricismus*), verkleefd was en men hetzelve overdreef, een der eersten geweest ben, die daar tegen geschreven heeft (*), dat

(*) Men zie: *Bemerkungen über die Blattern und Kinder-krankheiten*, 3te *Auflage*.

Dit

dat ik bijgevolg, niets minder dan partijdig, voor deze ſtelling ingenomen ben. Maar dezelfde beweegreden, welke mij toenmaals geleidde, dat is de waarheidsliefde, noodzaakt mij thans, terwijl men alles doet, om ons deze zoo gewigtige praktiſche leer te ontvreemden, daar vóór te ſchrijven. Het is dus zeker geene partijdigheid, of vooringenomenheid, maar de ondervinding zelve, welke hier in mijne pen beſtuurt, en alleen deze herhaalde ondervinding geleidt mij, wanneer ik het volgende vast ſtel.

De daadzaken, waarop mijn gevoelen rust, zijn de volgende: Ik heb niet eens, maar verſcheidene malen gezien, dat, bij ware zenuwkoortſen, de prikkelende en verſterkende middelen niets hielpen, ja zelfs de ziekte verergerden, tot dat ik de eerſte wegen behoorlijk ontlaſtte. Somwijlen geſchiedde zulks door de natuur zelve, en er ontſtond van zelf een ſcheidende loop. Nu nam de genezing een' gemakkelijker en ſchielijker voortgang. Deze on-

der-

Dit voortreffelijk werk van den Heer HUFELAND is ook in het Nederduitsch vertaald, door den Heer JAN ADRIAAN SAXE, Med. Doct. te Amſterdam. Te Utrecht bij G. T. VAN PADDENBURG en ZOON, 1802.

DE VERTALER.

dervinding heb ik niet alleen in mijne vroegere praktijk reeds dikwijls bevestigd bevonden, maar ook in de Epidemie, waar van ik hier ſpreek, en ik beroep mij deswegens op het getuigenis van alle die heeren, welke te dier tijd ons Cliniſch Inſtituut gewoon waren te bezoeken.

Deze daadzaak nu zal men wel niet onkennen, maar ik verwacht hier twee tegenwerpingen, welke derzelver verklaring betreffen, en welke ook de eenigen zijn, die men mij maken kan.

1. Deze ontlastingen hebben niet gewerkt, door de verwijdering van eenigerhande ziekelijke ſtof, maar door verzwakking. Het moet bijgevolg, in die gevallen, eene meer ſtheniſche dat is, ontſtekingachtige ziekte-geſteldheid geweest zijn. Hierop antwoord ik vooreerst:

Ik hoop, dat men mij zoo veel zal toevertrouwen, dat ik eene zenuwkoorts van eene ontſtekingachtige onderſcheiden kan, en hier wordt niet van de ontſtekingachtige komplicatie geſproken, (waar over naderhand), maar er was allezins eene duidelijke zenuwachtige geſteldheid, en in 't geheel geene ſthenie, in de aangehaalde gevallen aanwezig. De opgegevene toevallen, de voorafgegane verzwakkende oorzaken, (bijv. bij de oude vrouw, waar van in het volgende geval geſproken wordt), de na-

deelige gevolgen van andere verzwakkende middelen, als bijv. van middenzouten, welke niet laxeren, bewezen zulks overvloedig.

Ten anderen: Er waren teekenen van onzuivere ſtoffen in de eerſte wegen, en het geen het gewigtigſte van allen was, de door purgeermiddelen bewerkte ontlastingen waren niet waterachtig, en ſlechts dan alleen waren deze middelen nuttig, terwijl dezelve, wanneer er waterige ontlastingen op volgden, allezins nadeelig waren. Het duidelijkst bewijs, dat het, bij derzelver werking, niet alleen op het ontlasten in het algemeen, maar voornamelijk op de hoedanigheid der ontlaste ſtof aankwam.

2. Men had dezelfde uitwerking, dat is, de ontlasting eener gastriſche ziekte-ſtof, indien er werkelijk eene ſtof van dien aard aanwezig was, reeds daar door kunnen bewerken, indien men, door algemeene opwekkende middelen, de werkzaamheid van het darmkanaal tot dien trap verhoogd hadde, die ter bevordering der ontlasting noodig was.

Ik weet wel, dat dit eene der geliefkoosdſte wendingen der nieuwſte ſcholen is, om zich van de noodzakelijkheid eener gastriſche geneeswijze (die waarlijk de natuur ſomwijlen maar al te duidelijk vordert) te ontdoen. (Men leze den jongen FRANK, MARCUS, RÖSCHLAUB.)

Ik

Ik weet zelfs, dat men in het Bamberger hospitaal, bij de allerdringendfte aanwijzingen tot een braak-middel, er geen gegeven heeft — flechts om den naam (?) te hebben, in een geheel jaar geen braak-middel te hebben gegeven. Maar wat doet men? Men gaf zoo lang en zoo ftark vlugtige prikkelende middelen, *Liq. anod.*, wijn *moschus* enz, tot dat dezen eindelijk of braking, of purgeren deden ontftaan, en nu, bijgevolg, dezelfde uitwerking te weeg gebragt wierd. (*) Nu vraag ik evenwel, wat onderfcheid er is, of men braken of purgeren, door algemeene, of door foortelijke (*fpecifieke*), dat is, door braak- of purgeer-middelen, verwekt? Ik kan er volftrekt geen onderfcheid in vinden. Want hier wordt gefproken van het ontlasten, niet van de middelen, waar door men zulks volbrengt. De ontlasting als ontlasting immers verzwakt, en wanneer deze regtftreeks bij de zenuwkoorts nadeelig is, is zij even zoo fchade-

(*) Wij vinden in de verhalen, van deze *à la Brown* gemaakte genezingen, dikwijls, dat er niet eerder beterfchap volgde, dan na dat de kina en opwekkende geneesmiddelen braking, of purgeren verwekten. Ook weet ik nog meer bijdragen daartoe uit bijzondere berigten.

delijk, het zij de ontlasting door *Liquor anodinus*, of door *Ipecacuana*, of door den vinger in de keel te ſteken, bewerkt wordt. Het is immers bekend, dat alle prikkelende middelen eene ontlasting der darmen kunnen teweeg brengen, bij aldien zij dien bepaalden trap van prikkeling verwekken, welke, ter bevordering van de wormswijze beweging naar boven, of naar onderen, vereiſcht wordt. Het onderſcheid is alleen daar in gelegen, dat, dewijl de darmbuis, zoo als ieder ander werktuig, hare ſoortelijke gewijzigde vatbaarheid voor prikkeling bezit, zekere prikkelende middelen ook ſoortelijk (*specifiek*) op deze vatbaarheid voor prikkeling werken, en dus, offchoon in geringere giften, door hunne ſoortelijke (*qualitatieve*) kracht, die wederwerking verwekken kunnen, die bij andere middelen eerst door vermeerderde prikkeling, derhalve door ſterkere giften, teweeg gebragt kan worden. Deze ſoortelijke prikkelende middelen der darmbuis, noemen wij braak- en purgeer-middelen, even als wij de ſoortelijke prikkelende middelen der nieren, pisdrijvende middelen (*diuretica*) noemen, enz. Bij gevolg zijn middenzouten, rhabarber enz., zoowel als kina, wijn enz., prikkelende middelen der darmbuis, en bewerken, wanneer zij purgeren verwekken, zulks door eene veroorzaakte wederwerking der

darm-

darmbuis, en wanneer de kina purgeert, dan kan dezelve niet meer als verſterkend middel, maar als ontlastend middel beſchouwd worden. Ja het is bekend, dat men niet eens eene tusſchenpoozende koorts met kina genezen kan, zoo lang als dezelve doet purgeren. Een geneesheer dus, die zijne zieken door ontlastingen der ingewanden geneest, zulks moge voor 't overige door wijn, of door kina bewerkt zijn, heeft dezelven gastriſch genezen, en het zou mij gemakkelijk vallen te bewijzen, dat zelfs zij, welke thans het meest op de gastriſche geneeswijze ſchimpen, zeer dikwijls hunne zieken gastriſch genezen hebben, zonder het zelve te weten, ten minſten zonder het zoo te noemen.——Dan, mogten toch voortaan kundige mannen (verondersteld, dat het hun om de waarheid en niet om hun perſoon of hunne ſecte te doen is), niet meer over woorden twisten, maar elkanderen als verſtandige menſchen over de zaak zelve verſtaan!—Nu kan ik evenwel niet eens toeſtemmen, dat er de lijder iets bij wint, wanneer men hem door algemeene prikkelende en verſterkende middelen, en niet door ſoortelijke darm-ontlastende middelen, ontlast. In tegendeel, hij verliest daarbij; want vooreerst vordert deze langzame verduwing zijner eigene onzuiverheden, eene veel langer en aanhoudender prikkeling, waar door in

de daad de zieke meer verzwakt wordt, dan door de ſpoedige ontlasting; verder is ook de uitwerking onzekerder, dewijl er, in plaats van de ſomwijlen noodzakelijke braking, purgeren op volgen kan, het welk zeer nadeelig zijn kan; ook wordt de opſlorping van onzuivere ſtoffen in het bloed daar bij begunſtigd, en eindelijk kan, wanneer er reeds eene ontſteking-achtige voorgeſchiktheid in de ingewanden aanwezig is, of indien de gastriſche ſtof van eene zeer prikkelende, of onbewegelijke hoedanigheid is, bijv. verharde drekſtof, door het toedoen van nog hetere prikkelende middelen, eene plaatſelijke ontſteking van dit deel veroorzaakt worden. (Zie *Michaëlis*, *Beobachtung*. in het laatſte deel van mijn Journal.) Om niet te zeggen, dat, bijaldien wormen de oorzaak der gastriſche prikkeling zijn, deze niet door algemeene prikkelende middelen, maar door ſoortelijke wormverdrijvende middelen (*anthelmintica*), moeten ontlast worden.

Bovendien is het immers bekend, dat er verzwakkende en niet verzwakkende purgeer-middelen zijn, of bepaalder geſproken, zulke, die tevens den omloop des bloeds aanzetten en zulke, die denzelven verzwakken: de laatſten zijn de laxerende middenzouten en plantzuren, welken men daarom ontſteking werende purgeer-

geer-middelen noemt; de andere klasse bevat rhabarber, senebladen, calomel, jalappe, aloë en alle harstachtige purgeer-middelen. Dat de verzwakkende kracht der ontsteking werende purgeer-middelen alleen zou bestaan in de ontlasting, welke zij veroorzaaken, is valsch, want er zijn middenzouten, welke niet pugeren en evenwel verzwakken, bijv. het *sal ammoniacum*, en dan moesten immers alle purgeer-middelen, in zoo verre als zij laxeren, ontsteking werende zijn. Maar wij moeten aannemen, dat de ontsteking werende purgeer-middelen, behalve hunne ontlastende werking, ook nog een scheikundig vermogen bezitten, (het zij door ontrekking van warmte-stof, of door mededeeling van een andere stof, welke op het levensbeginsel verzwakkend werkt), waar door zij die duidelijk verkoelende en verzwakkende werking op het geheele bloedsgestel uitoefenen, welke wij bij derzelver gebruik waarnemen: de verwarmende, in tegendeel, uit hoofde van de harstachtige stof, welke zij bevatten, en welke altijd verhittend werkt, het bloedsgestel in eene versterkte werking en verhitting brengen. Het is natuurlijk, dat men bij de zenuwkoorts, zoo als bij ieder andere zwakheid, niet de ontsteking werende, maar de verwarmende purgeer-middelen moet aanwenden, waar van sommige wezenlijk

als de krachtigſte opwekkende middelen kunnen worden beſchouwd, bijv. de aloë, waar mede ik dikwijls beter den toon en de verterings-krachten der maag herſteld heb, dan door de kina. Hier uit blijkt ook, hoe onwijsgerig en hoe weinig overeenkomſtig met eene verſtandige praktijk men handelt, wanneer men alle purgeer-middelen onder ééne klaſſe van verzwakkende middelen rangſchikt.

De nadeelige gevolgen dezer gastriſche komplicatie waren de volgende:

1. De onzuivere ſtoffen werkten als prikkels op het zenuwgeſtel, en vermeerderden daar door de koorts, verwekten krampen, ijlhoofdigheid, ziekelijke afſcheidingen en uitvloeijingen, *profluvia* (van zweet en bloedſtortingen), als ook *conſenſuele* ontſtekingen. Zelfs gierſtuitſlag en petechiën ontſtaan dikwijls, door eene prikkeling der huid uit mede-gevoel (*conſenſus*) met de eerſte wegen. Ook konden zij plaatſelijk op de darmbuis werken, en daar zelfs hevige krampen, ſlijmtomatiſche loop, welke zeer dikwijls nadeelig was, ja plaatſelijke ontſteking, verwekken.

2. Zij vereenigden zich gedeeltelijk, door opflorping met de vochten, vermeerderden derzelver prikkelende hoedanigheid, maar nog meer derzelver neiging tot rotachtige ontbinding. Ik behoef ſlechts te herinneren, hoe zeer de op-

flor-

ſtorping van gal in het bloed bij geelzuchtigen, den zamenhang des bloeds verzwakken en de neigin van hetzelve tot rotting kan veroorzaken.

3. Zij onderdrukten de krachten; eene zeer gewigtige omſtandigheid, die men hier en daar geheel over het hoofd ſchijnt te zien. *Onzuivere ſtoffen der eerſte wegen zijn als verzwakkende magten aan te merken, en derzelver wegneming is wezenlijke verſterking.* Men neme den ſterkſten en krachtigſten menſch, laat hij zijne maag overladen, en hij zal zich traag en zwak gevoelen. Zijne levenskracht is daar door niet verminderd, maar onderdrukt. Men geve hem een braak-middel, en hij is wederom ſterk gelijk te voren. (*) De middelen, welke walging verwekken, brengen het zelfde teweeg. Zelfs bij de ontſteking der maag is het bekend, dat zwakheid, tot ſlaauwte toe, een eigen, *pathognomoniſch* toeval is. Een ſlag op de maag kan even zoo ſchielijk den dood veroorzaken, als een ſlag op het hoofd. Uit dit alles blijkt, dat eene onaangename aandoening der maag en der

(*) Bovendien leidt ons dit nog tot eene zeer gewigtige praktiſche onderſcheiding, waar over ik in 't vervolg naauwkeuriger zal handelen; zwakheid als een wezenlijk gebrek, of mangel aan kracht, en als enkel zenuwgevoel (*Senſatio Nervoſa*) beſchouwd.

darm-zenuwen, uit hoofde van het ſterke medegevoel dezer deelen, verzwakkend op het geheele geſtel werken kan, en de onzuivere ſtoffen werken dus hier op eene gelijke wijze door de buik-zenuwen, als de onaangename gemoedsaandoeningen, door de herſenen, verzwakkend op het geheele geſtel werken. Nog erger is het evenwel, wanneer de ſtoffen van eenen rotachtigen aard zijn. Hier moet men dezelven even zoo verzwakkend beſchouwen, als eene rotachtige beſmettings-ſtof, en derzelver ontlasting is ware verſterking.

4. Zij verhinderen de aanwending der voedſelen, en zelfs der toniſche verſterkende middelen, de vertering en de herſtelling des ligchaams.

Het is hier de plaats niet, om den oorſprong dezer onzuivere ſtoffen te onderzoeken; ook was het, wat de uitwerking betreft, volkomen het zelfde, of de gastriſche ſtoffen, door overlading der maag van buiten, of door vermeerderde en ziekelijke afſcheiding der ſlijm, der gal enz. van binnen, (dus ſijmtomatiſch), waren voortgebragt. Zij moesten altijd als eene vreemdaardige, ziekelijke ſtof worden beſchouwd, en moesten, indien de algemeene kracht der natuur en derzelver verhooging daar toe niet voldoende waren, door bijzondere middelen verbeterd, of ontlast worden.

Het

Het geen, waar op het ons hier aankomt, is de praktische onderscheiding en bepaling der gevallen, waar in de gastrische geneeswijze bij de zenuwkoorts aangewezen was.

Het eerste en gewigtigste is, altijd wel toe te zien, dat men geene schijnbare met wezenlijke onzuiverheden verwissele, en in het laatste geval, niet zulke, welke alleen door aanwending der opwekkende geneeswijze weggenomen moeten worden, met die, welke volstrekt bepaalde gastrische ontlastingen vorderen. Het is volkomen zeker, dat er vele teekenen van onzuiverheden aanwezig kunnen zijn, zonder dat er wezenlijke onzuivere stoffen der darmen voorhanden zijn; het is waar, dat ook deze, wanneer zij al aanwezig zijn, somwijlen alleen door de opwekkende geneeswijze ontlast worden; maar even zoo waar is het, dat er somwijlen onzuiverheden der ingewanden plaats vinden, welke door algemeene prikkelende middelen volstrekt niet, of niet dan met groote moeite en nadeel van den lijder, ontlast kunnen worden. In het eerste geval is de aanwending van gastrische middelen nadeelig, in het tweede onnoodig, maar in het derde onontbeerlijk.

De vraag nu is: waaraan erkennen wij zulks? Dat het beslag der tong alleen geen voldoend bewijs van onzuivere stoffen in de eerste wegen zij,

zij, ja dikwijls uit geheel andere oorzaken ontſtaan kan, is reeds boven aangetoond. Wanneer echter met dit teeken, nog een gevoel van volheid en drukking in de hart-kolk gepaard ging, offpanning, pijnen, krampachtige gewaarwordingen omtrent deze plaats aanwezig waren, welke dikwijls met eene uitwendige opgezetheid vereenigd waren, (men lette vooral op de groote benaauwdheid omtrent de hart-kolk (*praecordia*), waar over de zieke, zonder eenen ſnellen en korten adem, klaagt, en eene gewoonlijk daar mede gepaard gaande ſterke dorst, zonder eenige merkbare ontſteking,—twee teekenen, welke mij dikwijls alleen reeds voldoende waren); wanneer de zieke over walging en misſelijkheid klaagde, of dikwijls oprisping hadde; wanneer de kleur van het aangezigt, inzonderheid rondom den mond en de neus, in het geelachtige viel; wanneer daar bij de lijder pijnen in het voorhoofd, of duizeligheid gevoelde; wanneer de koorts en de overige toevallen der ziekte, in evenredigheid met deze gastriſche teekenen, toenamen; wanneer de vrijwillige, of ook door kunst bewerkte ontlastingen, naar boven of naar onderen, eene ſchadelijke hoedanigheid vertoonden, en verlichting der overvloeden, zelfs opbeuring der krachten, teweeg bragten, dan kon men met regt aanne-

men

men, dat er gastrische onzuiverheden aanwezig waren. Kwam nu nog de kennis eener vooraf gaande oorzaak, welke onmiddelijk daar op gewerkt had, hier bij, bijv. vooraf gegane overlading der maag, onverteerbare spijzen, verdriet, of eene gastrische gesteldheid des lijders, langdurige verslijming der eerste wegen, wormen en dergelijken, zoo was men van de aanwezigheid der gastrische stoffen nog meer verzekerd; evenwel kon men uit de afwezigheid dezer vooraf gegane oorzaken geenszins tot de afwezigheid van onzuivere stoffen besluiten.

Maar de onzuivere stoffen maken, offchoon het bewezen is, dat dezelve aanwezig zijn, op zich zelven, bij de zenuwkoorts, nog niet altijd eene voldoende reden uit, om wezenlijke ontlastende middelen aantewenden; vermits het altijd eene hoofd-stelling bleef, om, zonder dringende noodzakelijkheid, niets, het welk verzwakken kon, te ondernemen. De onzuivere stoffen konden zelfs door algemeene prikkelende middelen overwonnen worden, en er konden omstandigheden van meer gewigt plaats hebben, welke de ontlastende middelen in den weg stonden. Hierom vorderden dezelve nog de volgende meer naauwkeurige bepalingen:

1. In het begin der koorts, alwaar de krachten nog niet door de ziekte waren uitgeput,

wa

waren bij de bovengemelde teekenen, een braakmiddel en, naar het verſchil der omſtandigheden, andere gastriſche middelen, zeer heilzaam.

2. In het vervolg der koorts, wanneer de krachten reeds verminderd waren, was her altijd raadzaamst, eerst door verſterkte prikkelende en verſterkende middelen, de ontlasting der onzuivere ſtoffen te beproeven.

3. Vermeerderden evenwel hier bij de gastriſche toevallen, namen de koorts en hitte toe, verwekten de verſterkende en opwekkende middelen angst, beklemming, vermeerderde drukking in de hart-kolk, hoofdpijn, zwaarte in her voorhoofd, ja zelfs walging, of braking van ſchadelijke ſtoffen, dan was de volgende geneeswijze de beste. Indien er alle teekenen van opwelling der ſtof naar boven aanwezig waren, dan was een braak middel het beste, en ik rade daartoe aan, een half ſcrupel braak-wortel met twee greinen *castoreum*, alle kwartier uurs te nemen, tot zoo lang er genoegzame braking volgt. (De braak-wijnſteen werkte te ligt naar onderen, en zonder bijvoeging van eenig krampſtillend middel, verwekte dezelve ligt krampachtige toevallen, of werkte geheel niet.) (*) Bijaldien er geene duidelijke teekenen van op-

(*) Ik ſta toe, dat ook hier ſomwijlen de braak-mid-

de-

opwelling naar boven aanwezig waren, zoo was het raadzaamst, met de verſterkende en prikkende middelen zelve, geſchikte oplosſende en afvoerende middelen te verbinden, bijv. een drank van kina met ammoniak-zout, tamarinden, of rhabarber.

4. Wanneer er gevaarlijke medelijdige (*conſenſuele*), of eigenlijke (*idiopatiſche*) toevallen en prikkelingen aanwezig waren, die duidelijk haren oorſprong uit gastriſche prikkels hadden en, door het gebruik van krampſtillende en verſterkende, middelen niet beter, maar erger wierden. Daar toe behoorden voornamelijk pleuritiſche en peripneumoniſche toevallen der borst en ijlhoofdigheid. Deze zijn dikwijls noch gevolgen der zwakheid alleen, noch ook eener ware ontſteking, maar alleen die eener *conſenſuele* prikkeling, wier oorzaak in de darmen gelegen is, en ik heb reeds dikwerf gezien, dat, wanneer noch zenuw-middelen, noch ontſteking werende middelen iets hielpen, een enkel braak- of purgeer-middel, of de ontlasting van wormen, de gemelde toevallen terſtond wegnamen.

Het

---

delen te gelijk werkten, door de krampachtige medegevoeligheid der darm-zenuwen omtellemmen. Dan het braak-middel bleef toch altijd het eenige middel, het welk zulks bewerken kon.

Het zelfde geldt omtrent pijnen, krampen en ontſtekingachtige toevallen in den onderbuik.

5. Wanneer de opwekkende en verſterkende middelen geheel geene uitwerking deden, en daar bij de gemelde gastriſche aanwijzingen plaats vonden, zoo was er geen geſchikter middel, om derzelver werkzaamheid te bevorderen, dan het zuiveren der eerſte wegen door een braak- of purgeer-middel; want hoe toch konden de verſterkende middelen op de zenuwen der maag en der darmen werken, wanneer deze met een bekleedſel van onzuivere ſtoffen bedekt waren?

6. Somwijlen kon nog, in het tijkperk der herſtelling, een gastrisch middel noodzakelijk worden. Somwijlen, namelijk, wilden, niettegenſtaande de overige krachten toenamen, de eetlust en de verterings-kracht niet terug komen, noch de verſterkende middelen iets uitwerken, en zulks, zoo wel als de gastriſche teekenen, ſtrekte ten bewijze, dat de oorzaak daar van in eene nog aanwezig zijnde gastriſche ſtof gelegen was. In dit geval hielp een braak- of purgeer-middel meer tot het herſtellen der verterings krachten en der hier van afhangende algemeene herſtelling der krachten, dan kina en wijn.

Indien er een zeer hooge trap van zwakheid aanwezig was, zoo was het niet raadzaam, terſtond

ſtond ontlastende middelen aantewenden, want zij verwekten geheel geene, of eene zoo hevige weder-werking, dat daar door de krachten geweldig uitgeput wierden. In zulke gevallen raad ik, om altijd eerst meer krachtige opwekkende middelen aantewenden; het gevolg daar van is tweevoudig: of de teekenen der onzuivere ſtoffen verliezen zich onder het gebruik dezer middelen, en er zijn nu geene ontlastende middelen meer noodig; of de krachten worden ten minſten opgebeurd: en men kan als dan, indien het nog noodig is, de ontlastende middelen met goed gevolg, en zonder de gemelde nadeelige gevolgen, aanwenden.

Nu nog een woord over de ontlastende middelen zelve, en derzelver bijzondere aanwending.

De braak-middelen verdienden, indien dezelve aangewezen waren, altijd de voorkeur boven de purgeer-middelen; maar daar bij wierd vereischt, dat men dezelven ook zoo aanwendde, dat zij noch te hevige, krampachtige en uitputtende weder-werkingen verwekten, noch ook geheel zonder uitwerking bleven. Tot voorkoming van het eerſte, ondervond ik het best te zijn, de *Ipecacuana* aantewenden, en daar van alle kwartier uurs 6 tot 10 greinen, met een bijvoegſel van *Caſtoreum*, *moſchus*, of van eenig ander krampſtillend middel, te geven, en

wanneer men, uit de krampachtige pijnen der *præcordia* en andere krampachtige toevallen, eene groote geneigdheid tot kramp veronderſtellen kon, zoo liet ik vooraf krampſtillende zalven en omſlagen over de maag en eene krampſtillende klisteer aanwenden. Moeijelijker is het tweede geval, indien het braak-middel geheel niet werkt, of, het geen nog flimmer is, eenen ſterken waterachtigen loop verwekt, waar door de krachten geweldig worden uitgeput. De oorzaak dezer onwerkzaamheid is dikwijls alleen gelegen in eene krampachtige geſteldheid, en men neemt dezelve weg, indien men het braak-middel met krampſtillende middelen verbindt. Ja ik heb gezien, dat, wanneer ik eens een braak-middel gegeven had, zonder de geringſte uitwerking, en de zieke eenige uren naderhand een afkrekſel van de *Valeriana* begon te gebruiken, het braken van zelf en met groote verligting volgde. Somwijlen evenwel ontſtaat deze werkeloosheid reeds uit eene ongevoeligheid der maag-zenuwen, uit eene verlamde, *paralitiſche* geſteldheid van dezelve, een geval, het welk vele overeenkomst heeft met eene vergiftiging door *opium* en andere verdoovende zelfſtandigheden. Hier beſtaat de genezing daar in, dat men, door vlugtige prikkelende middelen, bijv. door wijn, kamfer, *naphta*, vlugtige zouten, vooral door

door het aanleggen van mosterdpappen op de maag, de prikkelbaarheid der maag trachte te verhoogen, en dan, terwijl het laatſte middel prikkeling veroorzaakt, eene giſt braak-wortel met *Vinum Antimonii Huxhami* op een maal ingeve.

Somwijlen is eene zeer taaije verſlijming de oorzaak der werkeloosheid, in welk geval eenige giften ammoniakzout, met *Oxijmel ſcilliticum*, *Rad. pimpinell.*, *Calom. aromat.* en dergelijken, de beste middelen zijn ter voorbereiding van de maag tot het braken.

Zijn purgeer-middelen noodzakelijk, zoo zijn rhabarber, de zoete opgehevene kwik, tamarinden, of ook eene vermenging van *magneſia* en *Crem. Tartari*, altijd de geſchiktſten, evenwel altijd in verbinding met opwekkende en krampſtillende middelen. Hier bij, nogtans, moet men altijd letten op de geſteldheid der ontlaste ſtof en op de krachten. Zoo ſchielijk als de ontlastingen waterig worden en de krachten beginnen aftenemen, moet men met derzelver gebruik terſtond ophouden.

Bijaldien wormen de gastriſche komplicatie uitmaken, zoo is zeker derzelver dooding en ontlasting tot de genezing volſtrekt noodzakelijk, en het is onmogelijk, zulk eene zenuwkoorts alleen door verſterkende middelen te genezen, zonder op deze komplicatie te letten, welke

op zich zelve alleen reeds in ſtaat is, eene algemeene krampachtige geſteldheid te veroorzaken, en dus zoo veel te meer de reeds plaats hebbende moet verergeren en verlengen. Nogtans moet ik hier bij ten ſterkſten aanbevelen, dat men daar op lette, of er eene zeer ſterke worm-prikkeling aanwezig zij, of niet. Vindt het eerſte plaats, zijn er hevige plaatſelijke toevallen in den onderbuik, of medelijdende krampen, of ook groote prikkelbaarheid aanwezig, zoo is het niet raadzaam, om de wormen, welke hier reeds in ſterke beweging zijn, door wormdrijvende middelen nog meer te prikkelen, maar men doet het best, om door bedarende middelen, inzonderheid zulke, welke tevens verzwakkend op de wormen werken, derzelver grootſte oproerigheid te ſtillen; en hier acht ik, boven alle andere, de melk en de olieachtige middelen, welke, zoo als bekend is, de wormen verzwakken en dooden, derzelver aanzuiging aan de ingewanden verhinderen en tevens, door derzelver gevoelige oppervlakten te overdekken, de gewaarwording des prikkels matigen. Men late melk drinken, krampſtillende omſlagen met melk gekookt op den buik leggen, en klisteren van melk, olie en ſuiker aanwenden. Men geve daar bij de volgende *emulſie*:

℞ *Olei amygd. dulc. recenter expr.* ℥ i.
Aquae fontanae ℥ vi.
Mucil. gumm. arab. q. f. ut fiat emulsio.
adde Syr. Emuls. ℥ i
Extr. Hyosciam. gr. viii.
M. D.

S. Alle twee uren twee lepels vol te nemen.

Men kan daar mede het gebruik der zinkkalk, als ook van het *Extr. nuc. vomic*, het welk worm doodende krachten bezit, verbinden; ook kan men het water, waar in levende kwik is afgekookt, te drinken geven,— een middel, het welk ontegenzeggelijk de wormen verzwakt zonder te prikkelen, en daarom bij worm-koortsen van groote nuttigheid is (*). In hardnekkige en gevaarlijke gevallen, heb ik van het

(*) Dit middel, het welk voorhenen menigvuldig tegen de wormen wierd aangewend, is thans zeer weinig meer in het gebruik. Men houdt het algemeen daar voor, dat het zuiver water geene de geringste werking op de volkomen zuiver kwik hebbe, en dat dus dit metaal niet in staat is, om eenige worm doodende eigenschappen aan deszelfs afkookſel medetedeelen; terwijl men het zelve daarenboven, als kunnende door het lood, waar mede somwijlen de kwik verontreinigd is, besmet zijn, als een gevaarlijk en nadeelig middel beschouwt.

Oleum Ricini de vermogenſte hulp ondervonden.

In het tweede geval, wanneer de krampachtige geſteldheid minder hevig en de prikkelbaar-

---

ſchouwt (*). Anderen zijn van gevoelen, dat, bijaldien dit middel al iets tegen de wormen uitwerkt, zulks zou moeten worden toegeſchreven aan een weinig bijgemengde onvolkomene kwikkalk, waar mede de oppervlakte der kwik altijd bedekt is, welke door het water afgeſpoeld en met het zelve vermengd wordt. Het komt ons evenwel niet onwaarſchijnlijk voor, dat ook, door de koking der zuivere kwik, door de ontleding van eenig water, eenige, hoewel weinige, kwikdeelen verkalkt worden; ten minſten ſchijnt het vermogen der kwik, om een gering gedeelte water te kunnen ontleden, daar door bevestigd te worden, dat, wanneer men kwik aanhoudend in eene ilesch ſchudt, derzelver verkalking, door bijvoeging van eenig water, bevorderd wordt. Ten zij zulks afhange van de zuurſtof der Dampkringslucht, welke in het water aanwezig is. — Hier omtrent ontbreken, voor zoo veel ik weet, de proeven.

Aangezien de kwik ſomwijlen door lood en andere vreemde metalen verontreinigd zijn kan, dient men zich, bij elk inwendig gebruik, vooraf wel van derzelver zuiverheid te verzekeren.

DE VERTALER.

(*) IJPEIJ, *Introductio in materiam medicam*, P. 136.

(**) TROMSDORFF, Zakboek voor praktiſerende Artſen, uit het Hoogduitſch vertaald door den Heer D. TIEDOEL, te Groningen bij J. OOMKENS, 1807 pag. 153.

baarheid niet zoo sterk verhoogd is, kan men terstond krachtige worm-drijvende middelen aanwenden, waar toe ik in de meeste gevallen het *Semen Santonic.*, de *Cort. Geoffreæ Surinam.*, (een der zekerste middelen tegen de wormen), *Rad. Valer. Syly.* en *Mercur. dulc.* gebruikt heb. Een der beste voorschriften was het volgende:

℞. *Puly. cort. Peruv.* ℥i,
Semin. Santon. ℥ß.
Cort. Geoffr. Surin. ʒi.
Coq. c. aq. font. ℥xii. *ad remant* ℥viii.
sub finem adde Puly. rad. Val. ʒii.
Colat. adde Syr. cort. aur. ℥i.
M. D.

S. Om de twee uren twee lepels vol te nemen.

Tevens zijn dienstig, klisteren van olieachtige middelen en het aanhoudend gebruik van warme omslagen van *Herb. Tanaceti*, *Absinthii*, *Menth. crisp.* en *Flor. Chamom. rom.*, met melk gekookt, op den onderbuik, waar mede ik dikwijls bij kinderen, die niet innemen wilden, de hevigste worm-toevallen weggenomen en de wormen afgedreven heb. Op gelijke wijze werken zalven van *Oleum Hyosc. Petroleum*, *Fel Taurin.*, *Oleum Tanaceti*, dikwijls in den onderbuik ingewreven. Het verstaat zich van zelven, dat ter gelijker tijd de hoofd-aanwijzing, door het

aanwenden van verſterkende middelen, moet worden vervuld.

Dewijl dit onderwerp zoo gewigtig is, zoo veroorloove men mij, het zelve door eenige ziekte-gevallen optehelderen en duidelijk te maken.

„ K. Eene vrouw, zijnde 30 jaren oud, van een teder ligchaams geſtel, was veertien dagen te voren gelukkig bevallen en had zich ſedert dien tijd wel bevonden, behalve dat zij, uit gebrek aan melk, niet zogen kon. Waarſchijnlijk door eene vroegtijdig gevatte koude, kreeg zij nu eene koorts, waar mede terſtond eene ſteking in de zijde vergezeld ging. Zij wierd door een' barbier adergelaten op den arm, waar door het evenwel niet beterde. Nu wierd ik geroepen. Ik bevond den pols niet zoo zeer klein, maar ongeregeld en latende zich gemakkelijk zamendrukken; daar bij was de lijderes zeer verzwakt, de huid weinig geopend; zij had grooten dorst; de tong was weinig beſlagen, het hoofd bezet; 's nachts ijlde zij zacht, maar inzonderheid klaagde zij over een aanhoudend ſteken in de zijde, over moeijelijke ademhaling, welke vergezeld wierd van een' droogen, prikkelenden hoest. De voorafgegane, zoo wel als de aanwezige toevallen, toonden duidelijk, dat hier geene ontſteking-achtige, maar eene zenuw-achtige geſteldheid aanwezig was, en dat zelfs de

plaat-

plaatselijke aandoening der borst niet ontstekingachtig zijn kon, vermits als dan de aderlating zeker eenige verligting zoude hebben toegebragt. Ik schreef daarom een afkookſel voor van de *Senega* met *Valeriana* en *Spir. Mindereri*, liet de bloemen van de *Arnica* als thee drinken, en eene spaansche vlieg op de aangedane plaats leggen, als mede krampstilende klisteren en inwrijvingen op de borst aanwenden. Ook deze middelen verschaften weinig verligting; de pols verhief zich wel eenigzins, maar de ademhaling wierd meer beklemd. Ik konde geene andere gedachten hebben, dan dat de zenuwachtige geſteldheid deze krampachtige *pleuris* onderhield, en liet dus, behalve de gezegde middelen, sterke krampstilende middelen aanwenden, eerst *moschus*, en wanneer deze niets hielp, *opium*. Dan, in plaats van beterschap, wierd de ziekte daar door erger. Op den zevenden dag wierd ik des avonds onverwachts bij mijne lijderes geroepen, terwijl zij dreigde te stikken. Ik vond haar met de hevigſte steking in de zijde, waar bij de ademhaling ten uitersten beklemd was, zoo dat zij naauwelijks liggen en niet dan afgebroken spreken kon. De hoest was zeer prikkelende, wordende daar door niets ontlast; de pols was snel en ingetrokken; de hitte en dorst waren vrij sterk; zij klaagde over pijn

en bezetting van het hoofd, het welk nu en dan tot ijlhoofdigheid overfloeg. Wat ſtond nu hier te doen? De aderlating was niet bepaaldelijk aangewezen, en het karakter der ziekte, zoo wel als de te voren zonder nut aangewende aderlating, verboden derzelver herhaling. De krampſtillende en zenuw-prikkelende middelen waren uitgeput en hadden geen' den minſten dienst gedaan, maar in tegendeel meer nadeel toegebragt. Ik zou volſtrekt niet geweten hebben wat te doen, en mijne lijderes was voorzeker verloren geweest, wanneer ik geen geloof had geslagen aan gastriſche ziekten en aan medelijdige prikkelingen, wier oorzaak in de ingewanden gelegen is. Alleen dit denkbeeld kon mij, in dit ingewikkeld geval, nog een' weg ter genezing aanwijzen, en het zelve wees mij den regten. Reeds de overweging, dat noch ontſteking, noch de zenuw achtige geſteldheid, alleen dit toeval der borst veroorzaakten, dewijl noch de ontſteeking werende, noch de krampſtillende behandeling eenige hulp hadden toegebragt, deed mij vermoeden, dat hier eene plaatſelijke gastriſche prikkeling aanwezig zijn moest. Ik deed naauwkeuriger naſporing en bevond, dat de lijderes des nademiddags dikwijls over herhaald oprispen geklaagd had, dat bij ſomwijlen misſelijk was, het welk een'

kor-

korten tijd duurde, dat de ingewanden des bovenbuiks eenigzins waren opgezet, en dat zij omtrent deze plaatsen drukking en benaauwdheid gevoelde, en dat de tong iets, offchoon niet zeer aanmerkelijk, beflagen was. De dorst zelf ftrekte, bij deze geftaldheid, tot een bewijs voor de gastrifche oorzaak. Dit alles te zamen genomen deed mij terftond tot een braak-middel befluiten, het welk tevens, door deszelfs onmiddelijk, op de borst werkende krampftillende kracht, aangewezen was. Ik liet den braak-wortel, tot 5 greinen met *castoreum*, alle kwartier uurs nemen, en reeds na twee zulke giften, volgde er eene overvloedige braking van galachtige ftoffen, waar na terftond de beklemming der borst en het fteken in de zijde verminderden, en de lijderes zich geheel veranderd gevoelde. Den volgenden dag was er geen fpoor van het fteken in de zijde meer overig, de koorts was zeer matig, de uitwafeming begon werkzaam te worden, en er volgde eene gemakkelijke ontlasing uit de borst. Zij gebruikte nu vervolgens nog eenige dagen een afkookfel der *Senega* met tamarinden en middenzouten, waar door de heilzame ontlasting door den ftoelgang onderhouden en de lijderes volkomen herfteld wierd. Had men in het begin, in plaats van de aderlating, een braak-middel toegediend, zoo

was

was misschien de ziekte in drie dagen herstelt geweest, en had ik niet op den zevenden dag nog het braak-middel gegeven, zoo was zij zeker niet gered geworden.

II. Een man van een buiten gewoon zwak en hijpochondriek gestel, zijnde 32 jaren oud, welke reeds sedert vele jaren onophoudelijk met aambeijen en jicht geworsteld had, en dikwijls aan hartklopping en aanvallen van bloedspuwing onderhevig was, wierd van eene koorts overvallen, welke in het begin van weinig aanbelang scheen te zijn, maar weldra alle teekenen eener zenuwkoorts vertoonde. waar mede jichtpijnen in den linker arm en de linker knie vergezeld gingen; — de tong was onzuiver. Hier op kreeg hij eenige reizen afgang, maar den volgenden dag waren de koorts en de hitte sterker, de ademhaling eenigzins moeijelijker en daar bij voegden zich eene geringe bloedspuwing en een lastig oprispen. Ik kende zijne gestelheid reeds lang te voren en wist, dat hij zeer prikkelbare longen en eene groote geneigdheid tot opwelling van bloed had, en dat hij dus volstrekt geene verhittende middelen verdragen kon. Daarenboven vorderden de gastrische onzuiverheden, welke er nog aanwezig waren, aanhoudende ontlastingen; — het geven van een braak-middel was niet bepaaldelijk aangewezen.

Ik

Ik hield derhalve met het gebruik der *Valeriana* met tamarinden aan, liet klisteren aanwenden en krampſtillende zalven inwrijven, als ook eene ſpaanſche vlieg aan het pijnlijk been leggen. 's Avonds veranderde de oprisping in hik, en de benaauwdheid wierd ſterker, wanneer den lijder thee van pepermunt wierd voorgeſchreven. Den volgenden dag hadden dezelfde toevallen plaats, de hik was ſterk, de ontlastingen waren matig, de ademhaling en hoest bezwaarlijk, de jichtpijnen minder en er had eene algemeene uitwaſeming plaats. Den volgenden dag kreeg de geſteldheid een meer gevaarlijk aanzien; de lijder had het grootste gedeelte van den nacht in groote benaauwdheid en met een' ſterken hik doorgebragt, welke toevallen aanhielden, terwijl de hik ſtuipachtig wierd, en elke keer de ademhaling veranderde; de pols ſloeg 120 malen in eene minuut en was vol, maar week. Hij klaagde over ſpanning in de hart-kolk, evenwel was de buik niet opgezet, het hoofd was vrij, doch zijn geest al te levendig, de huid open, de pis rood, de tong nog vuil, waar bij evenwel geene walging of misſelijkheid plaats had, de jichtpijnen verdwenen, maar de zwakheid nam toe. Ik oordeelde, thans niet meer te moeten ontlasten, maar de wegzinkende krachten, door verſterkende, als ook de gevaarlijke krampen, door krampſtillende

de middelen, te hulp te moeten komen; want teekenen van ontſteking waren er niet aanwezig. Ik ſchreef dus een afkookſel van kina voor met *Valriana*, tamarinden en *Extr. Hyosciam.* en klisteren van den zelfden aard, en dewijl de toevallen 's avonds niets beter waren, *moſchus* met *pulvis doveri.* Dan hier op volgde een ellendige nacht, vergezeld van de gewigtigſte benaauwdheid en hik. De lijder klaagde mij in den vroegen morgen, dat de ſpanning omtrent de hart-kolk zoo geweldig was, als of het ligchaam met een' ſterken band toegeſnoerd wierd; ook had hij dien morgen van zelf eene galachtige ſtof gebraakt. Ik zag nu wel in, dat hier nog eene bedorvene en onverteerbare ſtof in de ingewanden-huisvestte, welke de kina en het *opium* niet verdroeg. Ik ſloeg een braakmiddel voor, maar het welk door den lijder volſtrekt geweigerd wierd. Ik liet derhalve terſtond eene halve once wonderzout, in water opgelost, op eens innemen. Er volgden ſpoedig drie galachtige ontlastingen, en oogenblikkelijk waren de benaauwdheid en hik verdwenen. Ik liet thans wederom met den kina-drank voortvaren, welken hij nu goed verdroeg. De koorts nam nu af en alles keerde ten goeden, evenwel ontſtond er, na verloop van twee dagen, op nieuw een aanval van hik met benaauwd-

heid

heid en gastrifche teekenen, welke wederom door een laxeer-middel weggenomen wierden, en op de zelfde wijze wierd, na eenige dagen, voor de derde maal, een purgeer-middel noodzakelijk. Door deze ontlastingen, en het tusfchen beide voorgezette gebruik der kina, herfteldede lijder volkomen.

V Een mensch van 34 jaren oud, welke mismaakt en zwak van ligchaam was, een aanhoudend zittend leven geleid had, en daarenboven meermalen aan toevallen van hijpochondrie onderhevig was geweest, wierd van eene koorts aangetast, waar bij terftond in het begin een waterachtig braken plaats had. De koorts hield vijf dagen aan, voor hij naar hulp omzag, en men vernam alleen, dat hij, gedurende dien tijd, zeer over het hoofd geklaagd en nog eenige malen gebraakt had, waar bij hij niet dan eene waterachtige ftof ontlast had. Hij lag te bed, was zeer krachteloos, klagende bij afwisfeling, dan over zeer zware hoofdpijn, terwijl hij kort daar op flaapzuchtig wierd, dan wederom was hij ijlhoofdig, zijnde daar bij vrees voor den dood en aanhoudende bezorgdheid, dat men hem in de gevangenis wilde werpen, de onderwerpen zijner verwarde gedachten. De pols was klein, ongeregeld, niet zeer fchielijk, de hitte niet buitengewoon ftark, de huid droog, de ademhaling

on-

ongeregeld, zuchtende, trillende, met een gevoel van benaauwdheid. Zijn opflag van het oog was vreesachtig, onbeftendig, fomwijlen verwilderd, het ligchaam verflopt, de tong tamelijk zuiver. Hij had te voren aan wormen onderhevig geweest. Men kon het zenuw-achtig karakter der ziekte niet ontkennen, en zelfs het braken fcheen van een' krampachtigen aard te zijn. Men kon, wel is waar, veronderfteilen, dat nog een gastrifche prikkel, ten minften wormen hier medewerkten, maar de gastrifche teekenen waren te onbepaald, en ik wenschte ook zelf wel eens te zien, wat alleen eene opwekkende en verflerkende behandeling, zonder eenigzins op de gastrifche geftaldheid acht te geven, vermogt. Hij kreeg een afrekkel van drie drachmen *Valeriana* met 60 droppels *Liq. anodin. M. H.*, om binnen 24 uren te gebruiken, eene openende klifteer en mosterdpappen op de beide armen.

Den volgende dag was het niet beter, hij hield met het vorig middel aan, en het zelve wierd nog met eene halve once *Puly. Sem. Santon.* en 20 droppels *Laud. Liq. Sydenh.* verflerkt.

Den derden dag, zijnde den achtflen der ziekte, had hij een' zeer onrustigen nacht gehad, aanhoudend geijld, het welk ook over

dag

dag voortduurde, de pols was iets opgebeurd, hij klaagde over benaauwdheid, en eenige malen wierd hij zeer ſterk door een krampachtig ſlikken, waar door hij ſchier verwurgd wierd, aangetaſt. Hij had eenige malen ontlasting gehad, zonder dat zich wormen vertoonden. Er wierden krampſtillende zalven met *opium* over de maag ingewreven, en omſlagen van verſterkende kruiden met wijn aangewend, terwijl met het vorige middel wierd aangehouden, het welk nog met *Aq. menth. pip.* en *Laudanum* verſterkt wierd.

Den vierden dag was wel het braken opgehouden, maar de lijder klaagde niettemin nog over benaauwdheid en drukking in de hart-kolk, de tong was geelachtig beſlagen, het ijlen hield bij tuſſchenpoozen aan, de pols was kleiner en meer krampachtig, en de lijder ten uiterſten afgemat en moedeloos. Ik oordeelde nu, behalve de opwekkende genees-middelen, nog ſterkere verſterkende middelen te moeten aanwenden, en verſterkte dus nog het vorige middel met kina en *Rad. Angelic.*, en liet ook de mosterdpappen herhalen. Hij was den volgenden dag rustiger en gemakkelijker, doch over het geheel, als ook met opzigt tot de ijlhoofdigheid, gelijk als gister.

Den zesden dag wierd de omſtandigheid meer

verontrustende, de ijlhoofdigheid floeg tot woede over, en de lijder klaagde beftendig over geweldige benaauwdheid, en dat hij iets doorgeflikt had, het welk hem zwaar in de maag lag. Het was in de daad zeer merkwaardig, dat de ziel de hier aanwezig zijnde ftoffelijke ophooping in de maag zoo duidelijk gevoelde en daar uit, als het ware, om zich zelve daar van de oorzaak te verklaren, den droom van een doorgeflikt ligchaam gevormd had, (een toeval, het welk wij in den flaap dikwijls ondervinden, wanneer het donker gevoel van eene werktuiglijke drukking, of eenig ongemak, dikwijls in een' droom of een verdichtfel der verbeelding wordt ingekleed). Deze dringende roepftem van het inftinct der ziel kon ik niet langer wêerftaan, en dewijl zich tevens een aanzienlijk beflag op de tong vertoonde, en de overige toevallen hardnekkig de krachtigfte behandeling der zenuwkoorts weêrftonden, het welk alles duidelijk te kennen gaf, dat er nog eene plaatfelijke prikkeling in de eerfte wegen huisvestte, en ik daarenboven meer belang ftelde in de redding mijns lijders, dan in proefnemingen omtrent het ware, of valfche van eenig leerftelfel, zoo fchreef ik een braak-middel voor van *Ipecacuan.* en *Tart. Emetic.* Hij braakte hier op viermalen eene aanzienlijke hoeveelheid

van

van groene gal en even zoo dikwijls had hij ſtinkenden galachtigen afgang. Hier op volgde een rustige nacht. De ijlhoofdigheid hield van dit tijdstip af aan geheel en al op, hij gevoelde zich opgeruimder en ſterker, en de pols verhief zich. Hij kreeg nu het vorig afkookſel weder, en hij was na twee dagen zoo verre, dat hij in ſtaat was, eenige uren van het bed te blijven. Nu ontſtond er een prikkelende hoest en eene ligte ontſteking in den keel, waarſchijnlijk als gevolgen van de zoo lang in de maag teruggehoudene gal, en ik vreesde nog voor ſprouw, welke zoo ligt ontſtaat bij gastriſche zenuwachtige koortſen, wanneer de ontlastingen der eerſte wegen verzuimd zijn, en men, in tegendeel, dezelven met heete, prikkelende middelen behandeld heeft. De giften der kina wierden vermeerderd, tamarinden er bijgevoegd, eene ſpaanſche vlieg op den nek gelegd, en voor het plaatſelijk ongemak in de keel wierden alleen ſlijmachtige gorgeldranken en eene likking met *borax* voorgeſchreven. Het gevolg daar van was, dat er geene ſprouw ontſtond, en dat, na dat hij deze middelen veertien dagen aanhoudend gebruikt had, de keelziekte, het hoesten en de geheele zenuwkoorts, volkomen verdwenen.

I. Eene vrouw van 67 jaren klaagde, gedurende eenigen tijd, over een' bitteren ſmaak,

gebrek aan eetlust, zwaarte en vermoeidheid der leden, zonder koorts; — de afgang en de waterloozing waren natuurlijk, de pols tamelijk vol, maar niet snel. Zij nam een braak-middel in, het welk niet werkte, maar eenige waterige afgangen veroorzaakte, waar door zij nog meer verzwakt wierd.

Den tweeden dag. Zij had dezen nacht weinig geslapen, bij tusschenpoozen gezweet en had ééns afgang gehad. Bij dit alles was zij een weinig gemakkelijker dan gister. Men gaf haar *Spir. Vini Camphor.*, om de ledematen daar mede te wasschen, en daar bij:

℞. *Pulv. Rad. Valer.* ʒiii.
Ebull. c. aq. fontan. ℥iv.
Col. adde Liq. Anod. M. H. ʒß.
Syr. Commun. ℥i.
M. D.

S. Om de twee uren twee lepels vol.

℞. *Herb. Trifol. Fibrin.*
—— *Marrub. Alb.*
—— *Menth. Pip* ā ℥ ß
Rad. Liquirit. ʒii
M. D.

S. Om twee lepels vol met een pint water te laten trekken en als thee te drinken.

Den derden. De nacht eenigzins rustig, de ademhaling vrijer, de pols weeker en langzamer, dan

dan gister. Het vorige middel wierd herhaald.

Den vierden. 's Nachts geen slaap, thans sterker dorst, de pols iets opgebeurd. Voor het overige nog groote zwakheid en benaauwing;—'s avonds had de lijderes afgang gehad.

Den vijfden. De nacht was wederom zonder slaap, zij ijlde zacht, de krachten namen af, de pols bleef evenwel bij aanhoudendheid voller, dan hij in zulke omstandigheden gewoon is, de smaak was bitter, de tong droog met een witachtig slijm overdekt. Zij was droefgeestig en twijfelde aan hare herstelling Zij klaagde sterk over droogte in de keel. Men schreef haar voor:

℞. *Pulv. Rad. Serp. Virg.* ʒii.
——— *Valer.* ʒiii
Sacch. Alb. . . . . . ʒi.
M. Divid. in xii *part. aequal.*
D.

S. Om de twee uren een poeder met wijn en 20 droppels *Liq. Anodin.* te nemen, daar bij met het gebruik der vorige uit- en inwendige middelen aan te houden. Tegen de droogte en tevens als een geschikt voedzaam middel, gaf men haar, van nu af aan dagelijks, anderhalve drachma poeder van *Saleb*, met melk aftekoken, het welk de droogte der keel het best verzachtte en haar voor 't overige ook voortreffelijk bekwam. Er wierden mosterdpappen aangelegd

Den zesden. 's Nachts eenige slaap, de dorst en bittere smaak waren verminderd, over het geheel was de lijderes beter, evenwel klaagde zij nog over benaauwdheid en bedwelming. De pols was nog zeer ongeregeld, er vertoonde zich eene kleine wolk in de pis. Zij had voor de ziekte een' uitslag gehad, welke zij ontdekte, dat, sedert het ontstaan van dezelve, verdwenen was.— Zij kreeg:

℞. *Axung. Porcin.* ℥ii.
Puly. Cantharid. ℈i.
M. D.

S. Om daar van dagelijks eene hoeveelheid, ter grootte van eene boon, in den nek in te wrijven.

Heden tegen den avond was de lijderes beter, de pols eenigzins voller en langzamer. De poeders met wijn ingenomen bekwamen zeer goed, zij bragten eene zachte uitwaseming teweeg aan het bovenste gedeelte des ligchaams. Dezen morgen bloedde zij eenige droppels uit den neus met verligting. Het wolkje in de pis was naar den bodem gezonken, en de uitslag aan het hoofd, welke in het begin der ziekte naar binnen geslagen was, kwam wederom ten voorschijn.

Den zevenden. De mosterdpappen en spaansche vlieg-zalf hadden weinig gewerkt. Er volgde des nachts eenige slaap, de pols was iets sneller,

ler, niet klein. Er hadden nog zachte ijlhoofdigheid en benaauwdheid plaats. Zij bleef met het gebruik der vorige middelen en van den wijn aanhouden.

Den achtſten. 's Nachts ſlapeloos, ſterk gezweet, waar door zij was afgemat. Zij had eens afgang gehad, maar hard en weinig. De pols was week, langzaam en klein, de tong weinig beſlagen en eenigzins vochtig; de dorst was ſterker. Er wierd nog kina bij de opwekkende middelen gevoegd.

Den negenden. 's Nachts eenige ſlaap, maar groote krachteloosheid, volſtrekte ter neêr geſlagenheid van geest met beſtendige gedachten aan den dood; de pols was klein en week. Zij hield met het gebruik der vorige middelen aan, maar dewijl alles niets hielp en zij, van het begin af aan tot op dit oogenblik, over eene beſtendige benaauwdheid en drukking omtrent de hart-kolk geklaagd had, en ook de bittere ſmaak bijbleef, zoo kreeg zij nog twee drachmen *Crem. Tart.*, om daar van de helft in een glas water te nemen. Heden nademiddag volgde er een gebonden afgang, waar op zij zich zeer wel bevond.

Den tienden. 's Nachts had zij geſlapen en ook eenigzins uitgewaſemd. Zij bevond zich beter dan gister. De benaauwdheid verminderde;

de pols wierd geregelder, de ſmaak minder bitter. Zij hield met de overige middelen en met de *Cremor Tart.* aan.

Den elfden. De nacht was rustiger en de lijderes bevond zich beter. De ſpaanſche vliegzalf had blaren getrokken, welke met *Empl. Citrin.* verbonden wierden. Voor 't overige wierd met alles aangehouden gelijk gister; — 's nademiddags had zij natuurlijken afgang.

Den twaalfden. 's Nachts had zij eenigen ſlaap gehad, en tegen den morgen had er een zaeht zweeten plaats. Zij bevond zich redelijk wel. De vorige genees-middelen wierden herhaald, als ook de *Cremor Tartari;* — insgelijks ook den volgenden dag.

Den dertienden. 's Nachts eenige ſlaap, tegen den morgen gezweet; de lijderes was zeer afgemat en had weinig eetlust; de tong was bruinachtig beſlagen; de pols was langzaam en redelijk vol; gister nademiddag had zij harden afgang. Zij kreeg op nieuw de vorige geneesmiddelen, en het gebruik der *Crem. Tartari* wierd verſterkt.

Den veertienden. 's Nachts goed geſlapen, tegen den morgen eenigzins gezweet; zij bevond zich thans zeer wel. Er wierden, bij de vorige middelen, nog eenige greinen kamfer bijgevoegd.

Van

Van den vijftienden tot den achttienden beterde de lijderes iederen dag. — Den negentienden kon zij eenige uren van het bed blijven en zoo herſtelde zij langzamerhand volkomen. Door het gebruik van een aftrekſel der ſalie wierd het zweeten, het welk nog bleef aanhouden, weggenomen.

Het volgende geval, het welk zeer merkwaardig is, uit hoofde van deszelfs hardnekkigheid en gevaar, en waar van de genezing, alleen door de vereeniging van worm-drijvende met zenuwverſterkende genees-middelen, mogelijk was, wierd van den Heer ELIAS SIEBOLD, thans Leeraar der Verloskunde te *Wurzburg*, in ons inſtituut behandeld en beſchreven, en ik verblijde mij, van dezen mijnen voormaligen toehoorder en onvergetelijken medewerker van ons inſtituut, hier ter plaatſe, een openlijk getuigenis van zijne voorbeeldige vlijt, uitmuntende talenten en onvermoeide werkzaamheid aan het ziekbed, te kunnen mededeelen.

S. Een meisje van 6 en een half jaar oud, kwam den vijftienden Junij onder onze behandeling.

Zij had reeds ſedert acht dagen een' zwaren doorloop gehad, waar door haar ligchaam aanmerkelijk verzwakt was geworden. De ontlastingen waren waterig en hadden menigvuldig

plaats; doch zijn dezelve ſedert gister verminderd. Omſtreeks den navel gevoelt zij inzonderheid eene zware pijn; de ſmaak is zeer bitter, de tong zeer beſlagen; zij heeft geen eetlust, maar heeft bij aanhoudendheid trek tot zure dingen, inzonderheid tot azijn. Zij klaagt over ſterke pijn in het voorhoofd, waar mede, ſedert eenige dagen, ijlhoofdigheid gepaard gaat, welke evenwel zelden uitwendig kan bemerkt worden. Zij heeft eene brandende hitte, zoo wel aan de handen als in de wangen. De lijderes is buitengewoon zwak; de pols is ſchielijk en klein. Zij is te voren aan wormen onderhevig geweest. Haar wierd, behalve een braak-middel, het volgende voorgeſchreven:

℞. *Pulv. Semin. Santon.* ʒiii.
Coq. c. aq. fontan. ℥vi.
Sub finem Coct. adde Pulv. Rad. Valer. ʒi.
Colaturae adde Sal. Ammon. Pur. ϑii.
Syr. Commun. ʒvi.
Spir. Nitr. Dulc. gtt. xv.
M. D.

S. Om de twee uren een lepel vol te nemen

℞. *Flor. Chamom.*
—— *Sambuci* ā ℥ ß

Herb.

Herb. Hyosciam.
—— *Abſinthii* ā ʒ iii.
C M. D.

S. Om met melk, tot eene pap gekookt, op den buik te leggen.

℞. *Flor. Chamom vulg.*
—— *Verbasci* ā ʒ ii.
Rad. Altheae ʒ i ß.
Conſc. coq. aq. fontan. ℥ vi ad ℥ iii ß.
Colat. adde puly. Amyli. ʒii.
Ol. Lini ℥ ʒ.
M. D.

S. Tot eene klisteer.

's Avonds. De lijderes heeft van het braakmiddel tweemalen uitwerking gehad, waar door meest ſlijm en gal ontlast is; de hoofdpijn en de bittere ſmaak zijn verdwenen; de pols is ſchielijk en eenigzins vol, hebbende 105 tot 106 ſlagen in eene minuut. Er ontlastte zich een groote worm met den afgang.

Den zeventienden. De lijderes ſliep dezen nacht tamelijk rustig, zij was niet ijlhoofdig; de hitte is aanmerkelijk verminderd; de pols is nog zeer ſchielijk en eenigzins hard, hebbende 110 tot 112 ſlagen; de tong is nog ſterk beſlagen en de ſmaak bitter; de lijderes verlangt nog bij aanhoudendheid naar alles wat zuur is; de afgang is nog waterig, ook hebben

ben de ſtekende pijnen omtrent den navel ſomwijlen nog plaats. Bij de klisteren wierden nog twee ſcrupels *Puly. Rad. Valer Syly.* bijgevoegd. 's Avonds ontlastte de lijderes wederom eenen worm; de tong is witachtig beſlagen; de bittere ſmaak is geheel weg; de pijn om den navel alleen blijft nog bij tusſchenpoozen aanhouden; de pols is ſchielijk en klein, de hitte matig: zij blijft met dezelfde middelen aanhouden en krijgt nog daarbij:

℞ *Syr. Commun.*
Aq. Fontan. ā ℥ ii.
Elix. Acid. Hall. gtt. ix.
D. M

S. Om hier van 60 druppen onder een glas water te mengen, en nu en dan daar van te drinken.

Den zeventienden. De lijderes ſliep dezen nacht gerust; de tong is weinig beſlagen, de ſmaak nog eenigzins bitter; de hitte is verminderd; de pols is nog ſchielijk en klein, houdende 110 ſlagen. De onderbuik is, wanneer men denzelven aanraakt, inzonderheid omſtreeks den navel, zeer gevoelig. De afgang begint wederom gebonden te worden.

Den achttienden. De nacht was rustig; de pijnen omtrent den navel zijn geheel opgehouden; de hitte houdt nog aan; de lijderes be-

vindt

vindt zich beter. Des avonds kreeg zij wederom hevige pijnen in den onderbuik, welke opgezet en gespannen was; zij hoest somwijlen en heeft jeukte aan den neus; de hitte is sterker en de pols nog schielijk en klein. Er wierden heden, bij het *Sem. Santon.*, nog twee drachmen kina bijgevoegd, en de volgende zalf tot inwrijving voorgeschreven:

℞ *Ung. Altheae* ℥ i.
Ol. Camphor. ʒ ii.
Petrolei. ʒ i.
M. D.

S. Om in den buik in te wrijven.

Den negentienden. De lijderes sliep dezen nacht vrij rustig; heden morgen had zij wederom hoofpijn; de pijnen der onderbuik zijn verminderd; de afgang is wederom eenigzins waterachtig. De lijderes gevoelt zich zeer zwak, de ademhaling is moeijelijk en somwijlen van hoest vergezeld. Zij heeft dikwijls jeukte aan den neus; de pols slaat nog 110 malen in eene minuut, is krampachtig en hard. De eetlust ontbreekt geheel en al. Bij het afkooksel van het *Sem. Santonic.*, wierden nog twee drachmen *Herb. Tanaceti* en acht greinen *Extr.. nucis vomicae* bijgevoegd. Tevens bekwam zij klisteren met melk, en kreeg insgelijks melk om te drinken.

℞. *Merc. Vivi Depur.* ℥ i.
Coq. c. aq. fontan. in vas. terreo clauſ. ℔. i. *per quadrant. hor.*

D.

S. Om de helft tot eene kliſteer te gebruiken, en de andere helft met melk te drinken.

'sAvonds bevindt zich de lijderes nog gelijk als 's morgens; er hebben zich geene wormen ontlast.

Den twintigſten. De nacht was rustig, maar er hadden trekkingen plaats, en de handen wierden krampachtig te zamengetrokken; de lijderes is zeer geneigd tot ſlapen; er ſchijnt eene algemeene bezetting op het hoofd plaats te hebben; zij klaagt niet meer over pijnen in den onderbuik; omſtreeks den navel is de buik nog zeer opgezet en gevoelig op het aanraken; er ontlastte zich heden een worm met den afgang. De tong is wederom eenigzins beſlagen; er komt nog geheel geen eetlust; de pols is nog zeer ſchielijk, klein en krampachtig; met het gebruik van het kwik-water, zoo wel in klisteren, als om te drinken, wierd aangehouden; ook de overige genees-middelen bleven dezelfden. 's Avonds was het hoofd eenigzins vrijer; de ontlastingen door den afgang zijn nog waterig; dezen middag ontlastte zich wederom een worm; de pols blijft nog altijd ſchielijk.

Den

Den eenentwintigſten 's morgens. De nacht was rustig, ſomwijlen hadden er ſtuipen plaats; de waterige ontlastingen zijn minder veelvuldig; de buik blijft nog altijd iets geſpannen en gevoelig; de lijderes ziet heden vlugger uit en het hoofd ſchijnt geheel niet bezet te zijn, maar de pols is nog ſchielijk en krampachtig, doch niet klein. De genees-middelen bleven dezelfden, alleen wierden, bij de omſlagen, twee drachmen *Sem. Tanaceti* bijgevoegd; de kina wierd tot eene halve once vermeerderd en ook met het *Sem. Santonic.* afgekookt.

Den tweeentwintigſten 's morgens. De ontlastingen zijn verminderd en niet meer waterig; de buik is minder opgezet; er ontlasten zich geene wormen; de pols blijft, bij aanhoudendheid, buitengewoon ſchielijk en klein; de hitte is gering. Men ſchreef de lijderes het volgende voor:

℞. *Flor. Zinci* gr. i.
Sacch. Alb. ϑ ß.
M. F. Puly. disp. dos. vi.

S. 'sMorgens en 'savonds een te nemen.

Den drieentwintigſten. De lijderes bevindt zich merkelijk beter. Het trekken in de dijën en de bezetting op het hoofd zijn bijna geheel opgehouden; de lijderes heeft heden eetlust; de pols is op 98 ſlagen terug gebragt; met den

af-

afgang ging wederom een worm af. Ik veroorloofde haar, om vleesch-foep te eeten; de genees-middelen wierden herhaald.

Den vierentwintigſten. De lijderes bevindt zich heden flimmer; de buik is wederom meer opgezet en gevoeliger; de pols is wederom zeer ſchielijk en krampachtig. Het verzuim der genees-middelen en een misſlag in den leefregel, waren daar van alleen de oorzaak. Maar misſchien brengt de beweging der wormen tot deze verergering ook iets toe, want ik heb altijd opgemerkt, dat telkens, voor de ontlasting eener worm, altijd de toevallen vermeerden, welke, zoo dra als dezelve ontlast was, wederom ophielden. Alle de maatregelen bleven dezelfden, en het gebruik der genees-middelen wierd op het nadrukkelijkst aanbevolen.

Den vijfentwintigſten. De buik is wederom meer opgezet en buitengewoon pijnlijk bij het aanraken. De ontlastingen zijn zeer menigvuldig en waterig; er gaan geene wormen af; de hitte is aanmerkelijk; de huid is zeer droog en brandende, zijnde deze hitte zeer onaangenaam op het gevoel; de lippen zijn bleek; de tong is zeer droog en bruin beſlagen, en kan niet, dan met groote moeite, uit den mond worden gebragt; de pols is zeer ſchielijk, klein, krampachtig en ongeregeld; de trekkingen in

de

de handen en vingeren nemen klaarblijkelijk toe. Men ſchreef haar voor:

℞. *Moschi Orient.* *gr.* ii.
Flor. Zinci. *gr.* iß.
Sacchari Albi. ϑ ß.
M. F. Puly. disp. doſ. vi.
D.

S. 's Morgens en 's avonds een poeder te nemen.

Tevens wierden mosterdpappen aan de kuiten gelegd, terwijl de overige behandeling de zelfde bleef. 's Avonds: De lijderes lag in eene ſterke ſlaapzucht; de hitte was aanmerkelijk, de pols klein en zwak; de doorloop houdt nog bij voortduring aan; men had de mosterdpappen vergeten, welke nu echter, in mijne tegenwoordigheid, terſtond moesten worden aangelegd.

Den zevenentwintigſten. Dezen nacht had er verſcheidene keeren zachte ijlhoofdigheid plaats, waar bij de lijderes ſtil in zich zelve ſprak: *delirium blandum taciturnum.* De ſlaapzucht is opgehouden en de lijderes is vlugger; de hitte is nog vrij ſterk; de pols heeft nog 120 ſlagen in eene minuut; de buik is op het aanraken nog altijd gevoelig. 's Middags: Het was thans de tijd, dat de aflating der koorts plaats had; de hitte was gering, de pols ſchielijk, de huid droog. 's Avonds: De koorts nam

zeer toe; de lijderes was ſlaapzuchtig en had ſterke trekkingen; zij was zeer onrustig en tevens ijlhoofdig. Men kon waarnemen, dat de koorts zich tweemalen 's daags verheſte, 's morgens namelijk en 's avonds, wanneer alle de toevallen verergerden. Van 's voordemiddags tot tegen den avond had er aflating van koorts plaats.

Den achtentwintigſten. De lijderes ſliep dezen nacht; de ijlhoofdigheid en doorloop zijn opgehouden; de pols is minder ſchielijk, maar behoudt evenwel altijd nog 110 tot 130 ſlagen. De hitte is minder en de huid meer geopend. 'sAvonds: De pols is ſneller en er heeft ſterke ſlaapzucht plaats. Het gevoel en de beweging zijn zeer bezwaard; de oogen kan de lijderes volſtrekt niet openen; zij is zeer zwaarhoorig en men kon geene teekenen van eenig gevoel waarnemen; de hitte nam zeer de overhand en de huid was volkomen droog. Er wierden mosterdpappen aangelegd en eene ſpaanſche vlieg tuſſchen de ſchouders geplaatst; ook wierd het wasſchen met *Spir. Vini Camphor.* en laauw warm water nadrukkelijk aanbevolen, waar bij men nog het volgende middel in den onderbuik liet inwrijven:

℞. *Linim. Volatil.* ℥iii.
Ol. Camphor. ℥i.

Laud.

Laud. Liq. Syd. 3ß.
M. D.

Tot eene klisteer wierd het volgende voorgeschreven:

℞. *Flor Chamom. Roman.* ℥ß.
Coq. c. aq. font. ℥ix *ad* ℥v.
Sub finem coct. adde Pulv. Rad. Valer. Min. ʒii.
—— —— *Arnicae.* ʒi.
Colat. adde Camphorae gr. iv.
Laud. Liq. Sydenh. gtt. x.
M. D.

Bij het vorig afkooksel wierden nog 8 druppels *Laud. Liq. Sydenh.* bijgevoegd. De mosterdpappen hadden niet lang aangelegen, of de slaapzucht verminderde en de lijderes kwam tot zich zelve; zij was evenwel over het geheele ligchaam ten uitersten gevoelig, inzonderheid over den onderbuik; zij gevoelde nu en dan trekkingen, somwijlen gepaard met ijlhoofdigheid. Hitte en koude wisselden elkander af; de pols was klein, schielijk en ongeregeld. Deze toevallen duurden tot tegen twaalf uren, wanneer ik de lijderes slapende vond.

Den negenentwintigsten, 's morgens. De lijderes was gemakkelijker, volkomen bij haar verstand, kende de omstanders, en klaagde alleen over pijnen in den onderbuik bij iedere beweging. De buik was gespannen, de hitte

niet zeer aanmerkelijk; de huid was zeer droog, de pols klein en ongeregeld, hebbende 100 tot 105 slagen. Sedert gister had de lijderes geene ontlasting. Het afkookſel van het *Sem. Santonici* en de kina, wierd nog met eene halve once *Spir. Minderreri* en acht druppels *Laud. Liq. Sydenh.* vermeerderd. Bovengemelde poeders van *moſchus* en het wasſchen der ledematen wierden voortgezet. Zij kreeg wederom eene kliſteer. Over dag wisſelden ſlaapzucht en zachte ijlhoofdigheid met trekkingen der handen af; om den mond ontſtonden kleine blaasjes, welke open gingen en de lijderes veel pijn veroorzaakten. Op de kliſteer volgde eenmaal ontlasting; de buik was eenigzins minder geſpannen; de hitte wisſelde met koude af en de huid was nog zeer droog. De pols was 's avonds uitermaten zwak en ongeregeld; de ademhaling was reutelende, ſomwijlen had daar bij hoest plaats. 's Middags wierden koude omſlagen met *Sal ammon.* en azijn om het hoofd aangewend; 's avonds wierden er wederom mosterdpappen aan de kuiten gelegd en eene ſpaanſche vlieg op den arm. 's Nachts te elf uren: De lijderes wierd, door het prikkelen der mosterdpappen, geheel in hare ſluimering geſtoord; zij was zeer gevoelig en onrustig, — de mosterdpappen wierden afgenomen;

men; de hitte was zeer brandende; de slaapzucht was minder, de ademhaling vrijer en niet meer reutelende, de pols snel, klein en krampachtig.

Den dertigsten, 's morgens. Na middernacht viel de lijderes wederom in eene sluimering; trekkingen, ongerustheid, angst, opspringen in het bed, wisselden elkanderen bij tusschenpoozen af. De lippen waren aanhoudend in beweging, de huid was droog, als mede de lippen en de tong. Het oog was zeer betrokken en het ligchaam zoo gevoelig, dat de lijderes volstrekt geene aanraking meer verdragen wilde; de ademhaling was veel meer reutelende, de pols onveranderd. Het gebruik der gences-middelen wierd zoo sterk mogelijk aanbevolen, inzonderheid het wasschen; daar bij kreeg zij rijnwijn om te drinken. 's Middags: De lijderes bevond zich nog in de zelfde omstandigheden als heden morgen; de pols was uitermaten zwak en klein; zij gebruikte slechts weinig en niet gaarne van den wijn; 's avonds wierden op nieuw omslagen en spaansche vliegen aangelegd, en eene spaansche vlieg op den linker arm geplaatst; de benaauwdheid en onrustigheid wierden onbegrijpelijk groot; de ademhaling was zeer bezwaard; ieder oogenblik veranderde de lijderes van plaats; zij wierp het

bed gedurig van zich af; de pols scheen zich iets te verheffen. Zij kreeg terstond acht druppels *Laud. Liq. Sydenh.*, met een weinig wijn te nemen en het volgende poeder:

℞. *Moschi Orient.* *gr.* iii.
Flor. Zinci. *gr.* iß.
Sacch. Albi. *gr.* ii.
M. D.

S. 's Morgens en 's avonds een zoodanig poeder te nemen.

Den eersten Julij. De lijderes sliep en de omstanders verzekerden, dat zij eene algemeene uitwaseming over het geheele ligchaam gehad en het welk geweldig zuur geroken had. De tong was droog, de hitte zeer gematigd en zij klaagde over koude. Het ligchaam was minder gevoelig en zij sprak aaneengeschakeld en met verstand. 's Nachts had zij twee malen ontlasting; de onderbuik was minder gespannen en niet meer zoo gevoelig. De blazen om den mond zijn verdwenen; de pols is week, niet zwak en heeft maar 106 tot 110 slagen. Ik schreef eene opwekkende klisteer voor, en voegde nog twee drachmen kina en een grein kamfer daar bij; insgelijks wierd ook met den wijn en de overige middelen aangehouden. 's Avonds: De lijderes heeft eene sterke koorts met slaapzucht, krampachtige toevallen en afwis-

wisseling van hitte en koude; ook had zij over dag eenige waterige ontlastingen. Men schreef haar eene klisteer voor.

Den tweeden Julij. De omstandigheden bleven nog bij aanhoudendheid de zelfden. Er ontstonden een zeer sterk beven der ledematen, trekking, krampen, inzonderheid der slikbuis en tusschen beiden zweet, het welk schielijk overging; de zelfde middelen wierden voortgezet.

Den derden Julij. De lijderes sliep den nacht door iets; de slaapzucht wisselde nog beftendig met opspringen af; de hitte was niet zeer sterk; de huid was geopend; de pols had 120 slagen; de genees-middelen wierden herhaald, vooral de koude omslagen op den buik, ook het baden en wasschen, zoo als boven reeds is aangewezen. 's Avonds had de lijderes wederom sterke hitte; de buik was meer opgezet dan ooit. Er hadden eenige ontlastingen plaats, waar op klisteren van azijn wierden aangewend; daarenboven wierd het volgende voorgeschreven:

℞. *Spir. Vini Camphor.*

— — *Saponat.* āā ℥ iv.

M. D.

S. Tot omslagen om den buik.

Den vierden. De lijderes had dezen nacht

herhaalde reizen afgang; de buik was minder opgezet en gevoelig; de hitte was niet onaangenaam, of buitengewoon; de pols was hard en fnel, hebbende 120 flagen; aan de eene zijde van den mond was de opperhuid afgeveld; de flikbuis was buitengewoon gevoelig, dezelve trok zich krampachtig te zamen, zoo bij het doorflikken der genees-middelen, als ook fomwijlen van zelve. De flaapzucht was veel verminderd; de genees-middelen bleven de zelfden. 'sAvonds: De flaapzucht is opgehouden en de lijderes bevindt zich beter. Zij is zeer zwaarhoorig, zoo dat zij de fterkfte ftemmen niet kan hooren; de warmte is natuurlijk, de pols minder fchielijk. —— Zij nam wederom een poeder van de *moschus*.

Den vijfden, 'smorgens. De nacht was tamelijk rustig en de hitte matig, de pols ongeveer 10 a 15 flagen verminderd; er volgde den geheelen dag niet eens ontlasting; de buik is evenwel weêr aanmerkelijk opgezet; er wierd eene klifteer van azijn voorgefchreven; de ftem wierd tegen den avond zeer heesch.

Den zesden. De nacht was onrustig geweest, met angftig zuchten en klagen over den buik, die zeer gefpannen was; er volgden eenige ontlastingen; de pols was buitengewoon fnel en harder. De pijn in den buik hield over dag aan;

aan: met alles wierd aangehouden en daar bij nog het *Oleum Ricini*, tot twee malen daags een halve lepel vol, voorgeſchreven; ook wierd haar karnemelk, om te drinken, toe geſtaan.

Den achtſten. De nacht was zeer onrustig; de pijn in den onderbuik was zeer hevig; de pols was klein, zeer ſchielijk; men herhaalde de vorige klisteer.

Den negenden. De nacht was rustig; 's morgens verhefte zich op nieuw de pijn in den buik, vergezeld van opſpanning; men herhaalde de vorige klisteer.

Den tienden. De buik bleef zeer gevoelig; de pols was nu nog op 100 ſlagen; de hitte was matig, de huid droog; de genees-middelen wierden herhaald.

Den elfden. Dezen nacht ontſtond er drie malen ontlasting, welke natuurlijk gebonden was, en waar in zich overblijffelen van wormen, die vergaan waren, vertoonden; de pols is klein, week en eenigzins ſchielijk.

Van den elfden tot den veertienden. Het ontbrak alleen nog aan krachten; de aanvallen van koorts en de krampen waren opgehouden; de pols had 95 tot 100 ſlagen. Men ſchreef haar voedende en verſterkende middelen voor, als ſaleb in vleesch-ſoep gekookt, en op deze

wijze nam de beterſchap dagelijks toe. De krachten en de ſpraak herſtelden zich langzamerhand, als ook de eetlust; zij had geene koorts meer en ſliep gerust. Met de voedzame en verſterkende ſpijzen, als ook met het gebruik van het *Ol. Ricini*, wierd aangehouden.

Den zevenentwintigſten. De krachten nemen geſtadig toe; de pols blijft nog ſchielijk, inzonderheid des avonds; zij krijgt voedzame ſpijzen met kina, *Santonicum*, ſaleb, *Valeriana*, *Spir. Mindereri* en *Oleum Ricini*. Langzamerhand herſtelde de lijderes volkomen en wierd van de geneeskundige behandeling ontſlagen.

De Ontſtekingachtige Komplicatie.

Deze was van alle de komplicatien de zeldzaamſte; nogtans kon de oplettende en niet door vooroordeelen verblinde geneesheer dezelve ſomwijlen niet ontkennen. Men was ſomwijlen volſtrekt genoodzaakt, om eene plaatſelijke, of algemeene aderlating in het werk te ſtellen, met de verſterkende genees-middelen, ontſteking werende te vereenigen en het gebruik der verhittende prikkelende middelen te matigen.

Aangezien de Hoogleeraar KREIJSSIG te *Wittemberg* en de garnizoens geneesheer MICHAËLIS dit ſtuk reeds zoo uitvoerig behandeld

deld hebben, kan ik mij opzigtelijk het zelve veel bekorten, en oordeel, hier dus alleen dat geen te moeten mede deelen, het welk de ondervinding mij in deeze Epidemie geleerd heeft, als mede eene verklaring der grond-begrippen voortedragen.

De onſtekingachtige komplicatie was tweevoudig, of algemeen, of plaatſelijk.

Onder de algemeene komplicatie verſta ik die geſteldheid der zenuw-koorts, waar bij met dezelve eene ontſtekingachtige, of volbloedige geſteldheid verbonden was. Het beſtaan dezer verbinding laat zich reeds, uit het geen wij in gewone gevallen waarnemen, afleiden (*). Hoe

(*) Tot de geneeskundigen, welke ten dezen opzigte van den heer HUFELAND en anderen verſchillen, behoort ook de heer HECKER, welke, het beſtaan eener ontſtekingachtige komplicatie der Zenuwkoorts ontkennende, zijn gevoelen daar op grondt, dat er geene twee tegen elkander overſtaande geſteldheden der dierlijke bewerkuiging te gelijk beſtaan kunnen, en dat derhalve, het geen bij de ſchrijvers over deze komplicatie der zenuwkoorts voorkomt, op eene verkeerde theorie ſteunt (*).

(*) *Kunst die Krankheiten der Menſchen zu heilen. pag.* 146.

Hoe dikwijls zien wij niet menſchen, welke, naar het uiterlijk aanzien, blozende en ſterk ſchijnen en die evenwel een zeer zwak zenuwgeſtel bezitten; — menſchen, die, wat hunne ſpier-

---

Wij zullen ons niet vermeten, tusſchen de verſchillende gevoelens der grootſte geneeskundigen te beſliſſen; alleen zij het ons geoorloofd te vragen, of, bij deze verſchillende gevoelens, het zelfde grondbeginſel ontkend en beweerd wordt, dan of de zaak, door de onderſcheidene geneeskundigen, uit een verſchillend oogpunt wordt beſchouwd? Immers, het beſtaan der ontſtekingachtige komplicatie der zenuwkoorts, wordt door den heer HUFELAND verdedigd op grond, dat er, in verſchillende werktuigen van het dierlijk ligchaam, op denzelfden tijd, verſchillende geſteldheden, of werkings-wijzen plaats kunnen hebben, zoo dat in het zenuw-geſtel, eene zwakke (*asthenifche*) geſteldheid aanwezig kan zijn, terwijl, op den zelfden tijd, in de ſpiervezelen van het vaatgeſtel, eene ontſtekingachtige (*ſteniſche*) geſteldheid heerscht; daar het, in tegendeel, eenigzins ſchijnt, als of de heer HECKER het beſtaan dezer komplicatie ontkent op grond, dat er geene twee verſchillende, of tegen elkander overſtaande geſteldheden, op den zelfden tijd, in één en het zelfde werktuig, plaats kunnen hebben. Iets, het welk, onzes oordeels, aan geene twijfeling onderhevig is.

ſpierkracht betreft, zeer ſterk zijn en uren verre, zonder vermoeijenis, te voet kunnen afleggen, en welke nogtans aan veelvuldige toevallen van *hijpochondrie*, aan gevoeligheid, aan al-

---

De Heer REIL geeft verder hier omtrent de duidelijkſte opheldering, weshalve wij het niet onvoegelijk achten, het volgende alhier vertaald mede te deelen:

„ Eindelijk kunnen, in het zelfde voorwerp, „ maar in verſchillende werktuigen, op den zelf- „ den tijd, alle ſoorten der aangedane levenskracht „ plaats vinden; dat is, het eene werktuig kan „ aan eene *ſynocha*, het andere aan een *typhus*, „ en het derde aan *verlamming* lijden. Hoe „ wonderbaar zulks in den eerſten opſlag ook „ ſchijnen moge, zoo is het nogtans in de na- „ tuur zelve gegrond. Ieder werktuig ſtaat, „ zoo als ik meermalen herhaald heb, op zich „ zelf. Het zelve kan daarom niet alleen voor „ zich zelf, maar ook op zijne eigene wijze, ver- „ anderd en derzelver ſtof eerder en ſterker aan- „ gedaan worden, dan in de overige werktuigen. „ In eene zamengeſtelde koorts, kan de zenuw- „ koorts het karakter eener *tijphus*, en eene plaat- „ ſelijke ontſteking het karakter eener *ſijnocha* „ hebben, zoo dat dezelve aderlatingen vordert. „ Wij vinden niet zelden ontſteking en het vuur, „ verlamming der ſluitſpieren en ſtuiptrekkin-

gen

algemeene zenuw-zwakheid, ja dikwijls aan *epileptiſche* en andere zware zenuw ziekten onderhevig zijn! Hoe dikwijls vinden wij niet menſchen, welke, door ledig-gang, of boven-ma-

---

„ gen in het zelfde ligchaam, op den zelfden
„ tijd, plaats hebben. Van hier de ſchijnbare
„ ſtrijdigheid in de toevallen dezer gekompliceer-
„ de koorts; van hier de ſtrijdigheid in derzel-
„ ver behandeling, aangezien ſommige dezer
„ koortſen eene verzwakkende en bedarende, de
„ andere eene verſterkende en prikkelende ge-
„ nees-wijze vorderen. Voor het overige kan ie-
„ der dezer koorts-ſoorten ſlechts onder één ge-
„ ſlacht behooren; dat is, ieder werktuig, in het
„ welk de koorts plaats vindt, kan niet, op een'
„ en den zelfden tijd, twee tegen elkander over-
„ geſtelde karakters, maar ſlechts één karakter
„ bezitten. Hierom kan ook deze komplicatie
„ der koorts geene verwarring in het leerſtelſel
„ veroorzaken, wanneer wij het karakter, of de
„ geſlachten der koorts, ſlechts toepaſſen op dat
„ werktuig, in het welk de koorts plaats vindt,
„ waar over de navraag is, en niet op het ge-
„ heele geſtel, waar van het zieke werktuig
„ ſlechts een deel uitmaakt." (*)

DE VERTALER.

(*) *Ueber die Erkentnisſ und Cur der Fieber. 1ſter B. p.* 122. §. 79.

matige prikkeling der verbeelding en aandoeningen, of door *onanie* en buitenſpoorigheid in de wellust, hun zenuw-geſtel ten uiterſten verzwakt hebben, maar daar bij zoo vele en voedzame ſpijzen gebruiken, dat de bloedvaten altijd rijkelijk met bloed beladen zijn, en welke nu zoo veel te meer door de hoeveelheid en de drukking des bloeds lijden moeten, als het dezelve meer aan kracht ontbreekt, om hetzelve voort te ſtuwen! Wanneer men verder overweegt, dat het zenuw-geſtel een bijzonder geſtel is, het welk, uit hoofde van deszelfs inwendige geſteldheid en menging, ook zijne geheel eigene gewijzigde kracht en werkings-wijze bezit; — even gelijk het hart en ſlagader-geſtel, in dit opzigt, een geheel eigen en op zich zelf ſtaande geſtel uitmaakt, als ook, dat de werkingen en wetten der zenuw-kracht (*Senſibiliteit*) wezenlijk onderſcheiden zijn van de werkingen en wetten der ſpier-kracht (*Irritabiliteit*), welke toch het naast de werking van het harten de bloedvaten bepalen; — zoo zal men inzien, dat het geenszins als noodzakelijk moet beſchouwd worden, dat deze twee geſtellen, van de zelfde werkende oorzaken, de zelfde aandoeningen lijden, of ook, dat zij, van den anderen kant, derzelver geſteldheid geheel en al en onbepaald aan elkander mededeelen en

dat,

dat, bij gevolg, het zenuw-geſtel kan worden aangedaan, zonder dat, als een noodzakelijk gevolg en in den zelfden graad, het ſlagaderlijk geſtel mede lijdt; het welk voorzeker het duidelijkst daar uit blijkt, dat wij, immers zoo als bekend is, aan eenige deelen de ſterkſte verlammingen der zenuwen waarnemen, zonder dat de kracht der ſlagaderen van dit deel en de werkingen, die van deze kracht afhangen, de pols, de warmte, de voeding enz., aangedaan zijn.

Er waren twee oorzaken, welke deze komplicatie konden teweeg brengen: voor eerst, wanneer bij menſchen van een zwak zenuw-geſtel de gewone bloedsontlastingen onderdrukt waren; ten tweeden, wanneer een gezond, ſterk en volbloedig mensch door de beſmettings-ſtof der zenuw-koorts aangedaan wierd. In het laatſte geval, kon de beſmettings-ſtof, als een prikkel werkende, in de eerſte dagen, bij de zeer tot ontſteking geneigde geſteldheid van het ganſche ligchaam, eene ontſtekingachtige weder-werking veroorzaken, die evenwel ſchielijk in de zenuwachtige geſteldheid overging, of dezelve ten minſten duidelijk met zich vereenigde; —— ook kon bij de zuivere zenuwkoortſen, door eene te ver gedrevene, verhittende behandeling, eene zoodanige komplicatie veroorzaakt worden.

De

De kenteekenen dezer algemeene ontſteking-achtige komplicatie waren de volgende: de pols was voller, ſterker en harder, dan gewoonlijk bij zenuwkoortſen plaats heeft, en, het geen ik als een hoofdteeken beſchouw, dezelve liet zich niet gemakkelijk zamendrukken, en deze eigenſchappen had hij niet ſlechts voor eenige uren, maar aanhoudend; de pols ſtond verder met de hitte, met de ademhaling en met de toevallen van het hoofd regtſtreeks in verband, dat is, hoe meer de ſterkte en de levendigheid van den pols toenamen, des te meer namen de hitte, de kortademigheid en de toevallen van het hoofd, de ijlhoofdigheid en dergelijke toe, daar wij, in tegendeel, bij de zuivere zenuwkoortſen, het tegenovergeſtelde waarnemen, dat, namelijk, met de vermeerderde ſterkte en levendigheid van den pols, de hitte, de moeijelijke ademhaling en de ijlhoofdigheid afnemen, terwijl, daarentegen, deze toevallen vermeerderen, naar mate de pols kleiner en zwakker wordt. Inzonderheid ſchijnt mij de onevenredigheid, tuſſchen den pols en de ademhaling, van groot gewigt te zijn, dewijl ik altijd heb opgemerkt, dat, hoe meer eene koorts van ontſtekingachtigen aard is, ook altijd, naar die evenredigheid, de ſnelheid van den pols met eene ſnellere ademhaling gepaard gaat, maar

hoe meer de zenuwkoorts de overhand heeft, hoe minder dit onmiddelijk verband kan waargenomen worden; terwijl de ademhaling, bij een' zeer fnellen pols, dikwijls zeer weinig verhaast, ja dikwijls zeer langzaam en zuchtende bevonden wordt. De dorst was altijd fterker, dan bij gewone zenuwkoortfen. De prikkelende, ten minften de verhittende prikkelende, genees-middelen vermeerderden de toevallen, inzonderheid der borst en de ijlhoofdigheid. Hoofdzakelijk nogtans moest men, bij het onderkennen der ziekte, letten op de bovengemelde voorafgegane aanleidende oorzaken en op de natuurlijke geftaldheid van den lijder. Ook kon men, ter beproeving, indien alle de omftandigheden zulks toelieten, eene voorzigtige aderlating van ongeveer vier onceu in het werk ftellen, uit wier uitwerking het beste befluit kon worden opgemaakt. Volgde na dezelve beterfchap, en wierd de pols daar door niet aanmerkelijk kleiner, was het bloed dik, gebonden, ligt ftollende en vast, of met een ontftekings-vlies overdekt, zoo was er eene ontftekingachtige komplicatie aanwezig; verergerden de toevallen na de aderlating, zonk de pols, na een gering verlies van bloed, grootelijks weg, dan moest deze komplicatie flechts voor fchijnbaar gehouden worden. Ik moet hier bij even-

wel

wel nogmaals aanmerken, dat, van wegen de groote veranderlijkheid der toevallen, welke bij de zenuwkoortſen plaats vindt, en waar in voornamelijk derzelver eigenaardig onderſcheid gelegen is, men zeer op zijne hoede moet zijn, om niet, bij het eerſte bezoek des lijders, terſtond een beſlisſend oordeel optemaken, vermits men ſomwijlen den pols, welke kort te voren ſterk was en voor ontſtekingachtig kon worden gehouden, na twee uren, klein en zwak vinden zal. Heeft er wezenlijk eene ontſtekingachtige geſteldheid plaats, zoo wordt daar toe volſtrekt vereischt, dat deze eerſte geſteldheid van den pols gelijkvormig blijft aanhouden, en de geneesheer kan dezelve daarom niet, dan na een herhaald onderzoek van den lijder, met zekerheid bepalen.

De genees-wijze beſtond daar in, om, door geſchikte ontſteking werende middelen, de ontſtekingachtige geſteldheid der vaten te verminderen en tevens, door verſterkende en zacht prikkelende middelen, het zenuw-geſtel te hulp te komen. Eene aderlating was hier ſomwijlen volſtrekt aangewezen, maar dezelve moest met de grootſte omzigtigheid, en niet tot eene groote hoeveelheid, in het werk worden geſteld. De ontlasting van bloed, door plaatſelijke aderlatingen, was altijd veiliger, of, om

bepaalder te ſpreken, eene ontlasting uit de kleinere bloedvaatjes, door koppen, of bloedzuigers, inzonderheid door de eerſten, waar door de krachten van het hart en van het zenuw-geſtel veel minder verzwakt worden, dan door de zoogenaamde algemeene aderlatingen, dat is, zulken, die uit de grooter aderen geſchieden. Wanneer zoodanige bloeds-ontlastingen, welke te voren hadden plaats gehad, verſtopt waren, zoo deed men het best, om de bloedzuigers aan het deel aan te leggen, waar uit te voren het bloed gevloeid had. Tevens bevond ik de ontſteking werende zouten, zuren en kleine giften braak-wijnſteen, of ſpiesglas-wijn, zeer heilzaam, indien dezelve met zoodanige zenuw-verſterkende middelen vereenigd wierden, welke niet verhitten, bijv. een afrekſel der *Valeriana*, de *Flores Zinci*, *Viscus Quercin*, *Rad. Senegae*, *Spir. Mindereri*, voetbaden met mosterd en mosterdpappen. De wijn en alle zenuw-verſterkende middelen, welke verhitten, waren nadeelig. Naar mate evenwel de ontſtekingachtige geſteldheid verdween, kon men, in die evenredigheid, meer tot de verſterkende middelen overgaan. Het was nogtans altijd beter, de *toniſche* verſterkende middelen, kina en dergelijken, boven de vlugtige en verhittende prikkelende middelen te verkiezen, welke laat-

ſten

ſten bij deze komplicatie, ook zelfs na dat de ontſteking geweken was, altijd gevaarlijk waren, één geval alleen uitgezonderd, wanneer, door te dikwijls herhaalde aderlatingen en andere verzwakkende middelen, de krachten te veel waren uitgeput. Nogmaals evenwel herhaal ik de waarſchouwing aan mijne jonge ambtgenooten, om zich, met opzigt tot het aderlaten, in acht te nemen en zich niet, door den ſchijn eener ontſtekingachtige geſteldheid, te laten misleiden; — om niet te vergeten, dat het grond-karakter der ziekte zenuw-zwakheid is en, om in twijfelachtige gevallen, overtuigd te zijn, dat het minder gevaarlijk is, eene aderlating na te laten, dan dezelve in het werk te ſtellen, alwaar het niet noodzakelijk is.

Ik ga nu over tot de beſchouwing van de komplicatie der zenuwkoorts met plaatſelijke ontſtekingen, welke veel algemeener was dan de eerſte.

Hier is het altijd de voorname hoofdzaak, vooraf wel te onderzoeken, of de ontſtekingachtig ſchijnende plaatſelijke toevallen, ware (*active*) ontſteking, dan of dezelve ſlechts eene krampachtige aandoening, of eene lijdende (*paſſive*) ontſteking zijn, dewijl hier van alleen het verſchil der behandeling afhangt. Ik weet wel, dat men op nieuw heeft willen ſtellen, dat de

ontſtekingen, welke met eene zenuwkoorts vergezeld gaan, ook altijd van lijdenden (*paſſiven*) aard zijn, en daarom, even gelijk de zenuwkoorts, door dezelfde prikkelende middelen moeten worden weggenomen. Dan ik houde deze ſtelling voor even zoo ongegrond als gevaarlijk. Het onderwerp is, inzonderheid voor onze tijden, van te veel aanbelang, dan dat ik hetzelve niet uitvoerig zoude behandelen, en om zulks te doen, ben ik genoodzaakt, om tot de grond-denkbeelden, welke wij van onſteking hebben, terug te gaan en het zelve daar uit te verklaren.

Wij noemen een deel ontſtoken, wanneer het rood, heet, pijnlijk en gezwollen is. Dit alles nu kan aan uitwendige deelen zeer gemakkelijk waargenomen worden, en er kan, bij de aanwezigheid dezer toevallen, omtrent het beſtaan eener ontſteking niet getwijfeld worden. Met de inwendige deelen is het, ten dezen opzigte, anders gelegen. Hier ontbreekt ons het teeken der roodheid en der gezwollenheid, uit genomen in die gevallen, alwaar het ontſtoken deel zeer na aan de oppervlakte des ligchaams, en alleen door de zachte bekleedſelen bedekt is. Ook de hitte van een inwendig deel kunnen wij, of geheel niet, of ſlechts van verre beoordeelen, bijv. bij ontſtekingen der longen, uit de hit-

hitte des adems. De pijn is, bij de bekende foorrelijke gevoeligheid der inwendige deelen, een zeer onzeker toeval, het welk zomwijlen geheel en al ontbreken kan: het is bekend, hoe dikwijls de longen, de herſenen en de buiks ingewanden, zonder eenige voorafgaande pijn, zeer ſterk ontſtoken zijn bevonden; of dit toeval kan aanwezig zijn, en uit geheel andere oorzaken, dan uit ontſteking, ontſtaan. Men heeft daarom de bijzondere beleediging en verſtoring der verrigtingen van ieder deel, welke uit eene ontſtekingachtige geſteldheid van het zelve ontſtaan, als kenteekenen van derzelver ontſteking aangenomen, en hier uit zijn gevolgelijk de verſchillende bepalingen, in het onderkennen van inwendige ontſtekingen, geboren geworden, welke ieder deel voor zich zelve bezit. Maar ook deze verſtoring kan door krampen en andere niet ontſtekingachtige oorzaken ontſtaan, en van hier, dat ook in dit opzigt verſchillende misleidingen, dat is, ſchijnbare ontſtekingen, plaats kunnen hebben.

Beſchouwen wij nu de verſchillende oorzaken en het wezenlijk onderſcheid der ontſtekingen, het welk van deze oorzaken alleen afhangt, zoo zien wij, dat die plaatſelijke aandoeningen, welke wij ontſteking noemen, en waaar van wij zoo even eene, uit de ondervin-

ding opgemaakte (*empirische*) bepaling voorgedragen hebben, het allernaast, door twee, volsterkt tegen elkander overstaande, oorzaken teweeg gebragt kunnen worden: of door eene buitengewone verhooging van het levens-beginsel der vaten, of door gebrek aan hetzelve. Beide deze gesteldheden veroorzaken eene vermeerderde ophooping van bloed in het deel, waar in de eigenlijke oorzaak der roodheid, der pijn, der hitte en der gezwollenheid, met één woord, der toevallen, welke ons het regt geven, om een deel ontstoken te noemen, gelegen is. Indien wij deze verschijnselen met ons verstand konden waarnemen, zoo zouden wij voorzeker terstond inzien, dat beide zeer verschillende, ja regelregt tegen elkander overstaande, gesteldheden zijn; maar aangezien wij de dingen alleen waarnemen, in zoo verre zij voorwerpen der zinnen zijn, en beide gesteldheden zich door de zelfde verschijnselen aan ons voordoen, zoo noemen wij dezelve beide ontsteking, en zoeken eerst vervolgens, door naspeuring en vergelijking der oorzaken met de plaats hebbende omstandigheden, te ontdekken, van welken aard dezelve zijn. Wij noemen de eerste, dadelijke (*active*), de tweede, lijdende (*passive*) ontsteking. De aanleidende oorzaken der plaatselijke *active* ontsteking zijn: of eene al-

ge-

gemeene ontſtegingachtige geſteldheid, of eene plaatſelijke prikkeling, waar bij, evenwel, dit gewigtig onderſcheid niet over het hoofd moet worden gezien, dat de oorzaak dezer prikkeling of in het ontſtoken deel zelf, of in een ander gelegen zijn kan, en alleen door medegevoel de ontſteking kan veroorzaken; van hier de verdeeling der ontſteking in eigenlijdige (*idiopatiſche*) en medegevoelige (*conſenſuele*). Er kan dus, zonder eene algemeene ontſtekingachtige geſteldheid, alleen door eene voldoende ſterke plaatſelijke prikkeling, eene plaatſelijke ontſteking veroorzaakt worden, ja er kan zelfs, bij eene algemeene zwakheid van het zenuw-geſtel en derhalve ook bij de zenuwkoorts, eene *active* plaatſelijke ontſteking ontſtaan, aangezien de levens-kracht en prikkelbaarheid —— zoo als ik in mijn Journal, (B. IV. St. I.) getoond heb — ongelijk verdeeld kunnen zijn, en ook de plaatſelijke in- en uitwendige prikkels, bijzonder op één deel, hevig werken en hetzelve, onafhankelijk van het overige ligchaam, ontſteken kunnen (*). De *paſſive* ontſte-

(*) Die zich hier van *à priori* nog niet mogt kunnen overtuigen, die overwege ſlechts, het geen plaats heeft bij eene uitwendige ontſteking, veroor-

ſteking is, of oorſpronkelijk, of gevolgelijk (*secundair*). In het eerſte geval is zij, of het gevolg van eene algemeene koortsachtige zwakheid, waar van daan zij zoo ligt bij zenuwen rotkoorſen ontſtaat, of zij ontſtaat uit eene groote plaatſelijke zwakheid, bijv. door zware kneuzing, ſchudding en dergelijken. In het tweede geval is dezelve dikwijls het gevolg eener *active* ontſteking, wanneer, namelijk, de levens-kracht van het ontſtoken deel, door de ontſteking zelve, zoodanig is uitgeput, dat daar door eene volmaakt tegenoverſtaande geſteldheid voortgebragt wordt. Dit kan geſchieden, bijaldien de prikkeling zeer hevig is en aan zich zelve wordt overgelaten, of wanneer men eene al te verzwakkende genees-wijze heeft aangewend, of eindelijk, wanneer er geene groote voorraad van levens-kracht aanwezig is, en de-

---

oorzaakt door eene wonde, mosterdpap, of iets dergelijks, welke bij eene zenuwkoorts aanwezig is. Somwijlen neemt dezelve, wel is waar, terſtond het karakter eener *paſsive* ontſteking aan, en moet met opwekkende omſlagen van kina, wijn enz. behandeld worden. Somwijlen, nogtans, blijft zij *actief* en verergert door prikkelende middelen, terwijl zij alleen door verkoelende middelen, als lood-middelen, genezen wordt.

dezelve derhalve ſchielijk uitgeput wordt. Dit laatſte nu heeft bij de zenuwkoortſen plaats. De *active* plaatſelijke ontſteking nam reeds ſomwijlen, voor dat dezelve nog tot eenen hoogen trap geſtegen was en terwijl zij nog maar kort geduurd had, eene *paſſive* geſteldheid aan, en het komt mij zeer waarſchijnlijk voor, dat de meeste plaats hebbende *paſſive* ontſtekingen, eerst door eene *active* prikkeling, die dikwijls al zeer kort en onmerkbaar zijn kon, tot de *paſſive* geſteldheid waren overgaan.

Bij de behandeling nu kwam alles daar op aan, om de verſchillende gevallen wel te beoordeelen, dewijl de kennis daar van alleen de regte genees-wijze kon bepalen; en deze gevallen waren drie, in alle welke de verſchijnſelen eener inwendige ontſteking plaats konden hebben. De enkel krampachtige, of ſchijnbare ontſteking, alwaar de enkele zenuw-prikkeling van eenig deel plaatſelijke toevallen veroorzaakte, welke naar ontſteking geleken, zonder dat nogtans in de vaten van het zelve eene ontſtekingachtige geſteldheid plaats had, of daar bij die trap van ophooping en toevloeijing van bloed aanwezig was, welke wij als eene wezenlijke voorwaarde der ontſteking beſchouwen moeten, welke voorzeker alleen in inwendige deelen plaats kan hebben, dewijl bij een uitwendig

deel,

deel, de afwezigheid der roodheid, hitte en gezwollenheid, ons zeer ſpoedig zoude overtuigen, dat hier geene ontſteking, maar ſlechts eene krampachtige geſteldheid aanwezig was: —— de tweede, of ware *active* en de derde, of ware *pasſive* plaatſelijke ontſteking. In beide had eene plaatſelijke ophooping van bloed met derzelver gevolgen, als vermeerderde hitte, roodheid, gezwollenheid enz., plaats, waar bij, in het eerſte geval, de kracht en de werkzaamheid van het deel vermeerderd, maar in het laatſte, verminderd waren.

Wij zullen eerst handelen over de enkel ſchijnbare ontſteking, of de krampachtige aandoening der inwendige deelen (*).

De-

(*) Men zal mij misſchien berispen, dat ik zelfs eene niet ontſtekingachtige geſteldheid, onder de afdeeling der ontſteking voordrage. Schreef ik eene theorie der ziekte, dan zou ik allezins te beſchuldigen zijn. Dan ik ſchrijf eene praktiſche voordragt, en in dit geval is de zaak juist omgekeerd. Hier moet men van de verſchijnſelen beginnen en tot de oorzaken teruggaan. In het zelfde ſtandpunt, van waar zich de natuur aan ons voordoet, moet zich ook derzelver uitlegger plaatſen; en dan mag men het zich tot pligt en verdienſte rekenen, de verſchijnſelen, wel-

Dezelve kon in alle inwendige deelen plaats hebben. Ontstond dezelve in de borst, zoo veroorzaakte zij aldaar de hevigste pleuritische pijn en beklemde ademhaling, drooge, krampachtige hoest, hevige benaauwdheid tot verstikking toe. In den buik plaats hebbende, bragt zij plaatselijke, aanhoudende, dikwijls zeer hevige, pijnen teweeg, waar mede somtijds braking, of ook wel verstopping der ingewanden, vergezeld ging. Deze pijnen konden zoo hevig worden, dat men dezelve gemakkelijk voor eene ontsteking der lever, der darmen, der maag, of dergelijke, houden kon. Had zij plaats in het hoofd, zoo veroorzaakte zij de hevigste hoofdpijn, ijlhoofdigheid, razernij, welke naar ontsteking der hersenen (*phrenitis*) geleken. Deze plaatselijke toevallen nu, hadden uitwendig wezenlijk vele overeenkomst met ware plaatse-

---

welke uitwendig eenige overeenkomst hebben, (gesteld ook, dat zij, wat derzelver aard betreft, geheel verschillende zijn), naast elkander te stellen, en vervolgens derzelver onderscheidings teekenen en eindelijk derzelver verschillende oorzaken voortedragen. Het schijnt mij toe, dat dit de eenige weg is, langs welke de ongeoefende geneesheer voor dwalingen bewaard kan blijven, en dat hier in het uitstekende voordeel eener praktische voordragt gelegen is.

ſelijke ontſtekingen, maar wee den geneesheer! welke zich door dezen uitwendigen ſchijn laat misleiden en tot de aderlating overhalen. De toevallen nemen verſchrikkelijk toe, de kramp wordt doodelijk en hij brengt zijnen lijder om het leven.

Alles kwam hier op aan, om den krampachtigen aard wel te onderſcheiden, en de kenteekenen daarvan waren de volgende: de pols was klein, tevens zamengetrokken, ook ongeregeld; de ledematen waren niet verhit, maar koudachtig, ook wel met een koudachtig zweet bedekt; de huid was krampachtig geſloten; de pis was helder, waterig en wierd dikwijls met pijnlijken aandrang ontlast; daar bij was de lijder zelf kleinmoedig, angsvallig en bezorgd; ook gingen hier mede gewoonlijk andere krampachtige toevallen, bijv. hik, ſchreijen, zuchten, beven, peeshuppeling, toeſnoering der keel, gepaard, en het geen het voornaamſte was, in de ſchijnbaar ontſtokene delen was niet het minſte blijk eener plaatſelijke hitte, of ophooping van bloed aanwezig. Zoo, was bijv. bij de hevigſte beklemming en ſchijnbare ontſteking der borst, de adem koel en volkomen natuurlijk, (het welk alleen reeds voldoende was, om het niet beſtaan eener long-ontſteking te bewijzen), bij de hevigſte ijlhoofdigheid en razernij,

en

en eene ſchijnbare ontſteking der herſenen, het gezigt niet rood, het voorhoofd koel en de oogen niet verhit. Waren alle deze teekenen nog niet voldoende ter onderſcheiding, zoo kon eene voorzigtige aanwending van proef-middelen (*reagentia*) ons zeker uit de twijfeling verlossen. Men beproefde eenige verhittende prikkelende middelen, en waren de gemelde toevallen enkel de uitwerking van kramp, zoo kon men verzeekerd zijn, dat dezelve terſtond beterſchap teweeg bragten.

De geheele genees-wijze van dit geval beſtond in de aanwending van krampſtillende middelen, *Opium*, *Valeriana*, *Hyosciamus*, *Moschus* en dergelijken, met welke men tevens, in geval van groote zwakheid, de ſterkſte opwekkende middelen, wijn, *naphta* en dergelijken verbinden, als mede krampſtillende zalven en omſlagen op het aangedane deel, krampſtillende kliſteren, laauwe baden en voornamelijk eene blaartrekkende pleiſter op de lijdende plaats, aanwenden moest; bijv: bij plaarſelijke pijnen der borst en des onderbuiks, op de plaats zelve, bij hevige ijlhoofdigheid, in den nek aangelegd. Tevens, evenwel, moest men onderzoeken, of niet eene prikkelende ziekte-ſtof aanwezig was, welke, of onmiddelijk, of door medegevoel, deze krampachtige prikkeling veroorzaakte, en had

had dit plaats, zoo moesten nog daarenboven zulke middelen aangewend worden, welke deze ſtof ontlasten konden. Somwijlen ontſtond deze prikkeling uit eene gastriſche ſtof, en in dit geval kon een braak-middel dikwijls ongeloofelijk ſchielijk de plaatſelijke prikkeling, inzonderheid indien deze de borst en de hart-kolk innam, verwijderen, terwijl klisteren daar toe vooral nuttig waren, indien de prikkeling in de darmbuis huisvestte; dikwijls was de prikkeling van rheumatiſchen aard, en als dan moest men aanhoudende zweetdrijvende en andere ſoortelijke middelen, welke tegen ziekten van zinkingachtigen aard zijn aangewezen, met de bovengemelde krampſtillende middelen vereenigen.

Het tweede geval was, wanneer met de zenuwkoorts eene ware *active* ontſteking vergezeld ging. De kenteekenen hier van waren, behalve de bekende teekenen eener inwendige ontſteking, dat de pols eene zekere hardheid bezat, offchoon dezelve niet altijd vol was. De hitte was over het geheel vermeerderd, maar inzonderheid had er in het aangedane deel, ſterke hitte en ophooping van bloed plaats, en de prikkelende zenuw-verſterkende middelen, welke in het eerſte geval zoo ſpoedig beterſchap bewerkten, verergerden in het laatſte de toevallen. Ook was het ter onderkenning van

zeer

zeer veel gewigt, de bijzondere oorzaken en het geſtel van den lijder wel te onderzoeken. Had er bijv. een bovenmatig gebruik van wijn en verhittende dranken bij de zenuwkoorts plaats gehad, of was de oorzaak der ontſteking gelegen in eene ſchielijke verandering van het wêer, met ſtrenge koude en oosten of noordoosten wind, welke op de longen, ook zelfs binnenshuis, als eene plaatſelijke prikkel werkt, waar door in dezelve, zelfs bij eene zenuwkoorts, eene *active* ontſtekingachtige geſteldheid veroorzaakt kan worden; of in de onderdrukking eener gewone bloeds-ontlasting, als het verzuimen eener gewone aderlating; of indien men vernam, dat de lijder reeds meermalen aan dergelijke toevallen onderhevig was geweest, en altijd door eene aderlating genezen was, zoo kon men, met zekerheid, tot eene plaats hebbende *active* ontſteking beſluiten. Had dezelve in de longen plaats, zoo vorderde dezelve zoo veel te meer opmerkzaamheid, vooral, indien men aan dezen reeds te voren teekenen van eenig plaatſelijk gebrek, of voorgeſchiktheid tot de tering had waargenomen, dewijl als dan de ontſteking zeer ligt tot verettering en vervolgens tot long-tering overging. Het was altijd raadzaamst, zoodanige ontſtekingachtige toevallen der zenuwkoorts, in het

begin, voor *passief*, of zenuwachtig te houden en dezelve met prikkelende, of krampstillende middelen, (gelijk in het vorige geval), met één woord, als toevallen der zenuwkoorts te behandelen, en eerst dan, wanneer door deze behandeling de plaatselijke gesteldheid verergerde, tot het denkbeeld van *active* ontsteking over te gaan.

Bij de behandeling moest men zich voornamelijk tot het volgende bepalen: om de plaatselijke gesteldheid ontsteking werend te behandelen, dat is, de plaatselijke ophooping van bloed en werkzaamheid der vaten te verminderen, maar tevens de krachten van het zenuw-gestel in het algemeen, door geschikte zenuw-versterkende middelen te ondersteunen, waar toe men nogtans zoodanige moest uitkiezen, welke niet te verhittende op den bloedsomloop werkten. Het eerste oogmerk wierd vervuld door plaatselijke aderlatingen, als bloedzuigers en koppen, welke de plaatselijke ophooping van bloed verminderden, zonder het geheele gestel te verzwakken, — door blaar-trekkende pleisters, afleidende en tegen prikkelede middelen, waar bij, ter vervulling der tweede aanwijzing, het gebruik der *Valeriana*, *Flor. Arnicae*, *Senegae*, met ammoniak-zout vereenigd, verbonden wierd.

De

De ontsteking had het menigvuldigst plaats in de borst en in het hoofd. In het eerste geval deden bloedzuigers, aan de borst gelegd, de voortreffelijkste uitwerking; evenwel wierd bij twee lijders eene aderlating op den arm noodzakelijk. (Zij waren reeds, door de ontstekingachtige gesteldheid der longen, aan den oever des doods gebragt, en bij den eenen had de geneesheer, die alleen aan het denkbeeld der zenuwkoorts gehecht was, de prikkelende middelen bij aanhoudendheid vermeerderd, niettegenstaande de ontstekingachtige gesteldheid der longen bestendig toenam. De pols was nog sterk en hard genoeg, om eene aderlating te kunnen verdragen. Het geschiedde en — oogenblikkelijk kreeg de lijder wederom vrijen adem, waar aan het hem reeds sedert acht dagen ontbroken had. Ik liet nu nog de *Senega* en *Valeriana* daar bij gebruiken, en de ziekte wierd gelukkig overwonnen). Na de aderlatingen, liet ik blaar-trekkende pleisters op de borst leggen, op de plaats, alwaar de lijder het meeste ongemak gevoelde, liet de borst met een sterk *Linimentum Volatile Camphoratum* en *Tinctura Thebaica* inwrijven, en ook, in geval van aanhoudende krampachtige aamborstigheid, week makende stoviagen van melk met *Flores Samb.*, *Hyosciamus*, *Cicuta*, enz.

over de borst leggen, liet een aftrekſel van vlierbloemen met water en een weinig wijn-azijn inademen, en tevens de *Senega Valeriana*, *Arnica*, *Sulph. Aurat. Antim.*, *Spir. Mindereri* enz. inwendig gebruiken.

In het hoofd had niet zoo dikwijls eene *active* ontſtekingachtige geſteldheid plaats, als in de borst. De hevigſte ijlhoofdigheid en razernij, de zoogenaamde *phrenitis*, waren gewoonlijk ſlechts krampachtige prikkelingen der herſenen van de eerſte ſoort, geene ontſteking, welke de te voren opgenoemde genees-middelen vorderden. In ſommige gevallen, evenwel, had ook hier eene ware *active* ontſtekingachtige geſteldheid plaats, en men kon dezelve aan de volgende gewigtige teekenen onderkennen: De ijlhoofdigheid was hevig, ſomwijlen razend, de lijder was bij tusſchenpoozen ſlaapzuchtig, het voorhoofd was heet, het gezigt rood, ſomwijlen opgezet, de bloedvaten der oogen waren rooder en meer zigtbaar, de opſlag van het oog was vurig, de hals en ſlag-aderen klopten geweldig en waren opgezet. De verhittende opwekkende middelen, bijv. wijn, kamfer, *opium*, vermeerderden de ijlhoofdigheid. Hier was niets zoo noodzakelijk, dan aan den ſlaap van het hoofd, achter de ooren, of in den nek, acht of tien bloedzuigers, of even zoo vele

kop-

koppen te plaatſen, vervolgens de haren van het hoofd te ſcheren en over hetzelve ijskoude omſlagen, als mede, in den nek eene groote blaar-trekkende pleister en aan de kuiten mosterd-pappen te leggen, prikkelende klisteren aantewenden en voor het overige, inwendig zulke krampſtillende en zenuw-verſterkende middelen toe te dienen, welke niet te veel verhitteden. Was dit alles nog niet voldoende, zoo wierd over het kaal geſchoren hoofd eene blaar-trekkende pleiſter gelegd en de ettering onderhouden.

Bij deze *active* ontſtekingen moet ik evenwel nog twee gewigtige aanmerkingen voegen.

Voor eerst: Het kon gebeuren, dat deze *active* plaatſelijke ontſteking, op de aanwending der plaatſelijke ontſteking werende middelen, wel in het eerst verminderde, maar vervolgens wederom toenam en hardnekkig wierd. Dit was een teeken, dat dezelve tot *pasſive* ontſteking was overgegaan, en dan moest men dezelve terſtond met de ſterkſte prikkelende en verſterkende middelen behandelen, zoo als ik terſtond zal aantoonen. Inzonderheid verdiende als dan de kamfer grooten lof, welke voorzeker, wanneer zij als een vermogend ontſteking werend middel is beroemd geworden, alleen zulke ontſtekingen genezen heeft, welke, of ter-

ſtond *paſſief* waren, of door voorafgegane ruime aderlatingen tot die geſteldheid gebragt waren. Zoo kon men dan ook, met groot voordeel, *Opium*, *Moschus* en dergelijken aanwenden bij eene *Phrenitis* en *Peripneumonie*, welke in het begin ontſtekingachtig waren, wanneer men vooraf plaatſelijke aderlatingen in het werk had geſteld. Het zoude even zoo nadeelig geweest zijn, deze middelen vóór de aderlating aantewenden, als dezelven na de aderlating te verzuimen, en zij waren onontbeerlijk, om de overblijfſelen der ontſtekingachtige verſtopping, welke nu alleen door zwakheid (*atonie*) onderhouden wierd, te verdeelen.

Ten tweeden: Ook moest men hier zorgvuldig letten, op het ontſtaan der plaatſelijke ontſtekingen uit eene *conſenſuele* gastriſche oorzaak, en op de ontlasting der prikkelende ziekteſtof, en hier waren dikwijls een braak-middel, purgatien, of klisteren, de beste middelen tot derzelver ontlasting. (Zie de gaſtriſche komplicatie.)

Het derde geval: de *paſſive* ontſteking.

Zij kon de zelfde plaatſelijke toevallen veroorzaken, welke de *active* ontſteking teweeg bragt, zelfs de plaatſelijke hitte en roodheid niet uitgezonderd, dewijl ook hier eene plaatſelijke ophooping van bloed aanwezig was. Nogtans kon men dezelve aan de volgende teekenen onder-

derkennen: De pols was klein en week en liet zich gemakkelijk zamendrukken, de afgematheid was zeer groot, en de pols en de ademhaling ſtonden niet in verband, zoo dat de ademhaling zeer weinig verhaast kon zijn, terwijl de pols zeer ſnel was, (het welk in het algemeen een der zekerſte bewijzen is, dat geenszins eene vermeerderde *active* werking van het vaatgeſtel, maar, in tegendeel, eene door zwakheid verminderde werking van hetzelve, de oorzaak der ſchielijke pols is). (*) Ook had er eene onevenredigheid plaats tuſſchen den pols en de toevallen der ont-

(*) Het is bekend, dat de buitengewone ſnelheid en ſchielijkheid van den pols, een toeval der rotkoorts, ja zelfs van het ſterven, bijgevolg der uiterſte zwakheid is. De reden daar van is alleen hier in gelegen, dat, dewijl het hart reeds zoo zwak is, dat hetzelve zich niet volkomen zamentrekken en van bloed ontledigen kan, er bij iedere zamentrekking (*Syſtole*), een gedeelte bloed in hetzelve terug blijft, waar door het op nieuw tot zamentrekking wordt aangezet. Het hart poogt zelfs, door de dikwijls herhaalde zamentrekkingen, dat geen te vergoeden, het welk het zelve door de *intenſive* kracht van één zamentrekking niet volbrengen kan, en de omloop van het bloed is hier, niet tegenſtaande den ſnellen pols, niet vermeerderd, maar verminderd.

ſteking, zoo dat de toevallen der ontſteking des te hooger ſtegen, naar mate de pols kleiner en zwakker wierd. Hoofdzakelijk nogtans onderkende men dezelve aan de werking der geneesmiddelen, dewijl, namelijk, de verhittende en verſterkende middelen geenszins de ontſteking vermeerderden, maar veel meer verminderden, terwijl in tegendeel alles, het welk verzwakkend werkte, dezelve vermeerderde.

De *paſſive* ontſteking kon in alle deelen van het ligchaam voorkomen. Dezelve kon dus somwijlen onder der gedaante van *Phrenitis*, dan onder de gedaante van long-ontſteking, en op een' anderen tijd, onder de gedaante eener lever-darm- of maag-ontſteking zich vertoonen.

Derzelver genees-wijze was daar in gelegen, dat men het geheele denkbeeld van ontſteking liet varen, en dezelve ſlechts als het ſterkſte toeval der zenuwkoorts, als den hoogſten trap van plaatſelijke zwakheid beſchouwde, welke reeds zeer na aan volkomene verſterving, dat is, aan het vuur grensde. Men moest derhalve de krachtigſte prikkelende en verſterkende geneesmiddelen, met verdubbeling der giften, aanwenden, ten einde, indien zulks mogelijk was, nog dien trap van wederwerking van het levens-beginſel in het ontſtoken deel optewekken, welke, ter verhoeding der verſterving en

ter

ter verdeeling der ontſtekingachtige verſtoppingen, gevorderd wierd. De ſterſte giften van wijn, kamfer, *Moſchus*, *Opium*, *Serpentaria*, *Arnica*, in verbinding met de kina, vervulden deze aanwijzing; tevens, evenwel, moest daar mede eene gelijk-ſoortige plaatſelijke behandeling gepaard gaan, waar toe, bij inwendige ontſtekingen, de aanwending van mosterd-pappen en ſpaanſche vliegen behoorde, als mede, indien de ontſteking in den onderbuik plaats vond, ſterk prikkelende zalven en omſlagen, koude omſlagen en opwekkende klifteren; — ook waren *aromatiſche* en verſterkende baden van groote nuttigheid. Zoo dra, evenwel, als, door de aanwending der ſterke prikkelende middelen, de levenskracht in het *paſſief* ontſtoken deel weder verſterkt was, of, het welk het zelfde is, zoo dra de ontſtekingachtige toevallen begonnen afteneemen, moest men ook het gebruik der prikkelende middelen verminderen, aangezien de trap van prikkeling, welke in het begin noodzakelijk was, bij de toenemende kracht van het werktuig, nadeelig worden kon.

De Rotachtige Komplicatie.

Ik onderſcheide de rotachtige, van de enkel zenuwachtige geſteldheid, daar door, dat bij de laatſte, alleen zwakheid en aandoening der

zenuwen plaats heeft, terwijl bij de eerſte, tevens eene beginnende ontbinding en oplosſing der bewerktuigde ſtof, met één woord, eene aannadering van dezelve tot ſcheikundige rotting, in zoo verre als deze in het leven mogelijk is, aanwezig is. Niettegenſtaande bij deze, even zoo wel als bij de zenuwachtige, geſteldheid, zwakheid de naaste oorzaak uitmaakt, zoo moeten dezelve nogtans niet voor eene en dezelfde gehouden worden: want men kan maanden lang aan de hevigſte zenuwkoorts ziek zijn, men kan daar aan ſterven, zonder eene rotkoorts gehad te hebben; ook bij ons, alwaar de zenuwkoortſen zeer menigvuldig waren, kwamen de ware rotkoortſen vrij zelden voor.

Men kon derhalve de zenuwkoorts eerst dan rotkoorts noemen, wanneer er zich duidelijke teekenen van bederf en oplosſing der ſtof vertoonden, en deze waren de volgende: de pols was bovenmaten klein en veel ſneller, dan hij bij eenvoudige zenuwkoortſen pleegt te zijn, en de oneevenredigheid tusſchen de hitte, de overige toevallen der ziekte en den pols, was altijd duidelijker merkbaar; de hitte was brandende en bijtende, zoo dat dezelve een zeer onaangenaam gevoel in de vingeren van den genen, welke den lijder aanvoelde,

te-

terug liet; de huid was met een kleverig en ſtinkend zweet bedekt, de afgang was waterig en menigvuldig, de pis troebel en verzadigd, en alle deze ontlastingen, als ook de adem des lijders, hadden een' ſtinkenden, rotachtigen reuk; de tong was bruin, of zwart en geborſten; er hadden bloedſtortingen plaats uit den neus, de darmen, nieren enz., en het ontlaste bloed was zeer donker en niet ſtollende; ook kwamen er petechien, als gevolgen eener dergelijke uitſtorting van bloed, uit de vaten onder de opperhuid ten voorſchijn. Zeer ligt ontſtond er aan ſommige deelen plaatſelijk vuur, het welk alleen door de ontſteking eener blaartrekkende pleister, of door de drukking van het ligchaam op de plaatſen, waar op hetzelve rustte, kon veroorzaakt worden.

Deze geſteldheid der bewerktuigde ſtof kon, wel is waar, reeds door den hoogſten trap van verzwakking des levens-beginſels, bij gevolg door dien, welke bij de zenuwkoorts plaats heeft, veroorzaakt worden; dan nog meer geſchiedde dit, indien er oorzaken op het ligchaam werkten, welke onmiddelijk en ſcheikundig de neiging der ſtof tot rotting vermeerderden; daar toe behoorden: eene reeds plaats hebbende voorgeſchiktheid der ſtof tot rotting, de zoogenaamde ſcorbutiſche geſteldheid; of wanneer

neer er, gedurende de koorts, zulke zelfſtandigheden gebruikt waren, of op het ligchaam gewerkt hadden, welke ligt tot rotting overgaan, of dezelve konden bevorderen, waar toe ik brenge: het gebruik van vleesch-ſpijzen, welke niet verteerbaar waren; de inademing van zoodanige lucht, welke reeds door de ademhaling bedorven (*geanimaliſeerd*) was, als mede alle ſoort van morſigheid en onzuiverheid; of wanneer zulke ſtoffen, welke tot rotting neigen, in het ligchaam wierden terug gehouden, waar toe de ophooping van gal en andere gastriſche ſtoffen moet worden gebragt; indien de noodige ontlastende middelen wierden verzuimd; of wanneer, door te ſterke uit-en inwendige verhitting, een' te hoogen trap van warmte onderhouden wierd, welke het ligchaam niet alleen verzwakte, maar ook tevens, ſcheikundig, de ontbinding en oplosſing der bewerktuigde ſtof bevorderde.

De genees-wijze beſtond daar in, dat men de krachten op alle mogelijke wijzen zocht optewekken en te verſterken, en ook tevens zulke middelen aanwendde, welke de verbinding en den zamenhang der ſtof vermeerderden, als ook derzelver rotachtige geſteldheid verbeteren konden; welke middelen deels algemeen, deels en voornamelijk op die deelen moesten worden aan-

aangewend, alwaar eene plaatselijke rotting aanwezig was. De zelfde opwekkende en versterkende genees-middelen derhalve, welke bij de zenuwkoorts vereischt wierden, en de zelfde regelen van aanwending, kwamen ook hier te stade; daarenboven evenwel, nog eenige andere middelen, welke de zenuwkoorts op zich zelve niet vorderde, ja zelfs dikwijls niet verdroeg, namelijk: de aanwending der koude, der sterkste minerale zuren en der zamentrekkende zelfstandigheden, als het zwavel zuur, de Aluin, het IJzer-vitriool, de *Terra Iaponica*, *Cort. Quercin.*, *Rad. Tormentillae*, *Bistortae*. Waren er duidelijke teekenen van rotting in de darmbuis aanwezig, zoo deden, behalve het inwendig gebruik, klisteren van gemelde middelen, de beste uitwerking. Vertoonde de rotting zich meer uitwendig als vuur, zoo moesten uitwendig omslagen van de zelfde middelen aangewend worden.

Ziekte-gevallen.

Ik voeg hier nog twee ziekte-gevallen bij, waar van het eerste zich door deszelfs veranderlijken vorm (*metaschematismus*) en het andere door deszelfs hardnekkigheid onderscheidde.

De mededeeling van het eerste geval heb ik te danken aan den Heer SUCCOW, adsisterend ge-

geneesheer in ons Clinisch Instituut. De tweede ziekte wierd, in het Clinisch Instituut zelf, van den Heer KRAFT, thans geneesheer te *Runkel*, behandeld en beschreven, welke ook bij deze gelegendheid bewijzen zijner geschiktheid, opmerkzaamheid en zorgvuldigheid aan den dag legde.

II. Zijnde 20 jaren oud, van eene vooze ligchaamsgesteldheid, wierd, in het begin van de maand October 1798, door eene koorts aangetast, waar mede moeijelijke doorslikking en gebrek aan eetlust vergezeld gingen. Hij was reeds meermalen aan dit ongemak onderhevig geweest, en had zich herzelve thans, door een onmatig gebruik van verhittende dranken, waar op hij koude gevat had, op den hals gehaald. Een braak-middel, het welk hij, nog voor dat hij zich aan mijne behandeling overgaf, innam, had wel behoorlijk gewerkt, waar door eene groote hoeveelheid taaije slijm en gal ontlast wierd, maar des niettegenstaande verergerden daar op de toevallen aanmerkelijk, en de afgematheid, welke in het begin niet sterk was, nam zeer de overhand.

Ik zag hem voor het eerst, eenige dagen na dat hij het braak-middel had ingenomen. Hij klaagde over bestendig toenemende verzwakking en ongemak in de keel, en over aanhoudende stom-

ſtompe pijn in het hoofd. De amandelen waren opgezet, en de geheele inwendige oppervlakte van den mond, als ook de tong, met een ſlijmig beſlag overdekt. De oogen ſtonden flaauw en zwommen in tranen. De eetlust ontbrak niet geheel, ook had hij nu en dan ſtoelgang, en de onderbuik, als ook de hart-kolk, waren niet opgezet. De pis was bleek en zonder zetſel; de uitwaſeming der huid was niet algemeen. De pols was zeer veranderlijk, nu week, dan hard, nu klein, dan grooter en voller, doch altijd ſchielijk, zoo dat hij 90 tot 95 ſlagen in eene minuut had. 's Nachts was de lijder zeer onrustig en ijlde onophoudelijk, het welk nu zacht, dan ſterker was, en ook des daags niet geheel ophield.

Ik vond geene genoegzame reden, om in deze omſtandigheden een braak-middel te herhalen. Ook wierd ik hier van weêrhouden, door het ſlechte gevolg van het in 't begin der ziekte aangewende braak-middel, als ook door de ondervinding, dat, bij het thans heerſchend zenuwachtig karakter der ziekten, de braakmiddelen algemeen nadeelig waren, uitgezonderd in die gevallen, waar in dezelve volſtrekt waren aangewezen. Ik ſchreef dus een ſterk verzadigd aftrekſel voor van de *Valeriana*, met *Liq. Anod. M. H.* en amoniak-zout, eene

ſpaan-

ſpaanſche vlieg op den nek en een' gorgel. drank, waar van ammoniak-zout en honig-azijn de voornaamſte genees-middelen uitmaakten. Door deze behandeling hoopte ik, de zenuwachtige geſteldheid der ziekte ten onder te brengen, de voornaamſte toevallen te verminderen en de affcheiding der huid te bevorderen.

Op het gebruik dezer middelen wierd de pols geregelder, de uitwaſeming der huid begon behoorlijk werkzaam te worden en de ijlhooſdigheid verminderde. Maar de toevallen der keel namen beſtendig toe, zoo dat de lijder niet dan met groote moeite ſlikken en, niet zonder eene zigtbare kracht-inſpanning, ſpreken kon. Wanneer ik den mond van binnen onderzocht, was dezelve geheel met ſprouw bezet, welke, door derzelver prikkeling, eene gedurige ontlasting van ſpeekſel veroorzaakte. De etterin g der ſpaanſche vlieg wierd onderhouden en de lijder kreeg, behalve de vorige inwendige middelen, nog een aftrekſel der kina met *Spir. Mindereri* en een mengſel van *borax* met rozenhonig. Het ammoniak-zout wierd weggelaten.

Nadat met deze behandeling twee dagen was aangehouden, wierd de toeſtand van den lijder merkelijk beter, zoo dat ik met grond verwachten kon, hem binnen korten tijd te zullen herſtel-

ſtellen. Dan deze verwachting was van korten duur. Nog den zelfden avond klaagde hij over groote benaauwdheid en onrustigheid, over jeukte der huid en over eene brandende pijn in den balzak, welke hij reeds verſcheidene dagen te voren gevoeld, maar uit ſchaamte zoo lang verzwegen had, tot dat de toenemende hevigheid hem noodzaakte, om hulp te zoeken.

Deze pijn wierd veroorzaakt, door eene ontvelling en vurige puisten aan den balzak, welke, uit eene hem onbekende oorzaak, gedurende de ziekte waren ontſtaan. Wat de benaauwdheid en het jeuken der huid betrof, zoo konmen daar uit niet anders dan een' huid-uitſlag voorſpellen, welke den volgenden dag ook werkelijk ten voorſchijn kwam, terwijl zich, voornamelijk aan de borst en de ledematen, een witte, onregelmatig verdeelde, gierst uitſlag vertoonde. De lijder bevond zich daar door niets beter, uitgenomen, dat de benaauwdheid en de toevallen der keel eenigzins verminderden. Veel meer had er eene aanmerkelijke gevoelloosheid (*apathie*) bij hem plaats, en de pols was veel ſchielijker en harder, dan te voren. In dezen toeſtand, moest men bij de behandeling zorgvuldig letten op de krachten, op de geſteldheid der watervaten (*Systema Lymphaticum*) en der huid, en de lijder kreeg dus,

behalve de te voren genoemde inwendige genees-middelen in verdubbelde giften, nog de *Serpentaria*. Uitwendig wierd eene nieuwe ſpaanſche vlieg aangelegd, en tegen het ongemak aan den balzak wierd eene zalf van *Ung. altheæ* en *Extr. Hyoſc.* voorgeſchreven.

Den volgenden dag. De beterſchap was duidelijk merkbaar. De gierst-uitſlag ſtond hoog, en de huid in den omtrek was reeds aanmerkelijk rooder, dan den vorigen dag. Alleen de pols bleef nog klein, hard en ongeregeld; de ijlhoofdigheid nam niet af, en in de pis vertoonde zich eene drijvende wolk, welke na eenigen tijd verdween. Met het gebruik der vorige middelen wierd aangehouden, en na twee dagen was de gierst-uitſlag wederom verdwenen, zonder dat den lijder, of de omſtanders, de oorzaak daarvan bekend was. De lijder wierd op nieuw onrustig en wierp zich geduriig heen en wêer; in zijn oog was iets verwilderds. Tegen den avond begon hij ſterk te ijlen, en de pols wierd harder en ongeregelder. Ik liet hem terſtond mosterdpappen aan de kuiten leggen, dikwijls warmen drank en de vorige inwendige genees-middelen in verſterkte giften toedienen. Na vierentwintig uren, vertoonden er zich witte vlekken, van ongeveer twee tot drie duimen lang en een' halven tot

een'

een' geheelen duim breed, op de huid. Deze vlekken wierden van tijd tot tijd meer verheven en binnen korten tijd met een waterachtig vocht aangevuld, zoo dat men nu niet meer twijfelen kon, of er was eene *Febris Bullosa* aanwezig. De huid was intusschen koud en bleek, en het voorhoofd met een koud zweet bedekt. De pols was klein en schielijk, de ademhaling kort, en de lijder lag bestendig als bezeffeloos, zoo dat zijne gesteldheid de vermogendste hulp-middelen vorderde. Ik schreef hem derhalve voor: een zeer verzadigd afkooksel der Kina en een uittrekfel van de *Rad Serpentaria* met kamfer en *Spir. Mindereri*, als ook klisteren van de *Valeriana*. De verettering der spaansche vlieg en de mosterdpappen wierden onderhouden.

Deze nieuwe uitslag had naauwelijks twee dagen gestaan, wanneer dezelve, niettegenstaande het gebruik dezer middelen, in éénen nacht insgelijks verdween. Den volgenden morgen, na dat dit had plaats gehad, vond ik den lijder slapende; de ademhaling was diep en de pols golvende. Kort daarna ontstond er een tamelijk sterk zweet, en in de pis, welke dikwijls geloosd wierd, vertoonde zich eene wolk, welke na eenige uren op den bodem nederzonk. Bij het ontwaken scheen de lijder evenwel nog

beſtendig onrustig te zijn, maar tegen den avond wierd hij rustiger, en eerst tegen den middernacht zettede de ijlhoofdigheid wederom aan. Den volgenden dag was alles beter; de ademhaling was vrijer, de huid wasemde uit; de pols was geregelder en de geest meer opgeklaard. Maar nu kreeg hij eenen aanhoudenden hoest, welke vooral des nachts zeer lastig was. Hier bij volgde, zeldzaam en niet dan met groote moeite, eenige ontlasting uit de borst. Hij gevoelde in dezelve geene pijn, of ontſteking. Tevens bemerkte ik, dat hij zwaarhoorig geworden was. Hij kreeg wederom eene ſpaanſche vlieg op de borst, en inwendig, Kina, Saleb, *Sulph. Aur. Antim*, en *Spir. Mindereri.* Onder het gebruik dezer middelen beterde de lijder van tijd tot tijd, zoo dat hij, op het eind der Maand October, het bed verlaten kon. Alleen bleef hem de hoest nog eenige weken bij. Eindelijk week ook dit overblijffel der ziekte, welke zich aanhoudend onder zoo vele veranderlijke gedaanten vertoond had, voor het gebruik van het IJslandsch mos, van de *Polygala*, de *Dulcamara*, de zwavel, de melk en door het aanhoudend open houden der kunſtige zweren.

R. Eene vrouw van 34 jaren oud, van een bloedrijk galachtig (*Sanguineo-choleriſch*) tem-

pe-

perament, had den achtſten November, op den gewonen tijd, hare ſtonden, waar bij de bloedsontlasting vrij ſterk was. Na dat dezelve een' dag hadden gevloeid, vattede de lijderes koude en ergerde zich, met dat gevolg, dat de ſtonden van nu af aan ophielden te vloeijen, waar op zij zich te bed begaf. Zij klaagde, den tienden, over zwaarte door de leden, hoofdpijn, duizeligheid, gebrek aan eetlust en ſtoelgang; de pols was ongeregeld, eenigzins vol, de huid droog. Men ſchreef het volgende voor:

℞. *Crem. Tart.* ʒʃ.
Borac. Venet. ʒi.
Sulph. Aur. Ant. gr. vi.
Pulv. Rad. Liq. ʒiii.
M. F. Pulv.

S. Om de twee uren een thee-lepel vol te nemen, met thee van kamillen bloemen; en een laauw voetbad met zout.

Den volgenden dag begonnen de ſtonden wederom eenigzins te vloeijen. De pols was ſchielijk, ongeregeld, eenigzins vol, de huid droog. Zij bleef met het gebruik der vorige geneesmiddelen aanhouden.

Den dertienden November. De koorts ſchijnt meer zenuwachtig te worden; de pols is klein, krampachtig zamengetrokken, ongeregeld; de verzwakking neemt ſterk toe; de afgang is vloei-

baar, maar heeft niet dikwijls plaats; de tong is wit, de pis waterig; de stonden zijn opgehouden. Zij heeft dikwijls koortsachtige huivering. Ik schreef haar voor:

℞. *Pulv. Rad Valer.*	ʒiii.
Inf. aq. fervid. per dim. horæ.	℥vi.
Colat. adde Borac. Venet.	ʒi.
Tart. Emetic.	*gr.* i.
Tinct. Rhab.	
Syr. Commun.	āāʒß.
M. D.	

S. Om het uur een lepel vol.

Den veertienden Nov. De afgang is wederom geregeld, de pols niet meer zoo klein als gister; de zwakheid is nog groot; de lijderes heeft dorst en neiging tot braking. Zij kreeg den vijftienden het volgende:

℞. *Pulv. Rad. Ipec.*	*gr.* xv.
Tart. Emetic.	*gr.* ii.
Solve in aq. fontan. (*)	℥iii.
Oxym. Scillitic.	℥ß.
M. D.	

S. Alle kwartier uurs een lepel vol te nemen.

Dit

(*) Dewijl het gewoon water nimmer volkomen zuiver is, dient men den braak-wijnsteen, en in het algemeen, de metallieke midden-zouten en metaalkal-

Dit middel verwekte driemalen braking, waar door ſlijm en gal ontlast wierd. De pols is klein, ongeregeld, eenigzins ſnel; het hoofd is bezet; de oogen ſtaan betrokken vuil; de pis is waterig, de afgang dun. Men ſchreef het volgende voor:

---

kalken, altijd voor te ſchrijven, met overgehaald, of zuiver water. Immers bevat het gewoon, en inzonderheid het pompwater, vele zouten, waar van ſommige, als de koolſtofzure kalk en bitteraarde, het vermogen bezitten, om den braakwijnſteen en andere metallieke zouten, vooral ook de bijtende zeezoutzure kwik, te ontleden (*); terwijl, bovendien, verſchillende inmengſelen van extractive, of zamentrekkende deelen van gezwavelde waterſtof en andere vreemde zelſtandigheden, met ſommige van welke het gewoon water doorgaans verontreinigd is, als mede de dampkrings-lucht, welke daar in altijd huisvest, het zelve ter bereiding, inzonderheid van metallieke genees-middelen, ongeſchikt maken.

DE VERTALER.

(*) WESTRA, *Diſſertatio Chemico-medica inauguralis, de Antimonio.* Gron. 1792. pag. 184.

DURING, *Diſſertatio Chemico-medica inauguralis, de erroribus quibusdam in formularum praeſcriptione evitandis.* Gron. 1800. in het nederduitsch vertaald, achter TROMSDORFFS Zakboek voor Praktizerende Artſen, door L. TIBOEL.

℞. *Pulv. Rad. Valer. Min.* ʒiii.
—— —— *Angelic.* ʒii.
Ebull. c. aq. font. . . . ℥vi.
Colat. adde. Spir. Minder. ʒi.
Extr. Nuc. Vom. gr. vi.
Mucil. gumm. Arab. ℥ ß.
Syr. Commun. ʒi.
M. D.

S. Om het uur een lepel vol te nemen.

Den zeventienden. De doorloop is opgehouden, de tong is aan de kanten nog bruinachtig beflagen, in het midden is dezelve zuiverder en vochtig. De huid is zacht, de pols veranderlijk, klein, krampachtig te zamengetrokken, niet zeer fnel; de buik is zacht en niet gefpannen; het hoofd is bezet, het gehoor bezwaarlijk; het gezigt ftaat betrokken en de zwakheid is groot. De lijderes had trek tot koffij en ik ftond haar een kopje toe zonder melk. Het bovengemelde afrekfel wierd voortgebruikt, de lucht van tijd tot tijd gezuiverd en de lijderes niet te warm gehouden.

's Avonds. De koorts is ftarker; de lijderes ijlde dezen namiddag zacht; thans fchijnt het hoofd een weinig minder bezet te zijn; de wangen zijn rood; de opflag van het oog is eenigzins ftijf; de pols heeft omtrent 90 flagen, is veranderlijk, ongeregeld, krampachtig; de huid

is

is eenigzins vochtig, als ook de tong; tot dus verre had er geen afgang plaats. Zij blijft met de vorige genees middelen aanhouden.

Den achttienden. Er deden zich wederom eenige teekenen der maandſtonden op. De oogen ſtaan verwilderd en glinsterende; de pis is waterig, de huid zacht, de tong vochtig en bruin beſlagen. Zij had dezen nacht geijld; de pols is ongeregeld, niet zoo ſchielijk als gister, ook is dezelve eenigzins voller. Zij had trek tot koffij en dronk twee kopjes. Het vorig aftrekſel wierd voortgebruikt.

'sAvonds. Alles is gelijk als dezen morgen, behalve, dat zij klaagt over pijn in den buik. Zij had onwillekeurigen afgang. Ik liet aan beide kuiten mosterdpappen aanleggen en ſchreef de volgende klisteer voor:

℞. *Rad. Valerian. Min.*
Flor. Chamom. Vulg. ā ā ʒii.
Herb. Hyosciam. ʒi.
C. M.

Den negentienden. De lijderes ijlde dezen nacht ſterk; de pols is klein, ongeregeld en eenigzins ſnel, de huid droog; de tong is nog ſterk bruin beſlagen en droog, ook is de mond droog; zij had eens dunnen afgang; ook klaagt zij over pijn in den buik; de onderbuik is opgezet en week; de oogen ſtaan flaauw en het

gehoor is bezwaarlijk; de zwakheid is zeer groot; zij heeft geen' dorst. Er wierden mosterdpappen op de beide armen gelegd, en daar bij het volgende voorgeschreven:

℞. *Puly. Rad. Valer. Min.* ℥i.
—— —— *Serpent. Virg.* ʒi.
Ebull. c. aq. fontan. ℥vi.
Col. add. Camph. c. mucilag.
gumm. arab. tritae gr. x.
Spir. Mindereri ℥i.
Vini Ant. Huxh. gtt. xxx.
Syr. Commun. ℥i.
M. D.

S. Om het uur een lepel vol in te nemen.

Tegen de droogte, nam zij nu en dan een theelepel vol honig azijn. Bovendien wierd eene opwekkende klisteer aangewend.

Den twintigsten. De pols is eenigzins voller en zacht, de tong vochtiger, de huid los en zacht; de pis is bruin, verzadigd, zonder zetsel; de lijderes heeft geene ontlasting gehad; de ademhaling is eenigzins bezwaarlijk; somwijlen heeft er hoest plaats, waar bij niets uit de borst ontlast wordt. Zij houdt met het gebruik der boven gemelde middelen aan.

'sAvonds. De pols is zeer snel en ongeregeld, het hoofd zeer bezet, de ademhaling ongeregeld en reutelende, de huid zacht; er is geen af-

afgang geweest; de gences-middelen worden herhaald, met bijvoeging van *Liquor Anodinus M. H.* en alle uur een lepel vol goeden Rijnwijn; het geheele ligchaam wordt, bij gebrek van baden, welke niet kunnen worden aangewend, dikwijls met gekamferde brandewijn gewasschen, en daarenboven opwekkende klisteren met *Arnica* en *Valeriana* en mosterdpappen aangewend.

Den eenentwintigsten, 's morgens. De lijderes ligt geheel bezeffeloos met gesloten oogen; zij laat de ledematen hangen, en legt de voeten somwijlen van het bed; de oogen zijn vuil en staan betrokken; de tong is vochtig en zuiver aan de punt; de pols is iets voller, dan gister, hebbende 100 slagen in eene minuut, doch ongeregeld. De ademhaling is reutelende en bezwaarlijk; de stoelgang gaat onwillekeurig af, als ook de pis; zij ijlde wederom dezen nacht. Ik liet wederom mosterdpappen op de armen leggen en het gebruik van den wijn verdubbelen, den drank van gister herhalen en liet zorgen, dat er frische lucht in het vertrek bleef; met het wasschen van het ligchaam met gekamferde brandewijn wierd aangehouden, als ook de klisteren wederom aangewend.

's Nademiddags. De pols is voller, geregeld en zacht; de lijderes ziet opgeklaarder uit; het gezigt is rood, de huid zachter, de ademhaling

ge-

gemakkelijker; de afgang is niet meer waterig; zij hoort nog bezwaarlijk; de mosterdpappen veroorzaakten de lijderes pijn; zij hield de klisteer niet binnen. Alle genees-middelen wierden voortgebruikt en nog daar bij alle uur een half grein *Ipecacuanha* genomen.

's Avonds. De pols is wederom kleiner, het hoofd zeer bezet; de zwakheid neemt toe; de stoelgang is wederom waterig en schijnt door het *Sulphur Auratum* aangezet te worden; zij hield de klisteer binnen. Men schreef haar nu het volgende voor:

℞. *Pulv. Cort. Peruv.* ℥i.
—— *Rad. Serp. Virg.*
—— —— *Angelic.*
—— —— *Arnicae.* á ℥ii.
Ebull. c. aq. fontan. ℥vi.
Colat. adde Liq. Anod. Ml. H. *gtt.* LXXX.
Vini Ant. Huxh. *gtt.* XXX.
Syr. Commun. ℥i.
M. D.

S. Om het uur twee lepels vol te nemen.

Daarenboven kreeg zij alle half uur een half kopje Rijnwijn, behalve de vorige middelen.

Den tweeëntwintigsten. Alles is gelijk als gister; de lijderes ziet een weinig opgeklaarder uit; her gezigt is rood, het gehoor bezwaard; de ontlastingen gaan zonder bewustheid af.

Zij

Zij kreeg nu:

℞. *Pulv. Cort. Peruv.* ℥i.
—— *Rad. Serp. Virg.*
—— —— *Angelic.* à ʒiii.
—— —— *Arnicae.* ʒi.
Infunde Vino Rhen. Optim. ℥vi.
adde Spir. Mindereri ℥i.
Liq. Anod. M. H. *gtt.* LX.
Vini Antim. Huxh. *gtt.* XL.
Syr. Commun. ℥i.
M. D.

S. Om het uur twee lepels vol te nemen.

℞. *Camphorae* gr. i.
Rad. Ipecac. gr. ß
Sacchari alb. ℈i.
M. F. Pulv. Disp. dos. viii.

S. Om de twee uren een poeder te nemen.

Met al het overige wierd aangehouden, en alle half uur een half kopje Rijnwijn gegeven.

'sAvonds. De lijderes sluimert en ijlt zacht; de overige omstandigheden zijn onveranderd.

Den drieentwintigsten. De lijderes ziet vlugger uit en is bij haar verstand; zij sliep dezen nacht iets; de pols is niet volkomen zoo klein als gister, ook is hij geregelder en zachter. Het gehoor is zeer bezwaard; de tong is nog bruin beslagen en vochtig; de huid is week en begint om het gezigt uittewasemen. Zij hoest

nog

nog en heeft nog pijn op de borst; de ademhaling is eenigzins vrijer, maar zuchtende. De doorloop is opgehouden, de genees-middelen worden voortgebruikt.

's Avonds. De lijderes ijlt somwijlen; de oogen zijn vuil en staan flaauw; de pols is voller, niet zeer snel; de pis is verzadigd en er vertoont zich een wolkje in dezelve, het welk in het midden blijft hangen. De huid is vochtig en waasemt in het gezigt uit; de tong is bruin beslagen en vochtig, niet trillende; de lijderes braakte de genees-middelen eenmaal uit. De mosterdpappen veroorzaakten haar pijn en wierden afgenomen; er had heden geen' afgang plaats. Zij blijft met het gebruik der genees-middelen aanhouden.

Den vierentwintigsten. De lijderes ziet er redelijk opgeklaard uit; de pols is voller, vrij geregeld en zacht, niet snel; de ademhaling is niet meer zoo bezwaard; de tong is nog bruin beslagen, vochtig, niet trillende; de afgang is gebonden; de huid is zacht; gedurende den tijd, dat de lijderes sluimert, ijlt zij nog. Zij blijft met alles aanhouden; de gift der kina wierd verdubbeld.

's Avonds. De lijderes is zeer onrustig; de pols is redelijk vol, geregeld, eenigzins hard en heeft ongeveer 80 slagen; de huid is zacht; de lij-

de-

deres ijlt en had eenige malen hik, als ook geneigdheid tot braking. Zij weigerde de geneesmiddelen meer in te nemen, maar liet zich nogtans daar toe bewegen.

Den vijfentwintigſten, 's morgens. De lijderes ijlt, maar met geöpende oogen; het bovenſte ooglid is aan den buiten ooghoek nedergetrokken; de pols is kleiner dan gister, eenigzins ſnel en hard, doch vrij geregeld; de tong is aan de punt zuiver en vochtig, niet trillende, nogtans kan zij dezelve niet uitſteken. De ontlasting van den afgang is onwillekeurig, als ook der pis; zij was 's nachts zeer onrustig en had, ſedert twaalf uren, geene genees-middelen meer ingenomen. Zij gebruikt alle middelen voort, en daarenboven wierd nog het volgende voorgeſchreven.

℞. *Laud. Liq. Syd.* *gtt.* xx.
Aq. Fontan 3 ß
M. D.

S. Om de twee uren 20 droppels met wijn te geven. Bij de vorige kliſteer wierd nog kina gevoegd.

's Nademiddags en 's avonds. De lijderes is ſlaapzuchtig en ligt met half geöpende oogen en zucht. De pols is wederom kleiner, vrij geregeld, niet zeer ſnel en zacht; de ademhaling is eenigzins ſnel, maar niet bezwaarlijk;

de

de ontlasting der afgang en der pis is onwillekeurig; de huid is zacht; men kan geen' gierst-uitflag, of petechien waarnemen, ook hebben er geene krampachtige toevallen plaats. De genees-middelen worden voortgebruikt, en er wordt eene ſpaanſche vlieg-pleister in den nek gelegd.

Den zesentwintigſten, 's morgens. De lijderes heeft een opgeklaard voorkomen; zij hoort beter en ſpreekt ook met verſtand; de pols is eenigzins klein, geregeld, zacht, niet ſnel; de ademhaling is zuchtende, niet zeer bezwaarlijk; de tong is aan de zijden bruin belagen en vochtig; de huid is zacht; zij had geen' afgang; de ſpaanſche vlieg had eene blaar getrokken, welke met *Empl. Citrin.* verbonden wierd; de lijderes klaagt, dat de plaats haar ſmert. De overige middelen wierden voortgebruikt.

's Nademiddags en 's avonds. Alles is in den zelfden toeſtand; zij ijlt niet en er hebben geene krampachtige toevallen plaats.

Den zevenentwintigſten. De lijderes gevoelt zich zelve en is volkomen bij het verſtand; 's nachts ijlde zij nog een weinig in de ſluimering; de pols is ongeregeld, nu eens ſterker, dan eens zwakker, zacht, niet ſnel; de ademhaling is niet bezwaard, maar ſteunende; de tong is aan de punt zuiver en vochtig; zij ligt zeer

ont-

onrustig en heeft zich in de omstreek van het heiligbeen doorgelegen; de afgang is gebonden; de pis is bruin, verzadigd en heeft een wolkje, het welk naar den grond zinkt; zij had trek tot bier, het welk ik haar liet geven, en zij zeide, dat het haar goed smaakte. De middelen wierden voortgebruikt.

Den achtentwintigsten. De afgang is gebonden en in de pis van gister is een zetsel; de bovenste oogleden trekken zich wederom naar boven; de spaansche vlieg wordt open gehouden.

Den negenentwintigsten. De lijderes sliep bijna den geheelen nacht door en waasemde in den voornacht uit; de pols is ongeregeld en snel, nu voller, dan kleiner; de ademhaling is zuchtende en eenigzins bezwaard; de huid is droog, de tong bruin beslagen en niet vochtig; de afgang is eenigzins vloeibaar; de pis van gister heeft geen zetsel; er wierd in de kamer gewasschen en dezelve was vervuld met damp, ik liet zulks terstond veranderen; de vorige kina-wijn wierd nog versterkt met *Rad. Caryophyll.*; de kamfer, het *Laudanum* (alle twee uren 4 droppels), de Rijnwijn, het wasschen en de klisteren wierden herhaald.

's Avonds. De pols is eenigzins klein, geregeld, week en had ongeveer 80 slagen; de ademhaling is redelijk vrij; de huid is aan de

voeten zacht; aan het hoofd, den buik en de armen heeft eene zachte uitwaseming plaats; zij hield eene klisteer binnen; de mosterdpappen bleven 6 uren aanliggen.

Den dertigsten. De lijderes ziet ter nedergeslagen uit; het gezigt is rood; de oogen staan slaauw en slijmerig; de pols is nu voller, dan kleiner, zacht en heeft 90 slagen; de ademhaling is meer bezwaard en zuchtende; de huid is zacht; de tong is bruin en sterk beslagen, niet zeer vochtig; de mond is met een taai slijm bedekt; er was sedert gister geen afgang geweest; zij heeft de klisteren van gister en heden tot nog toe bij zich gehouden; de pis is bruin, verzadigd en heeft een wolkje, het welk in het midden hangen blijft; zij was dezen nacht onrustig en ijlde somwijlen; thans is zij bij hare kennis. Alle de middelen worden voortgebruikt en bij de kina-drank, twee drachmen *Rad. Senegae* gevoegd. Zij krijgt gerstewater om te drinken, gemengd met:

℞. *Spir. Vitriol.* ʒ. ß.
Syr. Comm. ℥ i.
M

S. Om een theelepeltje vol onder een kopje gerstewater te mengen. —— Er wierd eene spaansche vlieg op de borst gelegd.

Den eersten December. De lijderes was dezen

zen nacht onrustig; na middernacht hield het zweeten op en zij was ijlhoofdig, tegen den morgen kwam zij wederom bij het verſtand; de pols is voller dan gister, vrij geregeld, zacht, niet ſnel; de huid is vochtig, de ademhaling nog eenigzins bezwaarlijk; de tong is bruin beſlagen en vochtig, de afgang onwillekeurig; de pis is bruin, verzadigd en heeft een wolkje, het welk in het midden zweeft; zij houdt de kliſteer bij zich; de ſpaanſche vlieg heeft genoegzaam ſterk getrokken en wordt met *Empl. Citrin.* verbonden; zij nuttigde een weinig ſoep en gebruikt alle genees-middelen voort.

'sAvonds. De lijderes was ſlaapzuchtig en lag den geheelen nademiddag ſtil henen; de pols is wederom klein, zacht en eenigzins ſchielijk; de ademhaling is vrij en de lijderes waſemt uit aan het hoofd, de armen en den buik; zij houdt de kliſteer bij zich.

Den tweeden. De lijderes was dezen nacht rustig; zij is bij het verſtand en gevoelt zich verligt; de pols is klein en ongeregeld, de ademhaling kort en zuchtende, de huid vochtig; de tong is ſterk beſlagen en vochtig. Na de kliſteer ontlastte zich eenige harde afgang. Alle de overige middelen worden voortgebruikt.

'sAvonds. Alles is in den zelfden toeſtand

gelijk dezen nademiddag, alleen is de pols iets ſneller; zij ligt ſlaapzuchtig.

Den derden. De lijderes is bij het verſtand, maar ziet neerſlagtig uit; de pols is zeer klein en ſchielijk; de ademhaling is bezwaarlijk en zuchtende; de huid is droog, de tong ſterk bruin beſlagen en trillende; de mond is met taai ſlijm bedekt; zij heeft drukking in de hart-kolk en walging; zij heeft geen' afgang gehad; de pis is verzadigd en heeft een overvloedig rozen-kleurig zetſel. Aangezien, door de krachtigſte genees-middelen, de vrije ademhaling niet herſteld kon worden, zoo wierd de tegenprikkeling door een braak-middel beproefd:

℞. *Pulv. Rad. Ipecac.* ℈i.
—— *Castorei* gr. iv.
M. F. P. D.

S. Op eens te nemen.

℞. *Flor. Cham. Rom.*
Rad. Valerian. á ℥ii.
C. D.

S. Om te gebruiken als thee.

's Nademiddags De lijderes heeft tamelijk gebraakt, zijnde daar door taai ſlijm ontlast; de pols is nog klein, ſchielijk en zacht; de ademhaling is vrijer; er heeft eene wakende ſlaapzucht (*Coma Vigil*) plaats; de overige genees-middelen worden nu wederom voortgebruikt,

bruikt, en boven dien krijgt zij nog, alle twee uren, 40 droppels *Tinct. Cort. Peruv. Whytt.*

Den vierden. De lijderes is bij het verſtand, maar ter nedergeſlagen; zij ſliep dezen nacht iets, maar ijlde niet; aan de bovenſte ledematen hebben nu en dan trilling en peeshuppeling plaats; de pols is klein en heeft omtrent 80 ſlagen, dezelve is trillende; de ademhaling is nog zuchtende; de huid is droog, de tong ſterk beſlagen en droog; de pis is verzadigd en heeft een wolkje, het welk in het midden hangt; zij heeft nog geene ontlasting; de ſpaanſche vlieg op de borst is wederom toegegaan; er worden mosterdpappen onder de beide voetzolen gelegd en alle de genees-middelen naauwkeurig voortgebruikt.

'sNademiddags. De pis van heden morgen heeft een roodachtig zetſel; zij had willekeurigen afgang, waar door nogtans niets dan de kliſteer ontlast wierd; de peeshuppeling is zeer ſterk; er wierd eene ſpaanſche vlieg op de borst gelegd en, behalve de gewone middelen, om de twee uren, twee greinen *moschus* gegeven.

Den vijfden. De lijderes ſliep dezen nacht weinig, maar ſluimerde alleen en ijlde eenigzins; het gehoor is nog een weinig bezwaarlijk; de pols is klein, eenigzins ſnel en onge-

regeld; de ademhaling is zuchtende, de huid droog, de tong ſterk bruin beſlagen en droog; geen afgang; er heeft nog peeshuppeling plaats; de ſpaanſche vlieg heeft getrokken en wierd met *Empl. Citrin.* verbonden, en behalve de vorige genees-middelen, wierd nog het volgende voorgeſchreven:

℞. *Liq. C. C. Succin.*
—— *Anod. M. H.*
Tinct. Cort. Per. Whytt. ãã ℥iii.
Laud. Liq. Sydenh. ʒß.
M. D.

S. Om de twee uren 90 droppels te nemen.

's Avonds. Alles is in den zelfden toeſtand; de lijderes ſluimert en ijlt ſomwijlen; er wierden mosterdpappen aangelegd.

Den zesden. De lijderes ligt ſtil en is ter nedergeſlagen; het aangezigt is bleek; de pols is nog klein, geregeld en eenigzins ſchielijk; de ademhaling is bezwaarlijk en zuchtende; de peeshuppeling houdt op; —— voor het overige als gister; de ſpaanſche vlieg wordt open gehouden; met de droppels wordt alle twee uren tot 120 opgeklommen, en bij elke kamfer-poeder, worden 6 greinen *Siliquae Vanillae* gevoegd; het zwavel-zuur wordt vermeerderd en de overige middelen worden voortgebruikt.

's Nademiddags. De lijderes ligt met half ge-

geöpende oogen en ſluimert; de pols is klein, geregeld en heeft 100 ſlagen; de ademhaling is bezwaarlijk, de huid droog; er zijn peeshuppeling en knerſing op de tanden aanwezig; de tong is nog droog en ſterk beſlagen; er is nog geene ontlasting geweest.

's Avonds. De lijderes is bij het verſtand; de pols is klein, geregeld en heeft ongeveer 80 ſlagen; de ademhaling is nog bezwaarlijk; de huid en de tong zijn vochtig; de lijderes hoest; zij heeft nog geen afgang gehad. Alle de genees-middelen worden voortgebruikt, en met de Vanillen wordt, alle twee uren, tot twaalf greinen opgeklommen.

Den zevenden. De lijderes heeft dezen nacht redelijk geſlapen; zij ziet verſtoord uit en heeft een hippocratiſch aangezigt (*Facies Hippocratica*), maar is evenwel bij het verſtand; er hebben wakende ſlaapzucht en ſtuiptrekkingen plaats. Het gehoor is zeer bezwaarlijk; de pols is zeer klein, geregeld en heeft ongeveer 90 ſlagen; de ademhaling is vrijer; er ontlast zich ſlijm met het hoesten, ſomwijlen moet de lijderes daar bij braken; de huid is droog, de tong ſterk beſlagen, niet vochtig; zij heeft ſedert vier dagen geene ontlasting gehad; zij kreeg, behalve de overige middelen, eene klisteer uit *Flor. Chamom.*, *Rad Valerian.* en zeep

's Nademiddags. De oogen ſtaan verſlijfd; de ſluiptrekkingen zijn zeer ſterk; de pols is naauwelijks voelbaar en ſnel; de huid is droog; de pis is verzadigd, zonder wolk of zetſel; aan het tandvleesch vertoont zich ſprouw, doch in den mond of in de keel wordt dezelve niet waargenomen; er volgde afgang op de klisteer; het gebruik der Vanillen wierd, alle twee uren, tot vijftien greinen vermeerderd, en behalve de vorige middelen, wierd nog eene likking met *Borax* voorgeſchreven.

's Avonds. De lijderes is heet en rood in het aangezigt; zij ligt ſtil; de pols is zeer klein, eenigzins ſnel en vrij geregeld; de huid is zacht, niet vochtig; zij hield de klisteer binnen.

Den achtſten. De lijderes ſliep dezen nacht goed; zij ziet opgeklaard uit en is bij het verſtand; de pols is nog klein, maar geregeld, niet ſnel; de ademhaling is niet meer bezwaard; zij hoest nog; de huid is zacht, maar niet vochtig; de tong is van voren geheel zuiver en vochtig; zij had geene ontlasting; de ſprouw is bijna verdwenen; de vorige middelen wierden herhaald.

's Nademiddags. De lijderes ligt onrustig en ſprong uit het bed; zij ziet opgeklaarder uit; de pols is klein en eenigzins ſnel; zij hoest nog, maar de ademhaling is vrij; de huid is voch-

vochtig; de tong is nog een weinig wit beſlagen; er volgde geene ontlasting op de klisteer; de pis is bruin, verzadigd, zonder wolk, of zetſel; de ſprouw is naauwelijks meer zigtbaar; de ſpaanſche vlieg op de borst is nog open.

's Avonds. De lijderes ſlaapt; de pols is voller dan dezen nademiddag, geregeld en heeft geslagen; de overige omſtandigheden zijn de zelfden; de genees-middelen worden voortgebruikt.

Den negenden. De lijderes heeft dezen nacht redelijk geſlapen; zij ijlt eenigzins; het aangezigt is rood; zij ziet opgeklaard uit; de pols is iets voller dan gister, geregeld, week en niet ſnel; de ademhaling is gemakkelijker; de huid waſemt uit; zij zweette dezen nacht ſterk; de tong is eenigzins wit beſlagen en vochtig; dezen morgen had zij ontlasting; de overige genees-middelen wierden herhaald.

's Avonds. De lijderes bevindt zich in den zelfden toeſtand.

Den tienden. De lijderes had dezen nacht geen' ſlaap, maar ijlde niet; zij was ſlaapzuchtig; de pols is klein, geregeld en niet ſnel; de huid waſemt uit; de tong is aan de punt zuiver en vochtig; zij heeft geen' afgang gehad; het *Liq. C. C. Succ.* wierd, uit hoofde van het te ſterk zweeten, weggelaten en het gebruik der kina verſterkt.

's Nademiddags. De lijderes ligt ſlaapzuchtig en is rood in het aangezigt. In hetzelve, als ook aan de armen en de borst, vertoonen zich puisten ter grootte van eene erwt, maar aan den aars groote blaren, welke met een waterachtig vocht gevuld zijn; de genees-middelen worden voortgebruikt.

Den elfden. De lijderes ſliep dezen nacht; zij ziet opgeklaarder uit, hoort wederom goed en ſpreekt volkomen met verſtand; de pols is naauwelijks voelbaar, eenigzins ſnel, de ademhaling gemakkelijker; de ontlasting door den hoest blijft aanhouden; de tong is zuiver aan de punt, maar naar achteren bruinachtig beſlagen; zij heeft geen' afgang gehad; het aangezigt waſemt uit; voor het overige is de huid zacht; de puisten aan de armen worden eenigzins grooter, ook vertoont zich aan den regter arm een roode gierst-uitſlag.

's Avonds. De lijderes bevindt zich in den zelfden toeſtand.

Den twaalfden. De lijderes heeft goed geſlapen en is volkomen bij het verſtand; de pols is voller en eenigzins ſnel; de puisten etteren en droogen op, ſommige verdwijnen zonder te etteren; de ſpaanſche vlieg heeft goed getrokken en wordt open gehouden; alle de genees-middelen worden voortgebruikt en de

Va-

Vanillen weggelaten; zij gebruikt met ſmaak een weinig ſoep en dronk ook eenige kopjes koffij; zij heeft zich ſterk doorgelegen, welke plaatſen met eiwit, met gekamferde brandewijn vermengd, verbonden worden.

Den dertienden. De geſteldheid is gelijk als gister; zij krijgt voedende ſoepen. Bij den kina-drank worden, om den hoest, vijftien greinen *Sulp. Aur. Antim.* gevoegd.

Den veertienden. De lijderes ſliep 's nachts zeer goed; de pols is voller, geregeld en bedaard; de tong is zuiver aan de punt en vochtig; de huid is vochtig; de puisten ſtaan nog gedeeltelijk en etteren; de pis is niet meer zoo verzadigd als voorhenen en heeft een wolkje; zij had geen' afgang; zij heeft eetlust en drinkt koffij; de doorgelegene plaats ettert.

Den vijftienden. De lijderes is nog beter.

Den zestienden. De lijderes heeft, wegens de ſterke pijn aan de doorgelegene plaatſen, weinig kunnen ſlapen; de pols is vrij klein en ſnel, en de ademhaling is eenigzins kort; het hoesten vermindert; de tong is zuiver aan de punt en vochtig; de huid is zacht, de pis citroengeel en troebel; de zweer aan de doorgelegene plaats is nagenoeg een duim diep, en derzelver bodem is met eene zwarte korst bedekt, de randen zijn niet ontſloken. Men ſchreef het volgende voor: R.

℞. *Cort Salicis*
Herb. Scordii
—— *Rutae* á ℥ß.
—— *Hyosciam.* ℥ii.
C. M. D.

S. Om met twee mengelen water te koken, en tot omſlagen op de zwerende plaats te gebruiken.

℞. *Ung. Altheae* ℥ß.
—— *de Styrac.* ℥ii.
M. D.

S. Om de zweer mede te verbinden.

Den zeventienden. De lijderes kon, wegens de pijnen der wond, niet veel ſlapen; zij bevindt zich anders redelijk wel; de puisten zijn alle verdwenen; de zwarte korst in den bodem der zweer begint zich afteſcheiden; de vorige genees-middelen worden herhaald.

Den achttienden. De lijderes ſliep dezen nacht gerust; de pols is nog klein, geregeld, niet ſnel; de ademhaling is vrij; de hoest is niet ſterk meer; de huid is vochtig, de tong zuiver en vochrig; zij heeft eetlust; de pis is ſtroo-kleurig en troebel; de afgang is gebonden.

Den negentienden. De lijderes is zoo goed als gister; de eetlust en de ſlaap worden aanhoudend beter; zij krijgt nu, in plaats van de vorige middelen, het volgende:

℞

℞ *Tinct. Cort. Per. Whytt.* ℥ß.
Liquor. Anod. M. H.
Tinctur. Valerian. ā ʒii.
M. D.

S. Om de twee uren 150 droppels te nemen

℞. *Pulv. Doveri* *gr.* xv.
—— *Rad. Liq.* *gr.* x.
M. F. Pulv. Disp. Doſ. vi.

S. 's Avonds een poeder te nemen.

Van den twintigſten tot den zevenentwintigſten nam de beterſchap dagelijks toe, zoo dat de lijderes nu begon op te zitten; alleen bleven de hoest en de ſnelle pols nog aanhouden.

Den eerſten Januarie. De pols verheft zich eenigzins; voor het overige ſtaan de omſtandigheden redelijk goed.

Den tweeden. De lijderes had zich geërgerd, wierd daar op ongeſteld en er volgde eenige keeren braking; de eetlust ontbreekt; de tong is witachtig beſlagen, en zij krijgt gedurig water in den mond. Men gaf haar *Ipecacuanha*.

Den derden. Na dat de lijderes vier malen gebraakt had, bevond zij zich beter; de eetlust is terug gekeerd; de pols is nog klein, maar niet ſnel; zij gebruikt nu de laatſte verſterkende middelen weder voort en een aftrekſel der *Cort. Salicis* om te drinken.

Den

Den zestienden was de lijderes volkomen herſteld, en wierd van onder de geneeskundige behandeling ontſlagen.